

Offprint from STUDIA ROSENTHALIANA
Vol. 28. - Number 1 - 1994

Haham David Nunes Torres (1660-1728), bezitter van het enig overgebleven exemplaar van Uriël da Costa's Exame das tradições fariseas

- Harm den Boer en Herman Prins Salomon¹

I. David Nunes Torres en het boek van Uriël da Costa

IN 1927 SCHREEF wijlen Sigmund Seeligmann over Uriël da Costa's *Exame das tradições fariseas* ('Onderzoek naar de Farizeïsche tradities', het boek waarvan wij in 1993, 369 jaren na de openbare verbranding, de herrijzenis beleefden), het volgende:

Zoals bekend werden de exemplaren [...] vernietigd. Toch was er, zoals ik in 1911 aanwees, op de auctie van haham David Nunes Torres in 1728 in Den Haag nog één exemplaar. Waar het gebleven is weten we niet. Misschien komt het nog eens voor den dag.²

Seeligmann verwijst naar het grote bibliografische werk van Johann Christoph Wolf uit 1733, *Bibliotheca Hebraea* (IV, p. 774), dat niet aangeeft waar zich een exemplaar bevindt.³ In 1989 werd het ons duidelijk dat er een exemplaar van de catalogus aanwezig was in de British Library.⁴ Deze stelde ons prompt een microfilm ter hand. Daardoor konden wij de vermelding van Uriëls boek – in de catalogus van de opmerking '*rarisimo*' vergezeld – met eigen ogen zien, en tevens

¹ Op 1 september 1993, bij de uitreiking van de uitgave van Uriël da Costa's '*Exame das tradições fariseas*' ('*Examination of Pharisaic Traditions*' supplemented by *Semuel da Silva's* '*Treatise on the Immortality of the Soul*'), Leiden, E. J. Brill, 1993) hield H. P. Salomon een voordracht in de Portugees-Israëlietische gemeente van Amsterdam, waarvan het in dit artikel behandelde *Coleção de Actas* van David Nunes Torres (dat H. den Boer had gelocaliseerd) de hoofdschotel was. Kort nadien bleek dat H. den Boer ook op het spoor was gekomen van belangrijke documenten in verband met het aandeel van David Nunes Torres in de latere Nehemia Hiya Hayon episode. Dientengevolge werd besloten alle relevante documentatie tezamen uit te werken en aan deze studie ten goede te laten komen. Wij spreken onze oprechte dank uit aan de heer Bart Kerrebijn voor zijn Nederlands-taalkundige, aan de heer António M. Feijó voor zijn Portugees-taalkundige, aan de heer Isaac S. D. Sassoon voor zijn Hebreeuws-taalkundige, aan mevrouw Odette Vlessing voor haar archief-kundige en de heren Frits Hoogewoud en Adri K. Offenbergh voor hun bibliotheek-kundige bijdrage. (Uiteraard zijn alle onnauwkeurigheden voor onze rekening.)

² Zie S. Seeligmann, *Bibliographie en historie* (Amsterdam 1927) p. 54-55.

³ Zie *id.*, recensie J. Mendes dos Remédios, *Os judeus portugueses em Amsterdam* (Coimbra 1911), *Zeitschrift für Hebräische Bibliographie* 15 (1911) p. 39-43: 42.

⁴ *Catalogus librorum, Quibus (dum viveret) usus est Vir admodum reverendus David Nunes Torres, Olim Rabbini Synagogae Judaicae Lusitanae Hagae Comitit. Publica eorum distractio fiet per Joannem Swart. Die Lunae 26 Julii 1728. Hagae-Comitum apud Joannem Swart.* Zie H. den Boer, 'Was Uriel da Costa's *Examen* seized by the Spanish Inquisition?', *Studia Rosenthaliana* 23 (1989) p. 3-7: 6.

een kijkje nemen in een indrukwekkende lijst van zo'n 1500 Latijnse, Franse, Spaanse, Nederlandse, Italiaanse, Portugese en Engelse titels, die haham Nunes Torres in zijn Haagse woning had vergaard. Zijn verzameling getuigt van een eclectische smaak en een brede humanistische inslag. Deze man, een haham nog wel, had het enige op dit ogenblik bekende exemplaar van Uriëls 'Onderzoek naar de Farizeïsche Tradities' – het verketterde boek *par excellence* – aangeschaft en daarmee, zonder het te weten, voor de ondergang behoed.⁵

II. Afkomst van David Nunes Torres

David Nunes Torres werd in 1660 te Amsterdam geboren. Zijn ouders, ene Mose Hyskyahu Nunes Torres (gest. te Amsterdam 9 december 1672) en diens vrouw Clara Nunes (gest. te Amsterdam 3 november 1679), zijn op een ons onbekende datum naar Brazilië geëmigreerd. Daar werd, net voor de repatriëring ten gevolge van het verlies van de Nederlandse kolonie, in 1655 hun dochter Abigaël geboren.⁶ Sommige leden van deze voorname familie lieten zich Nunes Torres en anderen Nahamias Torres noemen; het is ons niet gelukt om vast te stellen hoe zij precies zijn vermaagschapt. Uit het testament van Josef Nahamias (ook Naamias, Nehemias, Namias) Torres, alias Gaspar Nunes Torres, gedateerd 26 oktober 1626, blijkt dat deze en zijn broer Jacob Nahamias Torres (alias António Nunes Torres) uit Portugal naar Nederland waren geëmigreerd en te Amsterdam in het verbond van Abraham werden opgenomen. Josef ging in 1625 in ondertrouw met Ribca Dias. Zij hadden slechts één kind, een dochter Judique. Jacob was *parnas* van de eerste Portugese gemeente van Amsterdam Bet Jacob en na de scheuring *parnas* van de gemeente Bet Israël. Hij fungeerde ook als penningmeester van de Dotar vereniging. Zijn zoon David Nahamias Torres (geb. 1617, gest. 7 november 1699) gaat in 1647 met nicht Judique (of Yeudit) Nahamias Torres (gest. 21 juni 1707) in ondertrouw. Deze David was een van de eerste leden van de in 1639 opgerichte vereniging *gemilut hasadim* ('Verrichting van Liefdewerken') en in 1648 één der twee oprichters van de vereniging 'abi yetomim ('Vader der Wezen', naar Psalm 68:6). De vereniging gaf vaderloze jongens de gelegenheid een beroep te leren; de veelbelovenden onder hen kregen een drie- tot zesjarige opleiding in rabbinale wetenschappen.⁷ Wij weten van

⁵ Het exemplaar van Da Costa's *Exame* in het bezit van David Nunes Torres is hoogstwaarschijnlijk hetzelfde als dat wat nu in Kopenhagen is gevonden. Zie H. P. Salomon, 'A Copy of Uriel da Costa's *Exame das Tradições Phariseas* Located in the Royal Library of Copenhagen', *Studia Rosenthaliana* 24 (1990) p. 153-168: 158. (Van dit artikel is een Deense vertaling verschenen in *Rambam / Tidsskrift for jødisk kultur og forskning* 2 (1993) p. 12-20.)

⁶ De levensjaren staan op zijn grafsteen verwerkt, namelijk de numerieke waarde van het woord *hayyim* (= 'leven' = 68). Zie *infra*, noot 85. Hij getuigt op 25 mei 1691 bij de ondertrouw van zijn zuster Abigaël Nunes Torres (geb. 1655, afkomstig uit Brazilië) met Aron Abenatar, geb. 1664 (*Trouwten in Mokum*, 697-152).

⁷ Zie testament van Josef Nahamias Torres, van 26 oktober 1626, Gemeente Archief Amsterdam (hierna door de letters GAA aangeduid), NA 633, p. 134-135, Notaris Sijbrandt Cornelisz (waarvan transcriptie in bijlage 1); *Trouwten in Mokum*; 'Notarial Records Relating to the

de latere haham David Nunes Torres dat hij op kosten van 'abi yetomim werd opgeleid. In het register van 'abi yetomim wordt gewag gemaakt van 'David de Moseh Nunes' die op 7 maart 1677 werd aangenomen, en daarna jarenlang op kosten van de vereniging de rabbinale studie mocht volgen.⁸ Vanaf 1679 was David Nunes Torres 'preceptor' van de academische broederschap *keter sem tob* ('Kroon van de Goede Naam'). Dit hield o.m. in dat hij iedere sabbatmiddag aan jongelieden een uur les gaf 'in de Wet'. In 1683 was hij *ros* ('hoofd') van deze broederschap en tevens 'Predikant van de Vermaarde Vereniging 'abi yetomim'.⁹ In 1690 verscheen van zijn hand een boek met Portugeestalige preken (*Sermões de David Nunes Torres*).

III. Preken van David Nunes Torres

We staan stil bij deze bundel van drie preken, ieder met een eigen titelpagina. De eerste, in 1690 gehouden, wordt voorafgegaan door een approbatie van haham Isaac Aboab (1605-1693), die als 'zeer beminde leraar van de auteur' wordt aangeduid. Aboab beschrijft de toen 30-jarige Torres als een veelbelovende geleerde (*haber*) en een begunstigde van de gemeente Talmoed Tora. Op de approbatie volgt een lofrede op Torres door zijn boezemvriend, studiegenoot en collega-predikant Selomo Jehuda Leão Templo. Deze was een kleinzoon van de beroemde Jacob Jehuda Leão (1602-1675), die het kunstige model van de Salomonische Tempel had vervaardigd.¹⁰ Selomo schrijft dat het 18e-eeuwse Portugees van zijn vriend David het Hebreeuws van Bedersi en Arama, en het Latijn van Tacitus en Seneca evenaart. Het typeert Nunes Torres dat hij in zijn opdracht aan de regenten van 'abi yetomim, de

Portuguese Jews in Amsterdam up to 1639', *Studia Rosenthaliana* 6 (1972) p. 245; I. S. Emmanuel, 'Nuevas noticias sobre la comunidad de Amsterdam', *Tesoro de los judíos sefardíes* 6 (1963) p. 160-182; p. 173; W. Chr. Pieterse, *Daniël Levi de Barrios als geschiedschrijver van de Portugees-Israëlietische Gemeente te Amsterdam* (Amsterdam 1968) p. 117-120; GAA, 'Stichting tot instandhouding van de Port. Isr. Begraafplaats te Ouderkerk', microfiche; GAA, 334, 1329, 41 (carton 23, 6 & 6a; carton 30, 37 & 37a).

⁸ Zie *Registro para bom governo da Santa Irmandade de Abi Yetomim*, GAA, 334, 1211, f. 7, 19. In zijn *Triunfo del gobierno popular* (Amsterdam 1683, wij citeren uit het exemplaar in de Bibliotheca Rosenthaliana, 19G11), (met potlood aangebrachte) p. 199, noemt De Barrios Nunes Torres onder de *Estudiosos que [...] sobresalieron en la inteligencia de las divinas letras con la educación de la Santa Hermandad de Abi Yetomim*. Zie ook de hieronder besproken *Sermões de David Nunes Torres, pregador da célebre irmandade de Abi Yetomim* (Amsterdam, Moseh Dias, 1690, exemplaren in Bibliotheca Rosenthaliana, Ets Haim, British Library, Jewish Theological Seminary, Hebrew Union College), opdracht aan de regenten van 'abi yetomim: 'Ik ben de gediensstige van U.Ed. en door U.Ed. in deze edele broederschap opgevoed' (*Criado sou de V.Ms. e criado nessa nobre irmandade*).

⁹ Zie De Barrios, p. 200: *Una Academia por su Ros asienta / a David Nunes Torres, que ingenioso / Teología de Príncipes presenta / en el libro que hace sentencioso. / Predicador y Talmudista ostenta / en lo que explica lo conceptuoso; / y de Abi Yetomim sonora canta / este digno loor que a Lete espanta*. Zie verder De Barrios, p. 364.

¹⁰ Zie A. K. Offenbergh, 'Jacob Jehuda Leon (1602-1675) en zijn Tempelmodel', in *De Tempel van Salomo* ('s-Gravenhage 1976) p. 75 en 'Jacob Jehudah Leon en zijn Tempelmodel: een joods-christelijk project?', *De Zeventiende Eeuw* 9 (1993) p. 35-50. Selomo Jehuda Leão Templo is o.a. de auteur van *Resit hobma, Princípio da Ciência ou Gramática hebraica* (Amsterdam 1703).

rabbijnse wetgeving op één lijn stelt met de Romeinse Wetten der Twaalf Tafelen. Tacitus wordt in het Portugees aangehaald, met de Latijnse tekst onderaan de pagina. Zelfs het Evangelie van Lukas, een ongewone verschijning in een joodse preek, maakt zijn opwachting: *Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus* ('Ere zij God in de hoge en vrede op aarde onder de mensen').¹¹ Het thema, de vergelijking van de voortreffelijkheid van de Mozaïsche religie met de geloofsleer van andersdenkenden, is op theologisch-filosofische leest geschoeid en in welluidende bewoordingen uiteengezet. Nunes Torres ontleent zijn definitie van het concept 'geloof' aan 'De Gids der Verdoolden' van Maimonides, die hij 'de feniks der theologie' noemt.¹²

De tweede preek is in 1686 gehouden bij de begrafenis van Sara de Pinto, weduwe van de stichter van de *yesiba de los Pintos*.¹³ Op deze leerschool, waarvan David Nunes Torres in 1683 nog deel uitmaakte, had hij zich samen met acht andere gevorderden onder leiding van haham Isaac Aboab en een Poolse *rubi*, Josef bar Eliezer¹⁴, in de rabbijnse wijsbegeerte bekwaamd. In de lijkrede op Sara de Pinto onthaalt Nunes Torres zijn gehoor op een bewijs van het bestaan van de mens, de ziel en God, in die volgorde, ingegeven door de beroemde *je pense donc je suis* passage uit de *Discours de la Méthode* van René Descartes en door Nunes Torres scherpzinnig weergegeven als 'ik twijfel, dus ben ik' (*eu duvido, ergo eu sou*).¹⁵

De derde preek in de bundel is in 1688 gehouden bij de begrafenis van Mordechai Franco Mendes, *parnas* van de gemeente Talmoed Tora en administrateur van 'Dotar'.¹⁶ Deze Mordechai, bij zijn dood pas 50 jaar oud, was de oudoom van de latere geschiedschrijver David Franco Mendes. Hij was achterkleinzoon van de Melchior Mendes Franco (alias Abraham Franco) die in 1598 van Oporto naar Amsterdam vluchtte, en kleinzoon van Cristóvão Mendes (alias Mordechai Franco Mendes), die in 1611 mede-oprichter van de gemeente Neve Salom was.¹⁷ In zijn preek wijdt Nunes Torres diepzinnige beschouwingen aan het 'waarom' van de vroege dood der rechtvaardigen.

Op 4 April 1693, op sabbat, sterft Isaac Aboab, de beroemde opperrabbin van de Portugese Gemeente van Amsterdam.¹⁸ Hij bereikt de gezegende leeftijd van 88 jaar. De oraties die, volgens joods gebruik, dagelijks ten huize van de overledene

¹¹ *Sermão apologético das preminências de nossa lei, pregado à festa de Sebuhot do ano 5450, na ilustre irmandade de Abi Yetomim, e dedicado aos mui nobles administradores e tesoureiro que presentemente servem*, Amsterdam, Moseh Dias, 5450, p. 10. Nunes Torres neemt natuurlijk de nodige afstand van het Nieuw-Testamentische citaat.

¹² *Ibid.*, p. 16.

¹³ *Sermão funeral e panegírico à vida e virtudes da mui ilustre senhora Sara de Pinto, pregado em 2 de tebet do ano 5446. Dedicado aos magníficos Senhores Jahacob e Moseh de Pinto*, Amsterdam, Moseh Dias, 5450.

¹⁴ Zie Pieterse, p. 111-113: 113.

¹⁵ *Sermão funeral* [...] *Sara de Pinto*, p. 8-9.

¹⁶ *Sermão panegírico e funeral pregado nas exéquias do mui ilustre senhor Mordechai Franco Mendes em 10 de kislew do ano 5448. Dedicado à digníssima senhora Sara Franco Mendes*, Amsterdam, Moseh Dias, 5450.

¹⁷ Zie Pieterse, p. 47-49.

¹⁸ Zie H. P. Salomon, *Deux études portugaises* (Braga 1991) p. 136-137.

werden gehouden gedurende de week volgend op zijn begrafenis, zijn niet bewaard gebleven. Op maandag preekte Isaac Saruco, op dinsdag Selomo Jehuda Leão Templo, op woensdag David Nunes Torres en op donderdag dokter Selomo de Mesa: de vier lievelingsleerlingen van Aboab. Wel weten wij van de dichter Daniël Levi de Barrios dat Nunes Torres in zijn preek een toespeling maakte (via Amos 8, 9) op het feit dat haham Aboab om 12 uur 's middags zijn laatste adem uitblies:

Con un profeta, un predicador (David Nunes Torres) dice
por él, que a mediodía el sol se puso;
el Alma entonces que al Criador bendice
tomó altura a su resplandor difuso
con astrolabio de merecimiento
sobre el mar del terrestre monumento [...]

[Over hem zegt de prediker (David Nunes Torres)
sprekend met een profeet, dat om twaalf uur de zon onderging,
en de ziel die de Schepper zegent
toen opsteeg naar zijn wijdse schittering
met astrolabium van verdienstelijkheid
over de zee van het aardse monument].¹⁹

Onmiddellijk na de dood van haham Aboab werd de toen reeds 83-jarige Jacob Sasportas tot zijn opvolger benoemd. Aangezien laatstgenoemde bij voortdurend door ziekte was verhinderd, werd Nunes Torres in 1697 zijn plaatsvervanger in de hoogste klas van het seminarium 'Ets Haim'. Nog vóór zijn overlijden in 1698 werd Sasportas als hoofd van het rabbinaat door de ook reeds bejaarde haham Selomo de Oliveira vervangen. Onder hem werd in datzelfde jaar begonnen met de redactie van de inmiddels beroemd geworden reeks van rabbinale uitspraken, getiteld *peri 'es hayyim* ('Vruchten van de Boom des Levens'). Nunes Torres was één van de negen geleerden die aan de ambitieuze onderneming meewerkten. In 1700 werd Selomo Aylion, geboortig uit Safed, tot dan in dienst van de Portugese gemeente te Londen en twee jaar (?) ouder dan Nunes Torres²⁰ als hoofd van de leerschool en als tweede

¹⁹ Zie Daniel Levi de Barrios, 'Honores fúnebres al ínclito señor *haham* Ishac Abuab [...]', *Triunfo del gobierno israelítico teocrático* (Amsterdam 1693) in *id.*, *Opuscula* (bundel in de Bibliotheek Ets Haim, signatuur 2F10), p. 301-312: 306, 310 (deze nummering is met de hand aangebracht).

²⁰ J. S. da Silva Rosa schrijft ('Iets over den Amsterdamschen Opperrabbijn Salomo Aylion en eenigen zijner familieleden', *Nieuw Israëlietisch Weekblad* 49, p. 12, 22 augustus 1913) dat Aylion in 1664 te Safed werd geboren, 'gelijk, naar mij de heer A. J. Mendes da Costa mededeelde, blijkt uit officiële stukken, in het archief der Port. Isr. gemeente aanwezig'. Deze 'officiële stukken' worden niet nader aangeduid. Het schijnt ons toe dat de datum 1664 – door J. d'Ancona en J. Meijer overgenomen – slechts berust op een (o.i. verkeerde) interpretatie van de Latijnse tekst op het portret van Aylion: *Aetatis suae 64: obiit 9 Aprilis A° 1728*. Volgens onze interpretatie werd het portret gemaakt toen de haham 64 jaar oud was, terwijl de kopergravure door J. Houbraken na de hahams dood op 9 april 1728 is gedrukt. I. S. Emmanuel ('The Nehemia Hiya Hayon Controversy in Amsterdam', *Sefunot* 9 (1965) p. 211-246: 220, aant. 46) beweert dat de haham op

haham aangesteld. Derde lid van het *bet din* (rabbinaat) werd Daniël Belilhos met als eventuele plaatsvervangers de rabbijnen David Abenatar (tevens *hazan*, d.i. voorzanger) en Selomo Jehuda Leão. Het moet voor David Nunes Torres wel een grote teleurstelling zijn geweest dat hij over het hoofd werd gezien bij de benoemingen. Na het overlijden van haham Selomo de Oliveira in 1708 werd Aylion tevens hoofd van het rabbinaat.²¹

IV. Hebreeuwse boekhandelaar, wetenschappelijk medewerker, uitgever en auteur

Daar er voor David Nunes Torres binnen de Sefardische geestelijkheid van Amsterdam geen plaats werd ingeruimd, beproefde hij zijn geluk als groothandelaar in Hebreeuwse boeken. In 1697 woonde hij vlak bij de Portugese synagoge in de Rapenburgerstraat. Op 10 juni van dat jaar bestelde hij 4000 exemplaren van de vierdelige *sulhan aruk* (de 16e-eeuwse code van joodse voorschriften door Josef Caro), vers van de pers, bij Josef Athias, de beroemde drukker van Hebreeuwse boeken. Op 25 juni kondigde hij deze lang verbeide uitgave aan in de *Amsterdamsche Courant*. In februari 1700 bestelde hij opnieuw bij Athias, en wel 5000 exemplaren van de nieuwe *humas* met *rasi* (dat is van de Pentateuch, inclusief *haftarot* – uittreksels van de profeten – en *megillot* – vijf korte bijbelse boeken, voorzien van het middeleeuwse commentaar van Rasi, het acroniem van Salomo ben Isaac van Troyes). Voorts nogmaals 5000 exemplaren, ditmaal zonder begeleidend commentaar. Het gros van deze enorme bestellingen was voor de joodse markt in Polen bestemd.²² (Toen Nunes Torres in 1728 stierf waren er in zijn bezit nog een aantal pakken met ongebonden exemplaren, die hij op speciaal papier had laten drukken.²³) Nunes Torres trad niet slechts op als handelaar en geldschietter: hij nam samen met zijn collega en boezemvriend Selomo Jehuda Leão Templo actief deel aan de correctie van drukproeven, zoals op de titelpagina van de *sulhan aruk* uitgave staat vermeld.²⁴ Op de laatste pagina van deze uitgave verkondigt hij met trots dat hij in 1697

de huwelijksakte van zijn dochter in 1718 wordt beschreven als *yasis* (d.i., die de leeftijd van 60 jaren heeft bereikt of overschreden). Maar Aylions enige dochter, Gracia (geboren te Jeruzalem in 1687), huwde in 1708; haar vader was getuige bij de ondertrouw (*Trouwden in Mokum*, 706-233). Aylion zelf trad in 1717 voor de tweede keer in het huwelijk, en wel met Lea Medina (geb. 1685). Bij zijn ondertrouw verklaarde hij uit Saloniki 'afkomstig' te zijn (*Trouwden in Mokum*, 711-91).

²¹ Zie J. d'Ancona, 'De Portugese Gemeente "Talmoed Tora" te Amsterdam tot 1795', in H. Brugmans en A. Frank, red., *Geschiedenis der Joden in Nederland* (Amsterdam 1940) p. 270-305: 292-293; David Franco Mendes, *Memorias do estabelecimento e progresso dos judeus portugueses e espanhoes nesta famosa cidade de Amsterdam*, uitgegeven in *Studia Rosenthaliana* 9 (1975) p. 27, 42, 56, 59, 90, 99, 159.

²² Zie L. Fuks en R. G. Fuks-Mansfeld, *Hebrew Typography in the Northern Netherlands 1585-1815*, vol. 2 (Leiden 1987) p. 301, 322-323, 325-329; Jacob Meijer, *Encyclopaedia Sefardica Neerlandica* (Amsterdam 1949) p. 36.

²³ *Catalogus librorum [...] David Nunes Torres*, 'Ongebonde boeken', p. 1-2.

²⁴ Zie Fuks en Fuks-Mansfeld, p. 322.

in het huwelijk trad. Zijn bruid was Debora Semah Arias, kleindochter van dr. Benjamin Musafia (1606-1674). De laatste had fl. 10.000 aan de *ma'amad* van de Portugese gemeente vermaakt, waarvan de rente tegoed moest komen aan 'personen van voortreffelijk gedrag die zich aan de studie van de Heilige Wet wijden'. De rente van de helft van dit bedrag werd Nunes Torres (ook wegens zijn vrouws afkomst) op 31 augustus 1702 door de *ma'amad* toegewezen.²⁵ Nog hetzelfde jaar verscheen bij Immanuel Athias, de zoon van de inmiddels overleden Josef Athias, de *misne tora* (12e-eeuwse code van Maimonides) met verschillende commentaren. Van de 1150 exemplaren van deze schitterende uitgave werden er 24 aan de Theologische Hogeschool 'Ets Haim' verkocht. Het eerste deel, gecorrigeerd en van registers voorzien door David Nunes Torres, werd in het Portugees aan Mozes (alias Antonio Alvares) Machado opgedragen. Deze man was de grote legerproviandeur ('Provideur Generaal') van stadhouder-koning Willem III.²⁶ In 1703 verscheen het driedelige commentaar op Maimonides *lehem misne* van Abraham de Botón, door Leão Templo alleen gecorrigeerd. Nunes Torres had echter wel een speciale uitgave op 'groot papier' bekostigd.²⁷ Na dit jaar komen wij hem als corrector van Hebreeuwse boeken niet meer tegen. Waarschijnlijk woonde hij reeds rond 1704 in Den Haag en werkte daar als rabbijn in de oudste van de twee Portugese huissynagogen. Toch trekt Nunes Torres zich niet volledig terug uit de handel in boeken. Op 25 december 1709, toen hij reeds enige jaren in Den Haag woonde en werkte, kreeg hij van de Amsterdamse *ma'amad* (met goedvinden van haham Ay-

²⁵ Uit GAA, 334, 25 ('Libro de memorias'), 73 (transcriptie in bijlage 2) blijkt dat Nunes Torres in zijn verzoekschrift de rente van het gehele bedrag had gevorderd. Het Portugeestalige testament van Musafia (GAA, 334, 756 [boedelpapieren], 4 december 1674; zie ook NA 4086, Dirck van der Groe, 14 maart 1678) stipuleert echter niet dat de godvruchtigen aan wie de rente van de fl. 10.000 is nagelaten, nakomelingen van de testateur behoeven te zijn. Debora Semah Arias was de dochter van Hana Musafia en Isaac Semah Arias, alias Gabriël Milan, in Bragança (Portugal) geboren. Zie GAA, D.T.B., 683/199: 20 juni 1675, 'ondertrouw van Isaac Semah Arias, van Bargans, oud 21 jaar, koopman, nog een vader in Portugal, geassisteerd door Jacob Semah Faro zijn oom (woont op de Breestraat) en Hana Mussaphia, van Hamburg, 18 jaar, geassisteerd door haar vader Benjamin Mussaphia'. Zie ook Alg. Rijksarchief, 's-Gravenhage, 01205 ('Geprononceerde adviezen van het Hof van Holland', 28, 2 november 1729): 'Debora Semak Arias, weduwe en geïnstituëerd erfgenaam van wijlen David Nunes Torres, wonende alhier in den Hage [...] contra Felix Dionis [haar broer?], Amsterdam'. Debora stierf op 15 december 1735 in Den Haag en werd naast haar man begraven. Haar zerk draagt slechts een Portugese tekst (zie Gemeentearchief 's-Gravenhage, 1/53 r): *Sepultura que preparou em sua vida Debora que foi mulher do insigne e eminentissimo habam Ribi David Nunes Torres De Gloriosa Memória faleceu em 30 de kislew 5496*. Volgens J. F. Krurup ('Gabriel Milan og somme et haus samtid', *Personalhistorisk tidskrift*, 1893, p. 102-130; 1894, p. 1-51; Engelse samenvatting in *Publications of the American Jewish Historical Society* 28 (1921) p. 217-221) werd Gabriël Milan (na overgang tot het christendom) in 1684 als gouverneur van Deens West-Indië (sedert 1917 de Amerikaanse Maagdeneilanden) benoemd, waar hij tot oktober 1686 zetelde. In 1687 werd hij te Kopenhagen terechtgesteld op beschuldiging van wanbestuur. De Deense data leveren echter een paar tegenspraken op met de Nederlandse, bijvoorbeeld dat hij zijn eerste vrouw reeds in 1675 zou hebben verloren en in 1684 de leeftijd van 53 jaar zou hebben bereikt.

²⁶ Zie Meijer, p. 30-32; H. den Boer & J. I. Israel, 'William III and the Glorious Revolution in the Eyes of Amsterdam Sephardi Writers', in J. I. Israel, red., *The Anglo-Dutch Moment* (Cambridge 1991) p. 439-461: 440.

²⁷ Zie Fuks en Fuks-Mansfeld, p. 331-333; *Catalogus librorum* [...] *David Nunes Torres, loc. cit.*

lion) verlof en een privilegie van zes jaren om zowel de Babylonische als de Jeruzalemse Talmoed te laten drukken.²⁸ Van deze uitgaven is echter niets gekomen.

Al sinds 1692 vonden in Den Haag Sefardische godsdienstoefeningen plaats ten huize van de schatrijke legerproviandeur Jacob Pereira (of Pareira) aan het Korte Voorhout. In 1706 had deze in een belendend pand een particuliere synagoge laten inrichten en zijn huis van een nieuwe gevel 'tot cieraat van den Hage' voorzien. Het bedehuis noemde hij Bet Jacob ('Huize Jacobs'). In 1707 besloten de bezoekers van de nieuwe synagoge een gemeente te vormen en bij haar zou David Nunes Torres in 1708 officieel als haham in dienst treden. Op 15 juni 1707 stierf Jacob Pereira te Den Haag. Misschien vond men hem een te aanzienlijk persoon om op de joodse begraafplaats van Den Haag te begraven. In ieder geval werd hij de volgende dag naar de Portugese begraafplaats te Ouderkerk-aan-de-Amstel vervoerd. Aldaar moest hij op het oudste en meest prestigieuze gedeelte ter aarde worden besteld. Aangezien er in die kern geen plaats meer was, werd besloten zijn kist in een 'verwulf' (stenen grafkelder) te leggen, waar een zekere Abraham de Mattos (overleden 4 november 1661) reeds lag. De beenderen van laatstgenoemde werden in een klein houten kistje opgeborgen, dat aan het voeteinde van de kist van Jacob Pereira werd gelegd. Bij diens latere steenlegging werd de steen van Abraham de Mattos naar een andere afdeling van de begraafplaats gebracht.²⁹ Niet slechts de handelingen in Ouderkerk in verband met de begrafenis van Jacob Pereira, maar ook het rouwceremonieel

²⁸ Zie GAA, 334, 25 ('Libro de memorias'), p. 105. Zie onze transcriptie, bijlage 3. In het 'Manual do K.K. 5462-5478' (GAA 334, 175, 176) komt David Nunes Torres tussen 1690 en 1714 niet voor als *finta* (belasting) betalend lid van de gemeente, maar wel regelmatig als betaler van kleine *promessas*. Tussen 1704 en 1708 verdwijnt zijn naam echter uit dit Amsterdamse register.

²⁹ Zie J. Zwarts, 'De Joodse Gemeenten buiten Amsterdam', in Brugmans en Frank, p. 382-453: 400; J. H. Buzaglo, 'Bijdragen tot de geschiedenis der Portugeesche Israëlieten en hunner gemeenten te 's-Gravenhage van c. 1690 tot c. 1730', *Die Haghe*, Jaarboek 1939, p. 26-111: 88-92 (in het document uit 1706 afgedrukt op p. 91-92 wordt de stichter van Bet Jacob als 'Jacob Parera' aangeduid). De twee gravures die momenten van een godsdienstoefening in de synagoge Bet Jacob voorstellen, gesigneerd Bernard Picard, 1725, zijn uit het compendium van Abraham Moubach (*Nauwkeurige Beschrijving der uitwendige Godsdienstplichten, kerkzeden en gewoonten van alle volkeren der wereld*, 1, Amsterdam, 1727, p. 106) afkomstig en werden sedertdien vaak gereproduceerd, bijvoorbeeld bij Buzaglo, p. 32-34. Op 15 sivan 5467 (15 juni 1707) lieten haham Nunes Torres en alle mannelijke leden van de gemeente nog een *rogativa* voor de zieltogende Jacob Pereira uitspreken, op de 19e het gebed voor zijn zielerust ('escava'). (Zie Gemeentearchief 's-Gravenhage, 130 [PIG], 2). Volgens gegevens van hetzelfde Gemeentearchief (welwillend verstrekt door de heer Zw. E. Veldhuijzen) werd op 15 juni 1707 een dubbele belasting betaald op het begraven van Jacob Pareira (sic) wegens vervoer van de overledene naar Ouderkerk. Wij reproduceren een foto van de zerk van Jacob Pereira in zijn tegenwoordige staat. De zerk van Abraham de Mattos vermeldt dat in het gewelf waar hij in 1661 werd gelegd, eerst ene Isaac Pereira rustte. Een 18e eeuws begrafenisregister van Ouderkerk (GAA 334-916) vermeldt bovendien dat de beenderen van deze Isaac Pereira er in 1649 werden uitgehaald om naar het Heilige Land te worden overgebracht. Van 1649 tot 1661 was het gewelf dus leeg. Wij danken rabbijn Hans Rodrigues Pereira voor alle documentatie betreffende de zerken van Jacob Pereira en Abraham de Mattos. Voor de rol van Jacob Pereira als 'Provideur Generaal' van Willem III, zie verder H. den Boer en J. I. Israel, p. 440. Jacob Pereira was tweemaal gehuwd. Hij had vier zonen (Abraham, Isaac, Mozes, Aaron) van zijn eerste vrouw en twee (Salomon, Juda) van zijn tweede. De beruchte buitenechtelijke liefdesaffaire van zoon Salomon met de beeldschone courtisane Sofia van Noortwijk wordt beschreven door Eduard van Biema 'De geschiedenis van Sofia van Noortwijk', *Die Haghe* (1911 [1912]) p. 1-129.

bleken aanleiding te zijn tot een twist tussen Nunes Torres en haham Aylion die nog jaren doorwerkte en eigenlijk nooit zou worden bijgelegd.

V. Aanval op de 'volgelingen' van haham Aylion

Op onbekende datum werd in Amsterdam een specimen gedrukt van een bundel Hebreeuwse *responsa* (juridisch/theologische uiteenzettingen) van David Nunes Torres. De bundel moest de titel *sebet misor* ('Rechtmatige scepter', Psalm 45:7) dragen, maar heeft nooit in volledige vorm het levenslicht gezien.

Het gedrukte specimen is een 'brief' aan de Amsterdamse haham Aylion, geschreven door haham Nunes Torres vanuit Den Haag. De uiteenzetting is op rabbijnse wijze gedateerd 'afdeling "dan zult gij vrij staan tegenover de Here en tegenover Israël" [Num. 32:22], 5467' (d.i. tussen 17 en 22 juli 1707, een maand na de begrafenis van Jacob Pereira). De tekst bestaat uit 8 bladzijden in kwartoformaat, 65r-68v genummerd. Iedere pagina is in twee kolommen verdeeld, behalve de korte inleiding op 65r. Hierin legt Nunes Torres uit dat haham Aylion de missive weliswaar nooit heeft beantwoord maar dat dit hem er niet van weerhoudt haar op te nemen in het (beoogde) boek. Juist het stilzwijgen interpreteert hij als goedkeuring, overeenkomstig het gezegde 'wie zwijgt stemt toe'.

Nunes Torres beklagt zich bij haham Aylion over de smaad die hem door de 'volgelingen' van Aylion is aangedaan. Wat blijkt namelijk uit deze tekst? Het joodse ceremonieel houdt in dat de naaste familieleden van een overledene na afloop van de begrafenis zeven dagen 'zware rouw' moeten bedrijven. Zo moeten zij binnenshuis op lage stoelen zitten, geen leren schoeisel dragen, generlei arbeid verrichten, en vooral het huis niet verlaten. In de week van het overlijden van Jacob Pereira (niet bij name genoemd maar wel duidelijk omschreven als de vrome weldoener en oprichter van de synagoge) werd zijn naaste familie in Amsterdam uitgenodigd voor een plechtigheid te zijner nagedachtenis. (Waren zijn zoons niet aanwezig bij de begrafenis? Hierover blijven wij in het ongewisse.) De familie zou in een koets worden opgehaald en teruggebracht. Desgevraagd verbood haham Nunes Torres de rouwbedrijvenden om aan deze uitnodiging gevolg te geven. Maar de familie Pereira wendde zich tot het Portugese rabbinaat van Amsterdam, dat op juridisch/theologische gronden wél deze toestemming verleende. Zodoende begaf de familie Pereira zich tijdens de week van 'zware rouw' naar Amsterdam. Daarmee meende Nunes Torres dat 'men' zijn autoriteit ondermijnde (althoewel, zoals wij zullen zien, hij in 1707 nog niet officieel als haham in dienst was) en, erger nog, de Sefardische traditie met voeten trad. Zijn betoog mag dan voor ingewijden in de materie misschien niet geheel overtuigend zijn, het verwijst echter wel naar alle relevante rabbijnse bronnen en getuigt van een grote eruditie.

Voorts spreekt Nunes Torres zijn bevreemding uit over de omstandigheden van de begrafenis op Ouderkerk. Hoe kon 'men' (is 'men' gelijk aan haham Aylion?)

toestaan dat één lijk het gebeente van een ander lijk kwam te vervangen en dat het verstotene aan het voeteinde van de nieuw aangekomene werd gelegd? Het verplaatsen van lichamelijke resten is volgens de joodse wet slechts in twee gevallen te rechtvaardigen, namelijk indien de overledene het als laatste wilsbeschikking te kennen heeft gegeven om in een familiegraf bijgezet te worden, doch hier niet in eerste instantie gelegenheid toe was; of indien het lijk naar het Heilige Land overgebracht moet worden. Nunes Torres twijfelt eraan of ‘men’ werkelijk de bedoeling had om de beenderen (van Abraham de Mattos) naar het Heilige Land te vervoeren.

Ons inziens is het te velde trekken tegen de ‘volgelingen’ van haham Aylion een pure fictie. De uiteenzetting van Nunes Torres is ondanks de vleierende aanspreekvormen en de complimenten wel degelijk een aanval op de Amsterdamse haham zelf. Het moet Aylion, en niemand anders, zijn geweest die de rabbinale toestemming voor de verplaatsing van de resten van Mattos en voor de reis der Pereira’s naar Amsterdam heeft gegeven. Hier stelt Nunes Torres zich eigenlijk op een verdeckte manier voor als de meerdere van Aylion inzake rabbinale bronnen en Sefardische traditie. Aan de andere kant hoeft het geen betoog dat Aylion het op zijn beurt beneden zijn waardigheid moet hebben geacht om Nunes Torres schriftelijk van repleik te dienen. Het moet bij Aylion als een ongehoorde brutaliteit zijn overgekomen dat Nunes Torres juist dit pleidooi als specimen van zijn geleerdheid en als voorproef op zijn geplande meesterwerk ‘Rechtmatige scepter’ gebruikte. Daarmee had hij het bij Aylion grondig verkorven en kon hij sindsdien rabbinale goedkeuring wel vergeten.³⁰

VI. Haham Mozes Hagiz te Amsterdam

In 1707, nog vóór de dood van haham Oliveira, woonde in Amsterdam behalve haham Aylion een andere Sefardische haham, nl. Mozes Hagiz (eigenlijk Hajaj, wordt uitgesproken Hadzjidzj, maar Aylion schrijft steevast Jagez) (1671-1751), die echter nooit een officiële functie in de Portugese gemeente zou bekleden.³¹

Zijn vader, Jacob Hagiz, afkomstig uit Fez, emigreerde via het Heilige Land naar Italië. Na in vele Italiaanse steden rabbijn te zijn geweest,³² keerde Jacob naar Jeruzalem terug, waar hij het hoofd was van een beroemde *yesiba*, ‘Bet Jacob Vega’.

³⁰ Wij danken de Bodleian Library voor de fotocopiëen van dit *unicum*. Cf. M. Steinschneider, *Catalogus librorum hebraeorum in Bibliotheca Bodleiana* (Berlijn 1852-1860) p. 882 (n° 4835). Steinschneider verwacht het door Nunes Torres gebezigde Hebreeuwse acroniem van haham Selomo Aylion: *mahars’a* met hetzelfde acroniem waaronder de Poolse rabbijn Samuel Edels (1555-1631) in vakkringen bekend staat.

³¹ Zie d’Ancona in Brugmans en Frank, p. 293-299; Elisheva Carlebach, *The Pursuit of Heresy, Rabbi Moses Hagiz and the Sabbatian Controversies* (New York 1990) *passim*.

³² Jacob Hagiz is vooral door zijn schitterende Spaanse vertaling van de *menorat hama’or* van de hand van de 14e-eeuwse Spaanse rabbijn Isaac Aboab (*Almenara de la luz*, Livorno, 1656) bekend. Zie Carlebach, p. 19-29: 23.

Hij stierf kort na de geboorte van zijn zoon Mozes, die later hoofd van de leerschool zou worden. Een aantal jaren daarna bezweek de leerschool onder de intriges. Mozes verliet Jeruzalem en zwierf door Europa, op jacht naar fondsen om de *yesiba* weer te herstellen. In 1703 arriveerde hij te Venetië o.m. met het doel letterkundige werken van zijn vader, van hemzelf en van anderen te publiceren. Vandaar keerde hij naar Jeruzalem terug, om vervolgens naar Praag af te reizen. Ook deze reizen stonden hoofdzakelijk in het teken van financiële steun en rabbinale approbaties voor zijn publicaties.³³

In 1707 kwam Mozes Hagiz in Amsterdam aan. Hij verdiende de kost met het geven van privaattlessen aan de kinderen van welgestelde leden der Portugese gemeente. Misschien had hij wel kans gemaakt op een bezoldigde rabbinale functie in de gemeente of op de leerschool, ware het niet dat hij datzelfde jaar een strijdschrift, getiteld *sefer sefat 'emet* ('Boek van de taal der waarheid') bij de firma Proops uitgaf. Het werk begint met een in het Portugees gestelde vraag, die Hagiz beweert van één der gemeenteleden te hebben ontvangen. Hier volgt nu onze Nederlandse vertaling van deze vraag:

Ik vraag U.Ed. mij de gunst te doen, mij uw mening ten beste te geven. Hoe hoog schat u dezer dagen de graad van heiligheid van het Beloofde Land en vindt u dat er enige verdienste gepaard gaat aan het wonen in dat Land? Want volgens hetgeen ik van enige studenten in de godgeleerdheid heb vernomen, is de hoedanigheid van de stad Jeruzalem tegenwoordig dezelfde als die van andere steden. Op welke plaats wij de Here ook aanroepen, Hij zal ons antwoorden, evengoed alsof wij ons in het Land zelf zouden bevinden, zoals de Schrift bevestigt: 'Op elke plaats waar Ik Mijn naam doe gedenken, zal Ik tot u komen en u zegenen' [Ex. 20, 24]. Voorts is mij gezegd dat haar bewoners het voorschrift des Heren overtreden, die immers heeft afgekondigd dat dit land desolaat zou zijn en verlaten door haar bewoners, de kinderen Israëls. Als het Goddelijke oordeel aldus luidt, dan zijn 's lands tegenwoordige bewoners onbeschaamd en verdienen zij eerder straf dan de hulp die hun voortdurend door middel van zovele *silubim* ['uitgezondenen', d.i. inzamelaars van weldadigheidsgelden bestemd voor het Heilige Land] wordt verstrekt.

Tevens smee ik U.Ed. mij welwillend de reden te laten weten van al die rampen en tekorten die voornoemde *silubim* ons gewoonlijk voorstellen in de brieven die zij bij zich dragen; wat zou toch de oorzaak van al die rampen kunnen zijn? En als het allemaal waarheidsgetrouw is wat zij vertellen, waarom verlaten zij dat Land dan niet voorgoed? Bovendien, hoe komt het dat al het geld dat wij vanuit deze gewesten sturen plus de bedragen die door middel van de *silubim* in de hele wereld worden ingezameld niet aan hun behoeften voldoen? Vriendelijk verzoek ik u om wederom mijn vrijpostigheid niet euvel te duiden, en mij de waarheid deelachtig te maken, alles schriftelijk, om mij van iedere waan te bevrijden. Moge de gedachtenis aan u mij ten goede blijven in de dienst van God, want ik beoog niets anders en van Hem zal U.Ed. een grote beloning ontvangen! Amen.³⁴

³³ Zie Carlebach, p. 37-41 en 45-57.

³⁴ Wij citeren één van de twee (identieke?) exemplaren in het bezit van de Hebrew Union College in Cincinnati. Zie de Portugees tekst in bijlage 4.

De Hebreeuwse tekst van Hagiz is niet slechts een woedende reactie uit name der geloofsleer, maar als het ware een aanklacht gericht, zoals hij zelf aanduidt, tegen de hele Portugese gemeente van Amsterdam, zowel tegen haar leiders en ambtenaren als tegen de gewone kerkgangers, die allen in hun houding en plichten tegenover het Heilige Land schromelijk te kort schieten.³⁵

Op 12 januari 1708 werd door het bestuur van de Portugese gemeente te Amsterdam inzake het boek *sefat 'emet* van Mozes Hagiz het volgende besluit genomen (wij vertalen uit het Portugees):

Uw attentie wordt gevestigd op een boek dat zonder voorafgaande vergunning van de Heren van de *ma'amad* in deze stad is gedrukt en verspreid. Het werk is door Mozes Hagiz geschreven en draagt de titel *sefat 'emet*. Het leek ons, de Heren van de *ma'amad*, raadzaam dit geschrift aan een onderzoek te onderwerpen door de Heren van het *bet din*. Na het te hebben onderzocht en verschillende bedenkingen te hebben geopperd, brachten zij het volgende rapport uit, te weten: 'De overwegingen in het boek *sefat 'emet* waarop het ons noodzakelijk leek de aandacht te vestigen hebben wij aangestreept: enige bijtend, andere schamper en onwaar, sommige vervat in onoorbare en aanstootgevende bewoording.' Hetgeen, gezien door de Heren van de *ma'amad*, aanleiding gaf tot een unaniem besluit om het lezen van dit boek te verbieden en dit verbod publiekelijk af te kondigen. Ieder lid van deze heilige gemeente die een volledig of onvolledig exemplaar, in het Hebreeuws of in welke andere taal dan ook, in zijn bezit heeft, wordt geboden het binnen drie of uiterlijk vier dagen bij één van de Heren van de *ma'amad* in te leveren. Bovendien is het vanaf heden verboden het boek te lezen of naar den vreemde te versturen, alles op straffe van 'zegen' [banvloek]. Vrede moge heersen over Israël.

Ishac Levy Ximenes

Elisah Abarbanel

Ahron Alvares

Abraham Penso Felix

Abraham Abendana Osorio

Mosseh de Pinedo

Moise Mendes da Costa

Op bevel van de *ma'amad* werd een afschrift van dit besluit door een *hazan* (voorzanger) aan Mozes Hagiz overhandigd, met de volgende boodschap:

In naam van de Heren van de *ma'amad* verbieden wij u exemplaren van het boek *sefat 'emet*, ter verkoop aan te bieden of naar het buitenland te versturen, hetzij direct of indirect, volledig of slechts enige pagina's, in het Hebreeuws of in welke andere taal dan ook. Bovendien manen de

³⁵ Zie Carlebach, p. 57-64.

Heren van de *ma'amad* u op straffe van 'zegen' geen enkel boek of schotschrift zonder hun uitdrukkelijke toestemming te publiceren, zodat zij het kunnen laten onderzoeken.

Ishac Levy Ximenes

Moise Mendes da Costa³⁶

Hagiz kon het advies van het rabbinaat (d.i. Aylion) en het daarop volgende verbod niet verkroppen en zon op wraak. Hij, de geleerde bij uitstek, die zichzelf in elk opzicht als de meerdere van Aylion beschouwde, zag zich nu door zijn 'heldhaftig optreden' tot *persona non grata* gedegradeerd. Nochtans tekenden zowel haham Oliveira als haham Aylion de approbatie voor *leqet haqemah* ('Aren lezen': Amsterdam, 1707), het commentaar van Hagiz op de codex van Josef Caro. Toen de *parnassim* van Livorno zich bij hun Amsterdamse ambtgenoten wegens vermeende beledigingen aan hun adres beklaagden, namen Aylion en twee collega's (Oliveira was inmiddels gestorven) het voor Hagiz op. Wij schrijven 1709.³⁷ Maar de keurige houding van Aylion en zijn respect voor de geleerdheid van Hagiz vermochten de vijandschap van de laatste niet te verminderen.

VII. Haham te Den Haag

Nu volgt een samenvatting van een merkwaardig boekje in de Portugese taal, door Torres zelf geschreven en gepubliceerd. De titel (in Nederlandse vertaling) luidt: 'Verzameling van akten, stukken en voorwaarden betreffende de aanstelling van David Nunes Torres als rabbijn en haham in de heilige gemeente "Huize Jacobs" te Den Haag en hetgeen in verband hiermede is voorgevallen en zich heeft afgespeeld, als apologie van zijn gedrag en optreden en als verweerschrift tegen wat hem in voornoemde gemeente ten laste is gelegd'. Het is op de laatste bladzijde (43) gedateerd 'Den Haag, 29 *hesvan* 5473' (28 november 1712) en waarschijnlijk kort daarna in druk verschenen.³⁸ Hij beoogt met dit in schitterend Portugees geschreven

³⁶ Zie GAA, 334, 21, 472. Het document werd met enige fouten door I.S. Emmanuel getranscribeerd, 'The Nehemia Hiya Hayon Controversy', aant. 53, p. 223-224; fotografisch door M. Benayahu gereproduceerd, 'Books Composed and Books Edited by R. Moses Hagiz', *'alei sefer* 2 (1976) p. 136. Zie onze transcriptie in bijlage 5.

³⁷ Zie Emmanuel, 'The Nehemia Hiya Hayon Controversy', p. 224-226 (Portugees antwoord van Amsterdamse *ma'amad* aan *parnassim* van Livorno, gedateerd 8 maart 1709); N. H. Hayon, *moda'a raba* (Londen 1714) p. 3 (Hebreeuwse brief van rabbinaat van Livorno aan rabbinaat van Amsterdam); M. Hagiz, *seber pos'im* (Amsterdam [d.i. Londen] 1714) (zie *infra* aant. 67), laatste bladzijde (Hebreeuws antwoord van Amsterdams rabbinaat aan rabbinaat van Livorno).

³⁸ *Coleção de actos, termos e condições com que foi tomado David Nunes Torres por rab e haham no qahal qados de Bet Jacob na Háia e o que acerca disso se ofereceu e passou, para servir de apologia e defesa de seu comportamento e proceder nas questões que se moveram contra ele em dito qahal*, unicum uit de collectie van de Bibliotheek Ets Haim / Livraria Montezinos (21 E 93). Geen enkele geschiedschrijver van de Portugese joden in Den Haag schijnt dit werkje met eigen ogen te hebben gezien, laat staan gelezen. Mozes Henriquez Pimentel (*Geschiedkundige Aanteekeningen*

relaas de eigentijdse lezer aan zijn kant te krijgen en het kan dus niet als een objectieve weergave van wat zich werkelijk heeft afgespeeld worden beschouwd. Voor ons als historici is het vooral een bron van informatie over personen en zaken die nergens anders staan vermeld. Vervolgens zou men eruit kunnen afleiden dat de Portugese taal onder de Portugees-Israëlieten hier te lande, na meer dan een eeuw van ononderbroken verblijf, wellicht niet zo tanende was als wel wordt beweerd.

Het boekje begint met de volledige tekst van een overeenkomst tussen de gemeente Bet Jacob en de haham Nunes Torres, gesloten op 4 april 1708. Op 14 nisan 5468 (21 april 1708) is zijn contract voor een termijn van vier jaren in werking getreden. Het verplichtte de haham om de drie weken op sabbat een preek te houden, in ieder geval op het feest van Vreugde der Wet, op Wekenfeest en op zeven speciale sabbatdagen. Nunes Torres maakte hierbij de aantekening dat naar de letter van het contract de gemeente de haham niet kon ontslaan zolang deze zich aan de hem opgelegde stipulaties hield. Zelfs al mocht hij in gebreke blijven dan zou een ontslag tot het einde van het jaar worden uitgesteld. Namens de gemeente tekenden de bekende juwelier Manuel Levi Duarte (1631-1714)³⁹, die zijn laatste jaren in 's-Gravenhage sleet, en Jacob Hiskia Machado, zoon van legerproviandeur Mozes Machado. Deze Jacob Hiskia Machado werd van 1720 tot 1728 bewindvoerder der Provinciale Utrechtse Geotroyeerde Compagnie, waarvan 10 miljoen gulden kapitaal in rook is opgegaan (in de geschiedenisboeken staat deze affaire als 'de windhandel' bekend).⁴⁰

In oktober 1708 werd de haham bij de *parnassim* op het matje geroepen omdat hij zonder hun voorkennis een kerkelijk afgesloten echt had ontbonden. In een kleurrijk relaas van deze zaak verdedigt Nunes Torres zijn gedragslijn en stelt hij bovendien één hunner, die hij af en toe woordelijk aanhaalt, in een kwaad daglicht. Het betreft Jacob de Mercado, de zoon van Abraham de Mercado, die al sedert 1637 in Den Haag woonde.⁴¹ Nunes Torres beweert dat Mercado zichzelf voor een Talmoedist hield, en daarom zou hem zijn smalende houding jegens een wetgeleerde duur moeten worden aangerekend.

Na afloop van een dagelijkse avonddienst kreeg de haham van de *gabai* (penningmeester) Josef Capadose⁴² een afschrift van een pas door de *parnassim* aangenomen resolutie. Hierin werd gestipuleerd dat de haham zonder voorkennis en verlof

betreffende de Portugesche Israëlieten in Den Haag en hunner Synagogen aldaar (Den Haag 1876) p. 19-21) kende het geschil tussen haham Nunes Torres en zijn gemeente slechts 'bij overlevering', alhoewel het verweerschrift van Nunes Torres zich in het bezit van de toenmalige Haagse haham Jacob van Jacob Ferrares bevond. Zie onze transcriptie van de hele tekst in bijlage 6.

³⁹ Zie E. Samuel, 'Manuel Levy Duarte (1631-1714): An Amsterdam Merchant Jeweller and His Trade With London', *Jewish Historical Society of England* 27, Miscellany Parts 1-2 (1987) p. 11-31: 24-25.

⁴⁰ Zie J. Zwarts, 'De Portugeesche Joden en de 'Provinciale Utrechtsche Geotroyeerde Compagnie', in *Hoofdstukken uit de Geschiedenis der Joden in Nederland* (Zutphen 1929) p. 170-203. Aan Jacob Hiskia Machado werd in 1703 de Athias uitgave van *lehem misne* (commentaar op de code van Maimonides door Abraham de Botón) opgedragen. Zie Fuks en Fuks-Mansfeld, p. 333.

⁴¹ Zie over deze familie D. Kalmijn, *Abraham Capadose* (Den Haag 1955) p. 12-14.

⁴² Zie Buzaglo, p. 38.

van de *parnassim* geen huwelijken mocht inzegenen of echten ontbinden van mensen die niet tot de gemeente behoorden. Hij mocht ook niet zonder uitdrukkelijke toestemming van de *parnassim* in het openbaar *din* of *pesaq din* (d.i. uitspraken of adviezen omtrent de joodse leer in particuliere gevallen) geven. Verder verbood men hem vragen van buiten Den Haag woonachtige lieden omtrent de joodse leer te beantwoorden.

Daags daarop antwoordde de haham de *parnas presidente* Mozes Antunes dat hij het verbod op het geven van *din* en *pesaq din* niet kon aanvaarden. Op een latere datum, tijdens een *parnassim* vergadering, waartoe hij was ontboden, nam men het hem hoogst kwalijk dat hij zich had ingelaten met een *nidui* (d.i. in de ban legging) van twee poeliers in de Hoogduitse gemeente.⁴³

Toch besloten de *parnassim* op 20 december 1711 unaniem het contract met de haham, dat per 21 april 1712 zou aflopen, met zes jaar te verlengen. Toen dit besluit reeds in de notulen was opgetekend, liet Jacob de Mercado er de aantekening aan toevoegen dat de haham zich aan het voorafgaande besluit diende te houden.

Een paar dagen later hoorde Nunes Torres over deze toevoeging en verlangde een afschrift. Toen hij het had gelezen, ontstak hij in woede en verklaarde dat hij zich niet kon verenigen met het verbod om *din* en *pesaq din* te geven. Daarop verzochten een aantal *yehidim* (belastingbetalende leden) de heer Mercado de door hem bijgevoegde stipulatie ingrijpend te wijzigen, waaraan hij uiteindelijk voldeed. De nieuwe tekst, getekend door Jacob de Mercado en David Arari⁴⁴, werd aan de haham getoond en ogenschijnlijk door deze geaccepteerd. In een later stadium weet Nunes Torres zichzelf dat hij verzuimd had een afschrift ervan te verlangen.

De haham zag het als zijn taak om het gedrag van zijn kudde in religieus opzicht te verbeteren en verwees in zijn preken veelvuldig naar overtredingen. In een predikatie die hij op de dag van *simhat tora* ('Vreugde der Wet') (23 oktober 1712) hield, berispte hij – zonder namen te noemen en met alle gematigdheid – diegenen onder zijn gehoor, die zich in de zogenaamde tussendagen van het Loofhuttenfeest (op 18-21 oktober) hadden geschoren.⁴⁵ Daardoor, zo beweerde hij, was

⁴³ Zie over het ontstaan van de Hoogduitse gemeente te Den Haag, J. Zwarts, 'De Joodse Gemeenten buiten Amsterdam', in Brugmans en Frank, p. 417-418.

⁴⁴ In 1620 en later weer in 1624 was ene Dr. David Arari bestuurder van de Amsterdamse gemeente Bet Israël. Volgens I. S. Emmanuel ('The Nehemia Hiya Hayon Controversy' [aant. 7], p. 168, 173) heette deze voorvader van de gelijknamige Hagenaar oorspronkelijk Diego Lopes Teles.

⁴⁵ Het bijknippen of volledig verwijderen van de baard wordt sinds het midden van de 17e eeuw inzonderheid in de Sefardische gemeenten van West-Europa toegestaan, maar het verbod om dit op sabbat en feesten te doen blijft tot op heden in alle orthodoxe joodse gemeenten van kracht. Het blijft twijfelachtig of het bijknippen (of verwijderen) van de baard op de zogenaamde 'tussendagen' (*hol hamo'ed*) is toegestaan. Het Paasfeest telt buiten het Heilige Land namelijk acht dagen, het Loofhuttenfeest zeven. Voor de twee eerste en de laatste twee dagen van de Paasweek geldt een strenger werkverbod dan voor de 'tussendagen', waarop dat werk mag worden verricht dat, wanneer het zou worden nagelaten, verlies zou opleveren. Zo geldt ook voor de twee eerste dagen van het Loofhuttenfeest een strenger werkverbod dan voor de vijf navolgende dagen, die op hun beurt door twee stringente feestdagen, namelijk 'Slotfeest' en 'Vreugde der Wet' worden gevolgd. De Talmoad – bevestigd door de 16e eeuwse code van Jozef Caro (*orah hayyim* 531) – verbiedt bijknippen en verwijderen van de baard op *hol hamo'ed* maar, zoals wij zien, is een zeker publiek reeds aan het begin van de 18e eeuw tegen dit verbod in opstand gekomen. De eerste

ongemerkt de ban over hen uitgesproken, omdat zij een door rabbijnen bepaald verbod hadden overtreden. Aan het einde van zijn predikatie werd de ban – wie er ook door getroffen mocht zijn – plechtig door hem opgeheven.

‘De gemoederen waren in gisting gebracht. De bestraffing, het openlijk vermelden en de onmiddellijk daarop volgende opheffing van de ban, hoe kortstondig ook, stuitte, gaf ergernis, werd als buitengewoon machtsvertoon van de haham beschouwd.’⁴⁶ Van alle kanten keek men Nunes Torres met de nek aan. Zelfs een voormalige lievelingsleerling van de haham was druk in de weer om iedereen tegen hem op te hitsen.

Op maandag 24 oktober werd een spoedvergadering van de *ma'amad* en *yehidim* bijeengeroepen ‘om de arme haham, die men van judaïseren had beticht, te veroordelen’. Nunes Torres gebruikt bewust het beladen Portugese woord *judaizar*: daardoor maakt hij een ironische toespeling op de Iberische inquisitie. Ginds, zo zinspeelt hij, werd een christen door medechristenen veroordeeld omdat hij joodse voorschriften was nagekomen: hier in het vrije Nederland werd een rabbijn door zijn eigen gemeente voor eenzelfde vergrijp veroordeeld! Nunes Torres maakt een vergelijking tussen de twee tyrannieën, en geeft de Inquisitie de voorkeur. Daar kreeg een beklagde ten minste de kans om zich te verdedigen; hier werd de beklagde, nota bene een haham, *in absentia* veroordeeld. De volgende dag, dinsdag, vond een vergadering van de *ma'amad* plaats, onder voorzitterschap van David Arari, die tot woensdag uitliep. Op die avond maakte *hazan* Benveniste zijn opwachting. Hij overhandigde de haham namens de *parnassim* de notulen van de vergadering van 24 oktober jl. en verlangde zijn schriftelijke instemming. – Nunes Torres reproduceert vervolgens de inhoud van dit document, rijkelijk van eigen opmerkingen voorzien. Niet minder dan elf *yehidim* van de gemeente Bet Jacob, haast allen onbekend uit andere bronnen, worden met naam genoemd. – De vergadering besloot de haham een verbod op te leggen om wie dan ook in de ban te leggen zonder de uitdrukkelijke toestemming van het bestuur. Mocht hij toch zelfstandig de ban over iemand uitspreken, dan was die ban ongeldig en zou het bestuur, in tegenwoordigheid van alle *yehidim*, besluiten ofwel de haham een boete op te leggen, ofwel hem te ontslaan. Tevens werd het besluit van 29 oktober 1708 inzake het verbod op het geven van *din* en *pesaq din* gehandhaafd, met dien verstande dat de haham natuurlijk wel *din* mocht uitleggen, maar geen *pesaq din* opleggen. Voor al het overige moest de haham zich naar de geldende voorwaarden richten waarop hahams in Amsterdam

rabbijn die op basis van beredeneerde argumenten dit verbod durfde op te heffen, was Ezekiël Landau (1713-1793) in zijn werk *noda' biyhuda*, Praag, 1776. Daarmede haalde hij zich de toorn van de hele rabbijnse wereld op de hals. In 1796 kwam de Italiaanse rabbijn Ismaël Ha-Kohen (1723-1811) tegen hetzelfde verbod in de weer (*zera' 'emet*, 2. Livorno) en in 1835 andermaal een Italiaanse rabbijn, maar met nieuwe argumenten (I. S. Reggio, *ma'amar hatiglabat*, Wenen). In de 20ste eeuw stond de Amerikaanse rabbijn Joseph Soloveitchik het scheren op *hol hamo'ed* toe, maar ook zijn (niet gepubliceerde) opinie is in de meest orthodoxe kringen niet algemeen aanvaard.

⁴⁶ Zie Henriquez Pimentel, p. 19-20.

worden aangesteld, en geen aanspraak op één of andere buitengewone macht of privilege maken.⁴⁷

Nunes Torres vroeg of hij het document dat hij net had doorgelezen mocht houden. Het antwoord was ontkennend. Of hij er dan misschien een afschrift van mocht maken. Andermaal antwoordde de *hazan* ontkennend en verlangde hij een ondertekening van de haham. Dit weigerde Nunes Torres pertinent. Hij zond de *hazan* met de boodschap heen dat het college hem van deze en van de voorafgaande resolutie van 20 december 1711, met alle addenda, een afschrift diende te verstrekken.

De *hazan* keerde daags daarop terug met het afschrift van de laatste resolutie, die evenwel niet door de *parnassim* was ondertekend. De haham weigerde op zijn beurt dit document te tekenen tot hem een getekend afschrift van de voorafgaande resolutie ter hand zou worden gesteld. Na afloop van de avonddienst kreeg hij van de *hazan* te horen dat men hem een ultimatum stelde en dat hij tot de volgende ochtend de tijd kreeg. 'Ik teken niet zonder de voorafgaande resolutie te zien', zei de haham. Hierop de *hazan*: 'Die verstrekken de *parnassim* u niet.' De haham dreigde de *parnassim* nu met de kerkelijke banvloek wanneer zij hem niet de verlangde tekst ter hand zouden stellen. De *hazan* weigerde dit antwoord aan hen over te brengen. De haham herhaalde luidkeels zijn dreigement. De *hazan* ging zijns weegs, de haham vervoegde zich bij de leerschool om zijn lessen aan te vangen. Hij was nog maar kort aan de gang toen de *hazan* terugkeerde, hem naar buiten liet roepen en hem toevoegde: 'De Heren van de *ma'amad* laten u weten dat u bent ontslagen.' Hierop antwoordde de haham: 'Ik laat mij niet ontslaan, maar ik stoot hen uit alle gemeenten van Israël met de grote banvloek: "De Here moge Zijn toorn en Zijn gramschap tegen deze mensen laten branden en hen met alle vloeken en verwensingen beladen die in het Boek der Wet geschreven staan!"' (Hier verwijst Nunes Torres naar Deuteronomium 25: 20 met een kleine wijziging.)⁴⁸ De haham gaf de *hazan* echter te

⁴⁷ Deze vergadering wordt in het notulenboek van de gemeente Bet Jacob gememoreerd (Gemeentearchief 's-Gravenhage, 130 [P.I.G.], 1, *Reglementações*, f. 15r en v). Wij transcriberen de Portugese tekst in bijlage 7. Waar het op neerkomt is dat de hahams van de Amsterdamse Portugese gemeente nooit het recht hadden uit eigen initiatief leden van hun gemeente in de ban te leggen en dat dit initiatief alleen maar van het kerkbestuur kon uitgaan, al dan niet met het uitdrukkelijk goedvinden van de hahams. Bovendien valt het op dat er onder de 36 personen die tussen 1622 en 1683 in de Sefardische gemeenten van Amsterdam in de ban zijn gelegd, er niet één bij was die vanwege particuliere overtredingen van bijvoorbeeld sabbat en feestbepalingen werd veroordeeld. Zie Y. Kaplan, 'The Social Functions of the *herem* in the Portuguese Community of Amsterdam in the Seventeenth Century', *Dutch Jewish History, Proceedings of the Symposium on the History of the Jews in the Netherlands*, Nov. 28-Dec. 3, 1982 (Jeruzalem 1984) p. 111-155. In de Portugese gemeente Bet Israel van Hamburg was het de haham uitdrukkelijk verboden de banvloek uit te spreken, 'want die is uitsluitend voorbehouden aan de *ma'amad*' (*que essa semente está reservada para o maamad*: zie *Livro da união*, 15 Adar Seni 5426 [22 maart 1666], Hamburg Staats-Archiv 993, B1 I- II, p. 310). Zie verder hierover Carlebach, p. 11.

⁴⁸ Een jaar eerder had zich in Amsterdam een eender tafereel afgespeeld. De Hoogduitse *parnassim* beschuldigde de rabbijn er o.m. van het reglement te overtreden door van particuliere godsdienstoefeningen bij hem thuis te houden. Op 29 mei 1711 verwittigden zij hem per bode dat hij was opgezegd. Haham Sebi antwoordde: 'Zeg aan uw parnassijns dat ze hun brutaliteit wel voor zich hadden kunnen houden. Ik neem deze boodschap niet aan'. Toen begon aldaar ook een openlijke strijd, die voor de stadsregering werd uitgevochten. De geraadpleegde Portugese

verstaan dat deze ban slechts geldig was zo lang de *parnassim* niet bereid waren om met hem een *din tora* aan te gaan (d.i. een geding voor een rabbinale rechtbank).

Alhoewel hij het onnodig vond dat de vervloekten hun nieuwe 'status' wereldkundig maakten, verspreidde het nieuws zich als een lopend vuurtje. Kort daarna verscheen bij de haham de heer Abraham Jessurun Rodrigues, vader van de penningmeester van de gemeente, vergezeld van twee *parnassim* (David Henriques Lourenço en David Peixoto). Hij beklaagde zich dat de haham de banvloek over zijn zoon had uitgesproken, zomaar, zonder voorafgaande waarschuwing. Terwijl de haham nog aan het woord was om zijn handeling te rechtvaardigen, vertrok de heer Jessurun Rodrigues met zijn gevolg, kokend van woede.

Kort dáárop keerden zijn twee begeleiders terug met een eis van de *ma'amad*, om de banvloek op te heffen. Hierop repliceerde de haham bits: 'Slechts als zij mij het verlangde afschrift ter hand stellen en zich bereid verklaren met mij een *din tora* aan te gaan.' Één van de twee heren stelde voor dat de haham naar de *parnassim* toe zou gaan. De haham antwoordde dat het hen zou sieren als zij zich bij hem zouden vervoegen. Hierop zei de andere heer: 'Maar is de haham niet verplicht zich naar het kerkbestuur te begeven indien hij geroepen wordt?' Hierop antwoordde de haham: 'Jazeker, als de leden van het college hun waardigheid bekleden en zich in de raadszaal bevinden, hetgeen nu niet het geval is.' (Hij veronderstelde dat de vergadering in een gokhuis had plaatsgevonden.)

Hierop vertrokken de twee heren, maar korte tijd later keerde David Henriques Lourenço met de boodschap terug dat de *parnassim* hadden besloten de haham het verlangde afschrift te verstrekken en, wat de *din tora* aanging, de zaak met hem zouden bespreken. De haham accepteerde het voorstel, waarop zich alle *parnassim* bij hem vervoegden. Jacob de Mercado vroeg de haham toe te geven dat hij die banvloek nooit had mogen uitspreken en in woede had gehandeld. Over de berisping inzake het scheren voerde hij aan dat de haham zijn klacht vóór het feest aan hem te kennen had moeten geven, zodat het kerkbestuur maatregelen had kunnen treffen. Mercado: 'Hoe zou u hebben gereageerd en wat hadden wij moeten doen als de getroffen personen tijdens uw preek de synagoge waren uitgelopen?' Nu wilden zij dat de haham de banvloek ophief. Zij zouden hem het gevraagde afschrift wel verstrekken, maar wensten zich niet aan een *din tora* te binden zonder de *yehidim* hierin te kennen. De haham verlangde dat zij ten minste zouden beloven de *yehidim*

parnassim vonden de afzetting onwettig, 'zijnde het ook bovendien buyten exempel onder onse natie, dat er een rabbij of predicant van sijnen dienste soodanig verlaat of afgeset sou zijn geworden'. Ook de zeer geleerde hebraïsten Prof. Surenhuysen te Amsterdam, Prof. Meyer te Harderwijk, Prof. Reeland te Utrecht en de hoogleraren Heymans en Schaaf te Leiden oordeelden het onslag onwettig. (Zie J. Zwarts, 'De Joodsche leiders in de Republiek' in *Hoofdstukken uit de Geschiedenis der Joden in Nederland*, p. 156-169: 160-161.) Toch heeft haham Sebi het onderspit gedolven en door andere oorzaken, waarover verder meer, in 1714 Amsterdam gedwongen verlaten. Op 10 elul 5472 (11 september 1712) besloot het bestuur der Haagse gemeente Bet Jacob in aanwezigheid van haham Nunes Torres 'op straffe des banvloeks' geen particuliere godsdienstoefeningen te dulden behalve bij rouwbelijdenden of 'bruidegoms der Wet' (*Reglementações*, 6v-7r).

bijeen te roepen en het voorstel in de vergadering te steunen. Mercado en Arari gaven deze belofte maar de *gabai*, Jozua Jessurun Rodrigues, hield zich op de vlakte. De haham verzocht David Henriques Lourenço om opnieuw als bemiddelaar op te treden, en deze antwoordde bevestigend. Hierop zei de haham tegen Mercado dat hij best wist dat, ondanks al deze pas gemaakte afspraken en beloften, de volgende dag alles weer te niet zou worden gedaan en de pesterijen van voren af aan zouden beginnen. Mercado verzekerde hem van het tegendeel als een man van woord en eer. Hierop vroeg de haham hun of zij hun gedrag berouwden. Mercado zei, aarzelend en haast onhoorbaar, ‘ja’. Maar Arari antwoordde duidelijk in het Spaans: *Sí, señor, yo me arrepiento* (‘Ja, mijnheer, ik betuig mijn spijt!’). De *gabai* zweeg in alle talen. De haham zei met dit alles genoeg te nemen en hief de ban op, echter zonder de gebruikelijke plechtigheid in acht te nemen en, hier citeren wij de haham woordelijk, ‘van hen te eisen dat zij daarbij op de vloer zitten en hun schoenen uittrekken’.⁴⁹ Mercado voerde bijna uitsluitend het woord, behalve aan het begin toen David Arari de haham tussendoor vroeg of het wel juist was dat iemand die een haham ontsloeg, zich daardoor diens banvloek op de hals haalde. Nunes Torres antwoordde hem dat dit van omstandigheden afhing.

De haham dacht dat hiermee het geschil was opgelost. Helaas, de *parnassim* kwamen hun beloften niet na; hij kreeg geen afschrift van de resolutie en de bespreking van een *din tora* vond nooit plaats. Mercado en zijn zonen verlieten de gemeente. David Arari verscheen alleen nog de eerstvolgende sabbat om de receptie van de *hatan beresit* bij te wonen, maar kwam daarna nooit meer terug. Slechts de *gabai*, Jozua Jessurun Rodrigues, toen tevens plaatsvervangend *parnas presidente*, bleef de synagoge van Bet Jacob trouw.

Op donderdag 4 november 1712 dienden de *parnassim* van Bet Jacob een rekest in bij het Hof van Holland, dat Nunes Torres in zijn Portugese vertaling met commentaar afdruckt. De hele voorgeschiedenis wordt in dit document in geuren en kleuren verteld (vanuit het standpunt van de *parnassim* wel te verstaan). Het komt hierop neer dat de *parnassim* het Hof van Holland verzoeken David Nunes Torres uit zijn ambt te ontheffen tot hij de resolutie van 20 december 1711 tekent, en hem bovendien te verbieden de ban uit te spreken over wie dan ook, tenzij dit geschiedt met goedkeuring en toestemming van zowel de jongst uitgetredene als de in functie zijnde *parnassim*. Het document werd door J. van den Burgh en J. Huyssen geparafeerd.⁵⁰

Een toegevoegde apostille van het Hof gebood de procederende partijen op de

⁴⁹ Op vrijdagavond 26 oktober 1759 kwam het tot een gevecht op het plein van de Amsterdamse snoge, waarbij Jeuda Fidanque, Mose Hisquihu Oheb Brandão en Abraham Lopes Dias waren betrokken en in de ban werden gelegd. De banvloek werd onmiddellijk in boete omgezet. Om van de banvloek te worden verlost, moesten zij hun schoenen uittrekken en vervolgens hun verontschuldiging aanbieden. Zie GAA, 334, 22, p. 215. Eerdere voorbeelden van dit schoenenceremonieel hebben wij niet in de Amsterdamse archieven aangetroffen.

⁵⁰ Het Nederlandse origineel van dit document hebben wij ondanks naarstig zoeken op het Rijksarchief niet kunnen achterhalen. Hierbij dient te worden opgemerkt dat van het inventarisnummer 3655 (‘Resoluties van het Hof van Holland en Den Haag betreffende kerkelijke zaken’) slechts de stukken over 1706-1708 en 1765-1775 aanwezig zijn.

eerstvolgende woensdag op 10 november voor de heren Jacob Valensis en Herbert van Beaumont te verschijnen, om te worden gehoord en zo mogelijk verzoend, en in de tussentijd de status-quo te handhaven.

Dit document werd de haham pas op vrijdagavond ter kennisgeving verstrekt. De haham onthoudt de lezer van zijn pamflet niet van zijn vernietigend oordeel!

De toestand van de haham ten opzichte van zijn kudde werd van lieverlede onhoudbaar. Op 15 november werd de zaak door de advocaten van de twee partijen aan de raadsleden voorgelegd en het pleit beslecht. De advocaat van de *parnassim* verklaarde dat haham Nunes Torres voor iedere kleinigheid mensen in de ban legde, zoals bijvoorbeeld omdat zij zich wel of niet schoren, of omdat zij hun baard afnamen met een scheermes dan wel met een schaar 'of andere dergelijke pietluttigheden'.

De raadsleden bevelen het notulenboek van de gemeente aan hen voor te leggen. De haham mocht hierbij niet aanwezig zijn. Daarna werd het vonnis uitgesproken, precies zoals zij het hadden verlangd. Op vrijdagavond, anderhalf uur na de ingang van de sabbat, werd de haham ervan verwittigd. Aangezien hij geen rabbinale functie mocht uitoefenen alvorens de resolutie te hebben ondertekend, begaf hij zich niet ter synagoge op die sabbat. Zijn vijanden slaakten triomfkreten maar Nunes Torres vertrouwde ondanks zijn grote bedroefdheid op uiteindelijke zegeviering van de zaak Gods. Daarom publiceerde hij een bezwaarschrift, waarin hij van alle hahams in de wereld op twintig juridische vragen schriftelijk antwoord verlangde, opdat hen de ramp niet zou overkomen die de collega's van *ribi sim'on ben setab* trof. (Volgens de Talmoed stierven zij op goddelijk bevel omdat zij een antwoord schuldig bleven⁵¹). 'Zo zij zullen inzien dat de zaak van haham Nunes Torres de zaak van God zij en hem zullen steunen opdat hem toch recht wedervare'. (De meest curieuze vraag van de twintig is of *solicitadores de processos* [rechtskundige adviseurs] het recht hebben om in een kerkbestuur zitting te nemen: uit een andere plaats in zijn geschrift blijkt dat haham Nunes Torres met deze benaming smalend op het beroep van David Arari en Jacob de Mercado duidt.)

Na het stellen van de twintig vragen verrast Nunes Torres de lezer met de mededeling dat 'een goede vriend' zich op 23 november tot de *parnassim* had gewend om een wederzijds akkoord te bereiken. Uit zijn (niet glasheldere) bewoordingen blijkt dat de haham tóch de bewuste resolutie heeft getekend, onder het beding, dat hem in de resterende vijf jaar en vijf maanden van zijn ambtstermijn geen beperkingen meer werden opgelegd. Maar – en hiermee eindigt het geschrift van haham David Nunes Torres – hij kon de beledigingen, vernederingen en smaad die hem door zijn gemeente waren aangedaan, niet verwerken en sprak de hoop uit dat zijn vervolgers (de *parnassim*!) alsnog tot inkeer zouden komen.

⁵¹ Babylonische Talmoed, Sanhedrin 19a-b.

VIII. Mislukte voortzetting van de Hebreeuwse boekhandel

Kort na de publicatie van zijn boekje schijnt David Nunes Torres als haham van Bet Jacob te zijn afgetreden. Op 10 april 1714 woonde hij nog in Den Haag want op die dag schreef hij uit de Residentie aan het bestuur van de Portugese gemeente te Amsterdam de volgende brief (wij vertalen zijn originele brief uit het Portugees):

Zeer doorluchtige heren van het Bestuur van de heilige gemeente Talmoad Tora te Amsterdam:

Ik weet dat uw rechtvaardigheid nooit en te nimmer zal toestaan wie dan ook schade te berokkenen en zeker niet aan wie er prat op gaat een schepsel van U.Ed. te zijn. Dit weten noopt mij U.Ed. met de volgende paar regels lastig te vallen.

Op de zesde van verleden maand was ik in Amsterdam en wikkelde aldaar een zaak af die ik al een paar weken ervoor per post aan het behandelen was. Ik maakte deze reis met nogal veel ongemak, wat ik zowel aan het slechte weer wijt dat toen heerste, als aan mijn gebrekkige gezondheid, daar ik net van een ernstige ziekte herstellende was. Het verlangen om een eerlijke stuiver te verdienen zonder iemand tot last te zijn, gaf de doorslag. Met dit oogmerk kocht ik de gehele oplage van de *lehem misne* tot waar zij door Immanuel Athias is gedrukt. Deze was in handen van de erfgenamen van Josias Rasiet. Mijn bedoeling was om dit werk te voleindigen en daartoe kocht ik de volgende dag op 7 maart een volledig uitgeruste drukpers. Tevens gaf ik opdracht om bij de Weduwe Vosken en Zonen letters te gieten, zoals U.Ed. naar behagen kunnen vaststellen of kunnen informeren bij de heer Mose de Mordechai Senior – die mij als eerste een derde van het kapitaal verschaft – en bij mijn zwager Aron Abenatar, die mij overal vergezelde. Deze zaak is een ieder wel genoeglijk bekend. Desalniettemin ben ik een paar dagen geleden te weten gekomen dat zekere heren (wellicht om mij te dwarsbomen), die van uw goedheid misbruik maakten, van U.Ed. verlof verkregen om dit werk af te maken, op vertoon van enige bladzijden die zij vonden van het begin van het derde deel, terwijl hun de twee voorafgaande delen ontbraken (behalve een paar exemplaren van het eerste deel). Ik bezit echter niet minder dan 1200 exemplaren van het hele werk, alle tot en met de laatste bladzijde door Athias gedrukt. Ik had er het volste vertrouwen in dat het verlof dat aan de overledene is verstrekt, op de bezitter van het voornaamste deel van het werk was overgegaan. Daarom had ik verzuimd een nieuw verlof aan te vragen. Aangezien ik reeds om en nabij de fl. 1000 heb neergeteld, vrees ik dat als iemand nu ook op zijn beurt gaat drukken, dat ik dan, zoniet verloren, toch erg benadeeld ben. Ik verzoek U.Ed. in overweging te nemen dat mijn belegging en voornemen aan dat van die heren is vooraf gegaan. Voorts benadruk ik met klem dat ik een volmaakt werk wil afleveren in de aantallen zoals ik heb aangegeven en vestig nogmaals uw aandacht op de onvermijdelijke schade die ik zou oplopen als ik dit werk niet tot een goed einde kan brengen. Weest u zo welwillend om het verlof, dat slechts in mijn nadeel aan hen werd verstrekt, in te trekken. Al met al wil ik hun geen schade berokkenen en ik zal hun de kleine uitgave die zij reeds hebben gemaakt met rente vergoeden en als zij naar waarheid hun onkosten berekenen zal ik mij daarbij neerleggen en hun de rente betalen die naar het oordeel van U.Ed. redelijk is. Zo U.Ed. niet bereid zullen zijn om het verlof geheel en al in te trekken, wil ik tenminste uw gunst deelachtig worden zodat het daarbij inbegrepen verbod niet

mij en degenen die in mijn dienst dit werk verrichten geldt. Daarmede zou ik dan genoegen nemen, want de voorkeur van U.Ed. is mij steeds aangenaam. Dat de Here de doorluchtige personen van U.Ed. vele jaren moge beschermen is de innige wens van de meest dienstvaardige dienaar van U.Ed.,

Die Uw Hand Kust

David Nunes Torres⁵²

Het antwoord dat volgens de aantekening van het bestuur op 14 april 1714 aan Nunes Torres werd gestuurd, moet hem zeker hebben teleurgesteld, want het vierde deel van *lehem misne* werd niet door hem maar door de firma Proops in datzelfde jaar gedrukt.⁵³ Om de verdere verloop voor de lezer begrijpelijk te maken, keren wij nu één jaar in de tijd terug en behandelen een episode die onlosmakelijk met de wederwaardigheden van haham Nunes Torres is verbonden.

IX. Haham Nehemya Hiya Hayon (1650?-1730?) te Amsterdam

Begin juli 1713 kwam de Sefardische haham Nehemya Hiya Hayon naar Amsterdam met een aantal exemplaren van zijn boek *mehemnuta dekola* (Aramees: ‘Het geloof van allen’), dat hij eerder in 1713 te Berlijn had laten drukken en nu ter verkoop wilde aanbieden.

Zijn familie was uit Sarajevo (Bosnië) afkomstig, en hij waarschijnlijk ook. Jarenlang zwierf hij door Bosnië, Servië, Italië, Palestina, Egypte, Turkije, en nog enkele andere landen. Op zijn 19e trouwde hij te Sarajevo; na het overlijden van zijn vrouw hertrouwde hij in 1702 te Safed, waar zijn enige zoon werd geboren. Net als zovele reislustige rabbinale figuren, bracht hij zijn leven door met studeren, met het schrijven van godsgeleerde werken en met het inzamelen van geld, niet slechts om zijn boeken te laten drukken maar ook om in het Heilige Land eventueel een leerschool op te richten en natuurlijk om in zijn levensonderhoud te voorzien.

Hayon was een intelligent, ambitieus man; een markante, sterke persoonlijkheid. Hij hield er originele ideeën op na, die alom voor nieuwlichterij werden aangezien. Zodoende maakte hij op zijn ‘levensweg’ overal vrienden en vooral vijanden. Één van zijn eerste vijanden was de Sefardische opperrabbin van Jeruzalem, Abraham Yishaqi, die Hayon waar en wanneer hij kon een hak probeerde te zetten. Hayon’s letterkundige carrière begon vrij laat. In 1711 verscheen zijn werkje *raza diyibuda* (‘Mysterie van de Eenheid’) in Venetië. Daarop volgden, beiden te Berlijn in 1713, *dibre nehemya* (‘De woorden van Nehemya’: verzamelde preken), en het

⁵² GAA, 334, 90 (Copiador de cartas), 114A. Zie de Portugese tekst in bijlage 8.

⁵³ Zie Fuks & Fuks-Mansfeld, p. 333.

beroemde (of beruchte) *mehemnuta dekola*. Hayon trachtte de joodse theologie te vernieuwen, of althans, nieuw leven in te blazen en haalde zich daardoor de vurige haat van het rabbinale establishment op de nek. Zijn tegenstanders deinsden er niet voor terug de meest schunnige, grove aanvallen te maken op zijn karakter en levenswandel. Het conflict, dat zich vanuit Amsterdam over heel joods Europa verspreidde, besmette een ieder die ermee in aanraking kwam en gaf aanleiding tot de publicatie van een aantal (nu meest zeer zeldzame) polemische verhandelingen, wier venijnigheid hun weerga in de joodse literatuur niet kennen. Hayon liet zich echter niet uit het veld slaan en verdedigde zich met een uitzonderlijke rabbinale eruditie en zelfverzekerdheid. Zodoende – en dankzij de steun van het rabbinaat en *parnasim* der Portugese gemeente Talmoed Tora te Amsterdam – hield hij jarenlang stand tegen zijn Amsterdamse aartsvijanden die zelf in 1715 genoopt waren Amsterdam te verlaten. Toch verloor Hayon uiteindelijk zijn strijd en ging de officiële geschiedschrijving als bedrieger in.⁵⁴

X. De mehemnuta dekola

Het boek van Nehemya Hiya Hayon heet eigenlijk *sefer 'oz l'elohim ubet qodes haqodasim* ('Boek "sterkte tot God" [Psalm 68, 35] en "het vertrek van het heilige der heiligen" [II Kronieken 3, 10]')'. De fraaie titelbladzijde, omringd door bijbelse citaten, vermeldt dat het boek in 1713 te Berlijn in 'Amsterdamse letters', onder de regering van Friedrich Wilhelm II, koning van Pruisen en Hertog van Brandenburg, door Baruch Buchbinder is gedrukt. Hierop volgen een acrostisch gedicht door de auteur, zeven rabbinale goedkeuringen, een uitgebreide inleiding door de auteur (14 blz.) en uiteindelijk het werk zelf. De bladspiegel is in een vorm gegoten, die de lezer van de gedrukte talmoedische uitgaven bekend is: een grondtekst in grote letters in het midden van het blad, geflankeerd door twee lijvige commentaren in klein lettertype. Hier heet die grondtekst *mehemenuta dekola* en verschijnt slechts op 31 van de 176 pagina's die het werk telt.⁵⁵ Het is eigenlijk niet meer dan de aanleiding voor de commentaren van Hayon, getiteld *oz l'elohim* en *bet kodes hakodasim*: alles bij elkaar zal *mehemenuta dekola* misschien 1% van de totale tekst uitmaken. Wie nu de auteur is van die zeer korte, hermetische grondtekst, is niet duidelijk en doet ook weinig ter zake aangezien hij immers slechts dient als poort tot de theologisch-theosofische uiteenzettingen van Hayon. Deze zijn op kabbalistische leest geschoeid en betreffen hoofdzakelijk de essentie van het begrip 'God'. Hayon – zoals het

⁵⁴ Zie H. Graetz, *Geschichte der Juden*, 10 (Leipzig 1897) p. 468-495. Vergelijk bijvoorbeeld Meijer, p. 37: 'Objectief [*sic*] is achteraf vast te stellen dat Chajun [*sic*] inderdaad een bedrieger was.' Dat hij juist geen bedrieger was is achteraf subjectief vastgesteld door Carlebach, p. 75-159.

⁵⁵ Carlebach (p. 96-104) verschaft een korte analyse van Hayons boek en zijn impact. Een facsimile uitgave van het boek werd vervaardigd en ons aangeboden door de heer Baruch Ogorek (Brooklyn, N.Y.).

middeleeuwse Spaans-joodse compendium der mystiek getiteld de *zohar* – bepleit een verregaande Drieënheid, maar natuurlijk zonder de minste relatie tot de ‘Vader, Zoon en Heilige Geest’ van de christenen. Sommige felle verketteraars van Hayon beschuldigden hem er dan ook niet van aanhanger van de christelijke dogma’s te zijn, maar wel van de leer van Sabbatai Sebi (1626-1676), de joodse messias die in 1666 tot de Islam was overgegaan. De beschuldiging is naar onze mening weerlegbaar, daar Sabbatai Sebi zelf geen geschriften naliet en Hayon diens mondeling overgedragen leer verloochent. Andere verketteraars zoeken een verband tussen Hayon en Sabbatai Sebi’s gewezen volgeling Miguel (alias Abraham) Cardozo (1626-1706). Dit is echter ook moeilijk aantoonbaar. Cardozo heeft niets gepubliceerd. Werken die hem worden toegeschreven bestaan slechts in anonieme, ongedateerde, moeilijk toegankelijke Hebreeuwse manuscripten, terwijl wij niet eens weten of Cardozo het Hebreeuws machtig was.⁵⁶ Zekere aan Cardozo toegeschreven ideeën die een overeenkomst met de denkbeelden van Hayon vertonen, zijn van zulk algemeen kabbalistische aard dat men ze ook in de (niet verketterde) werken van vele anderen kan terugvinden. Zo is het niet ondenkbaar dat de korte tekst van *mehemnuta dekola* inderdaad uit de koker van Cardozo komt,⁵⁷ maar die tekst is nagenoeg onbegrijpelijk en van weinig of geen betekenis in het geheel van Hayons boek. Waarop berusten dan de beschuldigingen van ketterse opvattingen die Hayon ten laste worden gelegd? Het schijnt ons toe dat hier onafhankelijk van de inhoud

⁵⁶ De exotische manuscripten genoemd door G. Scholem (*Sabbatai Sevi; The Mystical Messiah*, Princeton, 1973, p. 881, p. 901-908: één zou zich ‘ergens’ te Berlijn en één te Moskou bevinden) zijn niet in zijn bibliografie opgenomen. Op 16 februari 1670 werd in de Amsterdamse synagoge door haham Isaac Aboab een niet nader omschreven brief van Cardozo publiekelijk veroordeeld op grond van ‘onbetamelijke en scandaleuse geloofsleer’ (*doutrina malsoante y escandalosa*) (GAA, 90 [‘Libro de memorias’], 26v): het Portugese document, getekend door Ishack Levi Ximenes, werd door Y. Kaplan gereproduceerd en getranscribeerd: ‘The Attitude of the Leadership of the Portuguese Community of Amsterdam to the Sabbatean Movement, 5425-5431’, *Zion* 39 (1974) p. 200-216: 203, 208). Carlebach (p. 83- 84) verwijst onnauwkeurig naar Hagiz met het verhaal dat een volgeling van Cardozo een paar maanden voor de komst van Hayon in Amsterdam het werk van Cardozo *boqer ‘abraham* trachtte te publiceren. De *ma’amad* zou het handschrift ondanks haham Aylions goedkeuring hebben laten verbranden. In zijn relaas (*milhama lasem*, Amsterdam, 1714, 29r-v; aangehaald uit ‘Ms. halbst. B’ door H. Graetz, p. 483) noemt Hagiz geen titel. Hij beweert dat een aan Cardozo toegeschreven werk (niet nader genoemd), in het Spaans en met Latijnse letters (*biktab velason la‘az*), één maand voor de ‘onaangename gebeurtenissen’ aan haham Aylion werd voorgelegd. Aylion zou een rapport aan de *parnassim* hebben gegeven dat het werk, alhoewel absoluut niet tegenstrijdig met het geloof, daar het in het Spaans was geschreven, weliswaar moest worden verheeld, doch in geen geval publiekelijk verboden. De *parnassim* zouden dit besluit naast zich neer hebben gelegd en, afgaande op een uit Smyrna ontvangen waarschuwing, besloten het werk te laten verbranden. Over deze affaire is niets aanwezig in het Portugese Archief. Wel heeft zich in februari 1712 een andere zaak afgespeeld, betreffende anonieme brieven gericht aan haham Aylion over ketterijen en losbandigheid in de gemeente. De anonieme schrijver is nooit ontdekt en werd *in absentia* op advies van Aylion door de *ma’amad* in de ban gelegd. Zie Yosef Kaplan, ‘“Karaites” in Early Eighteenth-Century Amsterdam’, in D. S. Katz en J. I. Israel, red., *Sceptics, Millenarians and Jews* (Leiden 1990) p. 196-236: 196-198. Wat juist opvalt in dit laatste verhaal is de goede verstandhouding en nauwe samenwerking tussen haham en *parnassim*.

⁵⁷ Wij hebben het ongedateerde ms. Adler 1653 in de Jewish Theological Seminary geraadpleegd. Het telt 708 p., waarvan de *raza demehemnuta* (‘mysterie van het geloof’) twintig beslaat. Deze tekst vertoont overeenkomsten met de *mehemnuta dekola*. Zie Scholem, p. 901, aant. 203.

van Hayons boek (dat de meeste deelnemers aan het heftige dispuut van 1713 niet of nauwelijks hadden gelezen) hoofdzakelijk persoonlijke en politieke overwegingen meespelen. Hetgeen niet wegneemt dat de vijanden van Hayon – of zij nu wel of niet het boek raadplegen – elke poging om de grondbeginselen van joodse theologie aan een nieuwe interpretatie te onderwerpen, resoluut van de hand wijzen.⁵⁸

XI. Haham Selomo Aylion (1658?-1728) en het Manifesto

Haham Aylion is in de algemene joodse geschiedenis vooral bekend geworden in verband met zijn verdediging van haham Hiya Hayon en diens boek *mehemnuta dekola*. Zoals gezegd, was Aylion in 1713 eerste haham en hoofd van de leerschool van de Portugese gemeente te Amsterdam. Zijn simultaan in het Hebreeuws en het Spaans uitgegeven relaas van wat zich in verband met de komst van Nehemya Hiya Hayon te Amsterdam heeft afgespeeld, is waarschijnlijk het meest interessante en zeker het meest aangrijpende van zijn weinige gedrukte pennevruchten.⁵⁹ Het werpt, evenals het Portugese boekje van Nunes Torres uit 1712, een schril licht op de persoonlijkheid van de auteur. Zowel het Hebreeuwse geschrift, getiteld *qost 'imre 'emet* ('De juistheid van betrouwbare woorden': Spreuken 22, 21), als het Spaanse, getiteld *Manifesto* ('Manifest') zijn tussen 10 en 15 december 1713 verschenen.⁶⁰ Wij vertalen het begin van het relaas in de (thans uiterst zeldzame) Spaanse versie:

⁵⁸ Zie Carlebach, p. 255.

⁵⁹ Zie de lijst van deze werken bij J. S. da Silva Rosa, p. 9-10. Dat Aylion de auteur is van zowel de Hebreeuwse als de Spaanse tekst staat voor ons vast, en wel om de volgende redenen: (1) Aylion tekent eerst, als voorzitter van de beraadslagende commissie, en het geschrift wordt door het rabbiniaal college waarvan hij voorzitter is, uitgegeven, zoals het aan het begin staat vermeld; (2) Aylion is de enige die het Hebreeuws en het Spaans in die mate van zuiverheid en elegantie beheerst; (3) een te Amsterdam geboren Sefardisch persoon zou wellicht het geschrift niet in het Spaans maar in het Portugees hebben geredigeerd.

⁶⁰ De afdeling 'maar gij trekt in vrede naar uw vader' [Gen. 44, 17, d.i. *miges*], 5474]. De Hebreeuwse tekst (*qost 'imre 'emet*) beslaat 4 ongenummerde pagina's in kwartoformaat, verdeeld in twee kolommen, behalve het voor- en nawoord dat de gehele breedte van de bladzijde inneemt. De Spaanse tekst (*Manifesto*) beslaat 12 genummerde pagina's in kwartoformaat, eveneens verdeeld in twee kolommen, behalve de in het midden geplaatste lange ondertitel. Deze luidt (wij vertalen): 'Relaas van hetgeen zich in het onderzoek van het boek getiteld *bet qodes haqodasim* en 'oz *lelohim* geschreven door haham Nehemya Hiya Hayon heeft afgespeeld; en de handelswijzen van haham Sebi Askenazi, Mozes Hagiz en andere hahams uit verschillende regio's door de voornoemden opgehitst, die Hayon en zijn boek in schandaleuze en onoorbare bewoordingen veroordeelden, zonder het te onderzoeken of zelfs te hebben gezien, zonder aandacht te schenken aan het misbruiken van de naam des Here, zonder rekening te houden met de eer van de Heilige Wet en die van haar beoefenaars'. De heer Baruch Ogorek (Brooklyn, N.Y.) verstrekke ons van beide versies zijn facsimile uitgave, waarvoor onze innige dank. De Hebreeuwse tekst werd door A. Freimann herdrukt, *Sammelband Kleiner Schriften über Sabbatai Zebi und dessen anhang* (Berlijn 1912) p. 128-136. Het Spaanse *Manifesto*, schijnbaar door geen enkele geschiedschrijver geraadpleegd (volgens Carlebach, p. 121, en velen harer voorgangers gaat het om een 'Portugese Manifesto'), is nooit herdrukt. Onze tekstkritische uitgave van de *Manifesto* vergezeld van een Nederlandse vertaling is in voorbereiding.

Op 3 juli 1713⁶¹ arriveerde in deze stad de haham Nehemya Hiya Hayon, 'Portugees' en woonachtig te Safed. Onmiddellijk verklaarde de uit Jeruzalem afkomstige Mozes Hagiz (die al een paar jaar als vreemdeling in deze stad verblijf houdt) hem de oorlog. Hij belasterde Hayon en trachtte hem op allerlei wijzen te ontteren. Hagiz vervoegde zich achtereenvolgens bij de rabbijn van de Askenazim haham Sebi en bij enige van onze *parnassim* en maakte hun wijs dat haham Hayon vreselijke zonden had begaan. Daar het zijn gewoonte was om overal waar hij kwam tweedracht te zaaien en willekeurig mensen tegen elkaar op te zetten, bracht hij de gemoederen in onrust en voerde hij de harten van de vaders weg van de kinderen, en die der kinderen weg van hun vaders [vgl. Maleachi, 4, 6]. Hij spoedde zich van huis tot huis om een ieder van de slechtheid van Hayon te overtuigen en hen te verzekeren dat hij dit met brieven en andere onomstotelijke bewijzen kon aantonen. Uiteindelijk kreeg hij hen zo ver dat ze hem geloofden, maar de brieven en bewijzen blijven tot op dit ogenblik uit. Hij wong zich in allerlei bochten om de haham van de Askenazim aan zijn kant te krijgen. Dit lukte hem, en op dat ogenblik verwittigde deze rabbijn de Portugese gemeente (via één van onze *yehidim*, die naar hem toe was gestuurd om informatie in te winnen) dat hij Hayon vroeger had ontmoet, en dat, toen hij nog haham was in Sarajevo, 's mans boosaardig karakter en verdorvenheid hem bekend waren. Als zij wilden weten hoe met Hayon om te gaan, moesten zij maar bij hem langs komen [...]

De volgende dag woonde haham Hayon de middagdienst in de synagoge bij. Na afloop werd hem door een van de *hazanim* meegedeeld in het vervolg weg te blijven.⁶² Hayon wist niet wat hem overkwam en droefheid en schaamte maakten zich van hem meester. Hij raakte helemaal van de kaart, weende dikke tranen en stamelde dat hij de oorzaak van zijn ongeluk niet bevroedde. Toen hij te weten kwam dat de rabbijn van de Askenazim hem dit had aangedaan, schreef hij aan deze het volgende briefje: 'Ik verzeker u dat ik niet de persoon ben die u beweert te Sarajevo te hebben gekend en zodoende moet u mij niet ten onrechte van iets beschuldigen.' Deze rabbijn gelastte hem zijn opwachting te maken. Hayon bezocht hem. Zodra deze Hayon zag, gaf hij niet slechts blijk van minzaamheid, maar behandelde hem met de grootste voorkomendheid en eerbied. Beschaamd gaf hij toe dat hij hem met een ander had verward, die Hiya Hayon de Lange heette. En toen hij van hem afscheid nam, groette hij hem uiterst beleefd. Dit vond op vrijdag plaats. Onmiddellijk daarop ontbood rabbijn Askenazi de Portugese *yabid* die eerder bij hem was en droeg hem op om zich direct bij onze *parnassim* te vervoegen met de mededeling dat hij alles wat hij tot nu toe ten nadele van Hayon had gezegd, bij deze introk. Hij had Hayon namelijk met een naamgenoot verwisseld. Rond deze tijd had Mozes Hagiz de stad verlaten om zich buiten te verpozen. Toen hij terugkeerde en hoorde wat er was geschied, begaf hij zich onmiddellijk, ziedend van woede, naar de rabbijn van de Askenazim. Hij herhaalde zijn aantijgingen jegens Hayon, en drong bij rabbijn Sebi opnieuw aan op een veroordeling van Hayon. Het resultaat was dat net voor het invallen van sabbat een brief bij de Heren van de *ma'amad* werd bezorgd waarin

⁶¹ Het equivalent van de datum 9 tammuz 1713 werd door J. S. da Silva Rosa (p. 5: 1 juli 1713) verkeerd uitgerekend en door H. Graetz ook nog verkeerd weergegeven (p. 478: 6 tammuz, 30 juni 1713). De juiste stand van zaken bij Carlebach, p. 75.

⁶² Zouden de *parnassim* deze opdracht aan de *hazan* zonder goedkeuring van haham Aylion hebben gegeven? (Wij hebben al eerder gezien dat de *hazan* in de Portugese gemeenten als bode van de *ma'amad* wordt gebruikt.)

stond ‘dat de rabbijn van de Askenazim zijn eerste bewering bekrachtigde en het slechte rapport dat hij over haham Hayon had gegeven bevestigde (ondanks het feit dat hij het eerder had ingetrokken)’.⁶³ In verband hiermede hadden Hagiz en Sebi Askenazi in allerijl getracht een door Hayon geschreven boek in handen te krijgen, getiteld *bet qodes haqodasim* en ‘*oz lelohim*. Toen zij een exemplaar hadden bemachtigd⁶⁴ lazen rabbijn Sebi Askenazi en Mozes Hagiz het een paar uren voor het invallen van sabbat in razend tempo en zo gauw zij het uit hadden verkondigden zij dat het bewuste boek verbrand moest worden omdat het zaken bevatte die Sabbatai Sebi betroffen [...]

XII. Het verweerschrift van haham Hagiz

Het anonieme compendium *milhama lasem* (‘Oorlog des Heren’: Amsterdam, 1714) bevat op bladzijden 26v-42v een weerlegging van de Hebreeuwse versie van het voorafgaande geschrift.⁶⁵ De *qost ’imre ’emet* is hier herdrukt en in twintig genummerde alinea’s opgedeeld, ieder door een gelijkgenummerde tegenwerping gevolgd. Het betoog van Hagiz (algemeen wordt aangenomen dat hij de auteur is) munt uit in onduidelijkheid en is met allengs steeds grovere beledigingen aan het adres van haham Aylion en haham Hayon doorspekt. Zekere *parnassim* van de heilige gemeente Talmoed Tora krijgen er goed van langs. In zijn relaas stelt Mozes Hagiz zichzelf, net als de auteur van de Pentateuch, als ‘de man Mozes’ voor. Maar, anders dan zijn bescheiden bijbelse naamgenoot, zwaait de auteur deze ‘man Mozes’ voortdurend lof toe.

Wij zullen hier volstaan met één voorbeeld van de polemische aanpak van het wederwoord, waarin terloops haham Nunes Torres ter sprake komt. Hieruit blijkt dat haham Mozes Hagiz en haham David Nunes Torres elkaar waardeerden, samen de rabbijnse letterkunde bestudeerden en dat laatstgenoemde in de zomer van 1713 buiten Amsterdam over een moestuin beschikte, waar haham Hagiz hem op die onheilszwangere vrijdag, 7 juli 1713, kwam bezoeken. Wij vertalen uit het Hebreeuws:

⁶³ Zie het commentaar op deze anekdote bij Carlebach, p. 107. Zij vermoedt dat de ‘twee’ Hiya Hayons tóch één en dezelfde persoon waren.

⁶⁴ Vervolgens staat er echter in de *Manifesto* (p. 4) dat Hagiz en Sebi vergeefs trachtten het te verkrijgen (*que no pudieron obtener*) en daarom een exemplaar uit Hamburg lieten komen (p. 5).

⁶⁵ De weerlegging draagt bij H. Graetz (die *milhama lasem* niet kende) de Italiaanse naam ‘Risposta del Manifesto’ dat hij in een convoluut: ‘Ms. halberst. B’ heeft gezien. Dit is in de bibliotheek van Jews’ College, Londen (Montefiore Ms. 469) terechtgekomen. Daarin beslaat de weerlegging 16 pagina’s, tegenwoordig genummerd 91v-98r. Behalve het opschrift *Risposta del manifesto* is de tekst geheel Hebreeuws en geschreven in Hebreeuws-Italiaans cursief. Wij danken de heer Esra Kahn, bibliothecaris van Jews’ College, voor een fotocopie.

[*qost 'imre 'emet*]

Rond deze tijd was Mozes Hagiz de stad uitgegaan om zich buiten te verpozen. Toen hij terugkeerde en hoorde wat er was geschied, begaf hij zich ziedend van woede onmiddellijk naar de rabbijn van de Askenazim [...]

[Verweerschrift van Hagiz]

‘Al is de leugen nog zo snel, de waarheid achterhaalt haar wel’. En al schrijven zij ‘om zich buiten te gaan verpozen’, uit de feiten blijkt dat hij geen ander oogmerk had dan om anderen goed te doen, zoals bijvoorbeeld rabbijn David Torres, eigenaar van een moestuin en één van de gezinshoofden die van de door deze man Mozes gegeven tora en ethica lessen profiteerde. En deze kan naar waarheid verklaren dat het hem veel moeite heeft gekost alvorens hij de man Mozes er toe kon overhalen om hem te bezoeken. Op het moment dat de man Mozes de moestuin betrad, vielen hem hybriden op [zie Leviticus 19, 19; Deuteronomium 22, 9]. En hij zei tot hem: ‘Weet dat deze beplanting [door de Wet] verboden is. Hoe dit ook zij, raadpleeg hierover uw haham Selomo Aylion, want hij zwaait hier de rabbinale scepter, en in dergelijke gevallen is het aan hem om een oordeel te vellen’. Zo gebeurde het dat alhoewel de eigenaar [van de moestuin] gehoor wilde geven aan de mening van de man Mozes en de [overtredende plant] uitrukken, laatstgenoemde hem er van af heeft gehouden. Want hij zei tot hem: ‘U mag slechts handelen naar de richtsnoer van uw haham’. Lezers geeft acht en ziet of deze man Mozes in zijn binnenste vreedzame bedoelingen voor haham Selomo Aylion koesterde of dat hij hem kwaad wou doen [...]

Een gerucht ging in de joodse buurt de ronde dat de *gaon* [d.i. de Askenazische opperrabbin haham Sebi] op diezelfde vrijdag de man Mozes had ontboden. Een bode ging er op uit en vond hem in die moestuin in het gezelschap van de *gabai* van de gemeente. Deze was hem namelijk achterna gelopen om hem namens zijn collega’s (de *parnassim*) dat abominabele boek [van Hayon] ter hand te stellen, opdat hij en de *gaon* een oordeel zouden uitspreken. Zulks om de uitzetting van die vreselijke man te rechtvaardigen. Rond die tijd was het menigeen en ook de man Mozes bekend dat vier *parnassim* die zich in de stad bevonden hadden vergaderd en besloten dat één van hen, namelijk Elisa Abarbanel de Sousa, het ijselijke boek bij haham Selomo Aylion zou afhalen. Aldus geschiedde⁶⁶ [...]

Men ziet de tactiek: aanvankelijk stelt Hagiz zich als een vredelievende geleerde voor die het goed met de gemeente meent maar voortdurend door haham Aylion wordt dwarsgezeten. Uiteraard behandelt hij Aylion steeds met de nodige *égards* (‘den koning van Hispanië heb ik altijd geëerd’), maar hij schrijft hem slechte theologische opvattingen toe en probeert hem verdacht te maken. Voorts poneert Hagiz dat er onenigheid zou bestaan tussen haham Aylion en (zekere) *parnassim*, bijvoor-

⁶⁶ Zie *milhama lasem*, f. 29r. Als wij het goed begrijpen beweert Hagiz dat hij en Sebi door bemiddeling van deze Elisa Abarbanel het boek van Hayon in handen kregen, en nog wel het exemplaar toebehorende aan haham Aylion.

beeld Elisa Abarbanel de Sousa.⁶⁷ Zij zouden zich graag achter hem scharen (d.i. in zijn felle strijd tegen Hayon en het vermeende ‘sabbatianisme’) maar worden door Aylion gemanipuleerd. Op die manier tracht hij tussen Aylion en de *ma'amad* een wig te drijven. Was het zijn bedoeling Aylion tot aftreden te dwingen en zelf diens plaats in te nemen? Of deed hij het slechts uit pure geldingsdrang (‘in name des Geloofs’ uiteraard)? Zijn hoop op de uiteindelijke zege was natuurlijk gevestigd op zijn grote bondgenoot haham Sebi Askenazi, de meest prestigieuze joodse geleerde van zijn tijd. Zonder diens steun was Hagiz al lang uit Amsterdam verdreven. Maar wij hebben zojuist laten zien dat hij ook een rasechte ‘Portugese’ haham als medestander heeft, namelijk David Nunes Torres, die net als Hagiz zelf ‘martelaar voor de orthodoxie’ zal worden.

XIII. Nunes Torres contra Hayon

In januari 1714 werden Mozes Hagiz en Sebi Askenazi beide door het bestuur van de Portugese gemeente in de ban gedaan en gedwongen Amsterdam voorgoed te verlaten. Zij begaven zich tijdelijk naar Londen.⁶⁸ In maart 1714 raadde de *ma'amad* Nehemya Hayon aan om ook maar van het toneel te verdwijnen. Men bekostigde zijn reis naar het Heilige Land en stelde hem een een jaarlijkse bezoldiging in het vooruitzicht.⁶⁹

⁶⁷ Zie ook de brief (in het Spaans) waarin Hagiz insinueert dat ‘Señor Elisa’ aan zijn kant staat (afgedrukt bij Emmanuel, ‘The Nehemia Hiya Hayon Controversy’, p. 244-246: 244). Dat dit niet zo is blijkt uit de volgende documenten. Op 12 januari tekent de *parnas* Elisa Abarbanel de verordening tegen het boek *sefat 'emet* van Hagiz; op 12 september 1713 tekent hij de verordening waarin auteurs en lezers van schotschriften tegen het boek van Hayon met de banvloek worden bedreigd (GAA, 334, 21, p. 43-44); begin december 1713 tekent hij de verordening die haham Sebi gelast zijn banvloek tegen Hayon in te trekken (afgedrukt bij Emmanuel, ‘The Nehemia Hiya Hayon Controversy’, p. 236-238); op 27 februari 1714 tekent hij als eerste de afkondiging tegen Abraham de Mordehai Senior die zich uit protest tegen het Portugese *bet din*, bij de Hoogduitse gemeente had aangesloten (afgedrukt bij Emmanuel, ‘The Nehemia Hiya Hayon Controversy’, p. 241-242).

⁶⁸ Vanuit Londen bestookte Hagiz zijn tegenstanders Aylion en Hayon in zijn schotschrift *seber pos'im* (‘Verplettering der overtreders’ [Jesaja 1:28], Amsterdam [d.i. Londen], 1714) dat prompt in Amsterdam werd verboden (GAA, 334, 21, p. 85: 12 menahem 5475 [11 juli 1715]). David Nieto, haham van de Portugese gemeente in Londen, wierp zich op verzoek van Hagiz en Sebi met een polemische aanval op Hayon in de strijd: *Es Dat o Fuego Legal* (Londen 1715): Hebreeuwse en Spaanse tekst in de vorm van een dialoog (zie ook het supplement *Reflexiones teológicas, políticas y morales sobre el execrable sistema de Nehemiah Hiya Hayon*, Ms. Oxford, Bodleian, opp. add. 8° II 63, met een Engelse samenvatting door Raphael Loewe getranscribeerd en uitgegeven, *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 48 (1981) p. 284-294). Nieto's geschrift, ‘op bevel van de Londense *ma'amad* gedrukt’, wordt ontsierd door grove beschimpingen aan het adres van Hayon; Aylion wordt niet genoemd. Nieto had echter wel degelijk Aylion en de *ma'amad* van Amsterdam op het oog, met wie hij en zijn *ma'amad* sedert 1704 in onmin leefden. Daarentegen verleende Nieto aan Sebi Askenazi hand- en spandiensten, daar deze het in 1704 voor hem had opgenomen toen Nieto van ketterij werd beschuldigd. Zie A. M. Hyamson, *The Sephardim of England* (Londen 1951) p. 90-94; J. S. Petuchowski, *The Theology of Haham David Nieto* (New York 1954) p. 114-118; Carlebach, p. 143-148.

⁶⁹ Zie GAA, 334, 24a (‘Libro de memorias’), 5474 (1714): ‘Em 29 de iyar [14 maart] estando juntos os Senhores do Mahamad, se resolveu pô-lo na lista de Jerusalém ao haham Nehemya Hiya Hayon, para lhe dar anualmente patacos oito durante sua vida y vivendo no distrito de terra santa. A seu tempo se disporá na forma que os se lhe manda. Abraham Enriques/ Is. de Ab^m de Meza, gabay da sedaqa’.

Op maandag 20 augustus 1714 werd in de Portugese synagoge van Amsterdam de volgende aankondiging gemaakt (wij vertalen wederom uit het Portugees):

In het bezit van ons, de Heren van de *ma'amad*, is een zeker document of, liever gezegd, een schotschrift gekomen, vervaardigd door David Nunes Torres tegen haham Hiya Hayon, inzonderheid tegen zijn boek *mehemmuta dekola* en bijbehorende commentaren. Met grote onbeschaamdheid heeft Torres dit boek voor ketters uitgemaakt, zonder daartoe redenen of bewijzen aan te voeren, behalve dan dat hij die mening is toegedaan. Ook gaat hij van de gefingerde veronderstelling uit dat het twijfelachtig is of ons *bet din* zich wel inzake het niet-ketterse karakter van dit boek heeft uitgesproken, [terwijl] het in onze heilige gemeente zo algemeen bekend is dat de heren van het *bet din* in dit boek geen enkele ketterse opvatting hebben aangetroffen en inderdaad tot op heden ook niet gevonden. Zodoende hebben wij, de Heren van de *ma'amad*, besloten om het vermelde document, oftewel schotschrift, te overhandigen aan de heren van het *bet din*, opdat zij het grondig onderzoeken. Aldus gedaan, bevonden dezen het meer een strijdschrift dan een schotschrift, schadelijk voor de openbare gemoedsrust, niet vergezeld van de minste godsdienstijver, en klaarblijkelijk slechts bedoeld om beroering teweeg te brengen en tweedracht in deze heilige gemeente te zaaien. Het leek de heren van het *bet din* raadzaam, de grote brutaliteit van voornoemde Torres in acht genomen, ons, de Heren van de *ma'amad*, van de inhoud van de in het strijdschrift vervatte punten te verwittigen, en ons van de vele onwetendheden, verdraaiingen en onwaarheden die Torres de auteur van het boek aantijgt, verslag te doen.

Torres had de gemene bedoeling om zijn strijdschrift notarieel te laten bekrachtigen zonder te letten op het grote schandaal dat hieruit zou voortvloeien. Hij veronderstelde blijkbaar dat het op deze wijze eenvoudiger zou zijn om de eensgezindheid te doorbreken, opnieuw opschuddingen te veroorzaken en een ander geluid te laten horen, ten einde de openbare gemoedsrust en eendracht dezer heilige gemeente in beroering te brengen. Zodoende hebben wij, de Heren van de *ma'amad*, besloten de Heren van het *bet din* op te dragen om aan deze David Nunes Torres een brief te schrijven – waaraan zij op 20 juli j.l. gevolg hebben gegeven – om hem van zijn voorgewende twijfel betreffende de mening van ons *bet din* af te brengen en hem tegelijkertijd een exemplaar van het *Manifesto* te doen toekomen, opdat hij het ter harte zou nemen. Tevens werd hij gedagvaard om binnen acht dagen voor hen te verschijnen want zij waren bereid om hem een gefundeerd antwoord te geven zowel op de door hem aangesneden punten, als op andere punten die hem verder nog over het boek van Hayon zouden invallen. Op deze wijze zou de twijfel van voormelde Torres worden weggenomen en hijzelf tot bedaren gebracht, want hem is door de Heren verlof geschonken om er met hen over te debatteren. Want zie, de Heren van het *bet din* hebben hem opgeroepen om met hen in discussie te treden.

Deze stap, hoofdzakelijk ondernomen om nieuwe schandalen te vermijden, bleek vruchteloos. Het antwoord, dat Torres aan ons *bet din* heeft voorgelegd, bevat slechts voorwendsels en onaantvaardbare, onbetamelijke excepties, klaarblijkelijk om niet voor hen te hoeven verschijnen, want die bedoeling heeft hij niet. Hierdoor beschouwen wij, de Heren van de *ma'amad*, na lang over het geval te hebben beraadslaagd, voornoemde Torres als zijnde ondankbaar voor de genoten weldaden dezer heilige gemeente en haar verenigingen – door welke hij werd gesteund en gevoed

– en als verbeten, ongehoorzaam en opstandig tegen het besluit van het *bet din* en als een opruier en ophitsers van de partij die de rust en eendracht van de heilige gemeente wil verstoren. Dientengevolge besluiten wij dat vanaf heden en voor de rest van zijn leven voornoemde Torres niet met ons in gemeenteverband mag vergaderen, noch wij met hem. Als hij sterft mag hij niet op onze *bet habayyim* ter aarde worden besteld, tenzij hij tot inkeer komt en in deze heilige synagoge openlijk voor de zonden die hij heeft begaan, boete doet. Opdat dit voor alle Heren *yehidim* van deze heilige gemeente duidelijk moge zijn, wordt dit besluit heden, op 9 *elul* 5474 [20 augustus 1714], openbaar gemaakt. En opdat het voor het nageslacht bewaard blijve wordt het in dit boek opgetekend. Moge vrede heersen over Israël.

David Mendez da Silva
Salomon Abrabanel Souza
Joseph de Prado
Joseph de Lima
Abraham Henriques
Aron Alvares
Isaque de Abraham de Meza⁷⁰

Opmerkelijk is dat Nunes Torres het op zijn beurt, zelfs nog na het vertrek van Hagiz en Sebi, nodig vond het boek van Hayon in een geschrift aan te vallen en te verketteren, terwijl het Portugese rabbinaat en bestuur reeds lang hun goedkeuring erover hadden uitgesproken. Dit werd natuurlijk opgevat als een aanval op de hamam en een belediging van de *ma'amad* van de Portugese gemeente te Amsterdam. Wij verkeren in het ongewisse of de uitkering aan Nunes Torres van de rente op de fl. 5000 van het legaat Musafia, ondanks zijn verstoting, toch is voortgezet.

Een reactie van de veroordeelde liet niet lang op zich wachten. Op de volgende dag (21 augustus 1714) richtte Nunes Torres zich vanuit Den Haag per brief tot de 'zeer doorluchtige Heren van de *ma'amad* van de heilige gemeente Talmoad Tora te Amsterdam' (wij vertalen de originele brief uit het Portugees):

Bij mijn weten heb ik U.Ed., noch de Heren van het *bet din*, noch deze heilige gemeente ooit iets aangedaan om te verdienen wat, naar mij is gezegd, in het openbaar tegen mij is afgekondigd, en de smet die op mijn eer en op de Heilige Leer die ik belijd is geworpen. Mocht ik zo ongelukkig zijn dat U.Ed. en de Heren het aldus hebben opgevat, dan zal ik dat als een realiteit ondergaan en u met ootmoedige eerbied om verzoening vragen en – zonder van mij een grotere schuldbetuiging te eisen – omwille van de eer van mijn Wet deze brief als professie van berouw te aanvaarden ten einde de aangekondigde straf op te heffen. En wat het overige betreft, zo het U.Ed. mocht behagen om mijn gevoelens ten opzichte van dit boek te onderzoeken, de wijze waar U.Ed. de voorkeur aan geven zal voor mij de meest aanvaardbare zijn en, zo U.Ed. het meer wenselijk achten, ben ik bereid mijn ware gevoelens te verbergen. Voor mij is het meest wenselijke in de

⁷⁰ GAA, 334, 21, p. 65. Zie de Portugese tekst in bijlage 9.

gunst van U.Ed. te blijven, wier hoogwaardige personen de Here vele jaren voor mij moge beschermen.

Nederige en dienstvaardige dienaar van U.Ed., die uw hand kust,

David Nunes Torres

Den Haag, 10 elul 5474⁷¹

De post ging snel tussen Amsterdam en Den Haag, want reeds de volgende dag, 22 augustus, werd het antwoord van de *parnassim* aan Senhor David Nunes Torres verstuurd:

In antwoord op de brief die wij gisteren van U.Ed. ontvingen, geven wij u te kennen dat de in deze gemeente gemaakte aankondiging waar U.Ed. in uw schrijven naar refereert zo lang van kracht zal blijven, tot wanneer U.Ed. de *hilul basem* [letterlijk: 'ontwijding van de naam des Heren'] die u evenzo in gans deze heilige gemeente (die God versterke) heeft veroorzaakt, bij openbare akte effectief ongedaan maakt. Moge het voor U.Ed., die de Here nog vele jaren moge bewaren, tot bericht dienen.

Hierop schreef Nunes Torres het volgende aan 'de zeer doorluchtige Heren van de *ma'amad* van de heilige gemeente Talmoed Tora van Amsterdam':

Mijne Heren:

Niettegenstaande de eer die U.Ed. mij hebt bewezen door mijn brief te beantwoorden, moet ik u toch weer lastig vallen met deze regels, en U.Ed. ootmoedig verzoeken om zo goed te zijn mijn voorafgaande brief als de 'akte' die u van mij eist, te beschouwen. De 'openbaarheid' zal dáárvan afhangen of U.Ed. het in de synagoge zult verkondigen. Het is ook aan U.Ed. of U.Ed. een notaris bijroept die de echtheid van mijn handtekening vaststelt.

Komt U.Ed. mij dus in deze tegemoet! Geloof mij dat niemand meer afkeer heeft van de *hilul basem* dan ik en dat ik na God niemand zo gaarne wil dienen en behagen als U.Ed., wier doorluchtige personen de Here voor mij vele jaren mogen behoeden, dat is de innige wens van de ootmoedige en onderdanige dienaar van U.Ed., die uw hand kust,

David Nunes Torres⁷²

⁷¹ GAA, 334, 90 (Copiador de Cartas), p. 114.I. Zie de Portugese tekst in bijlage 10.

⁷² GAA, 334, 90 (Copiador de Cartas), p. 114.E. Zie de Portugese tekst in bijlage 11.

Aan de heer Ishac de Abraham de Mesa

als *gabai* van de heilige gemeente Talmoed Tora die God behoeft, te Amsterdam

Hierop reageerde de *ma'amad* op 26 augustus 1714 als volgt:

15 elul 5474

Senhor David Nunes Torres

Alhoewel het niet in onze bedoeling lag om de ongedateerde brief van U.Ed. die ons jl. vrijdag werd overhandigd te beantwoorden, doen wij het om hetgeen U.Ed. in onze voorafgaande brief was medegedeeld te onderstrepen. Op grond daarvan en overeenkomstig de inhoud van de afkondiging waarvan wij U.Ed. hiermede een afschrift doen toekomen, kunt U.Ed. uw beslissingen nemen. Moge de Here U.Ed. nog vele jaren behoeden.⁷³

Het strijdschrift dat haham Nunes Torres in 1714 tegen het boek van Hayon heeft gemaakt, hebben wij helaas tot op heden niet kunnen vinden. Toch konden wij onze nieuwsgierigheid in enige mate bevredigen. De Franstalige *Bibliothèque raisonnée des ouvrages des savants de l'Europe*, in Amsterdam van 1728 tot 1753 door de firma Wetsteins & Smith uitgegeven, was bij talrijke vermaarde Europese geleerden bekend. Het tijdschrift recenseerde de belangrijke werken die in de *République des Lettres* tijdens die periode werden gepubliceerd.⁷⁴ De tweede aflevering van de eerste jaargang (juli- september 1728, 335-352) bevat een recensie van de *mehemnuta dekolá* die Nunes Torres kort voor zijn overlijden (op 27 april 1728) aan één van de medewerkers van de *Bibliothèque raisonnée* had overhandigd. Wij vermoeden dat Nunes Torres zijn uiteenzetting in het Frans heeft geschreven, maar wij weten natuurlijk niet in hoeverre zijn stuk door de bevriende journalist is bijgewerkt of ingekort.⁷⁵ Wel wordt ons medegedeeld dat Nunes Torres had verzocht het pas na zijn dood te publiceren. Wat blijkt uit de analyse, die nauwkeurig verwijst naar de pagina's van Hayons boek, is dat Nunes Torres het inderdaad zorgvuldig had gelezen en oprecht trachtte het op een kalme en objectieve manier voor de niet-ingewijde lezer samen te vatten. In tegenstelling tot de *Es Dat* van David Nieto uit 1715 (zie hierboven onze noot 68) komt er geen *ad hominem* belediging in voor en het geeft eigenlijk geen uitdrukkelijk waardeoordeel, behalve dan hier en daar een *bizarre*, een *extravagant*, een *ridicule et fatal*.

⁷³ GAA, 334, 90 (Copiador de Cartas), p.114. Zie de Portugese tekst in bijlage 12.

⁷⁴ Zie Bruno Lagarrigue, *Un temple de la culture européenne (1728-1753), l'Histoire Externe de la 'Bibliothèque Raisonnée des Ouvrages des Savants de l'Europe'* (Nijmegen 1993).

⁷⁵ De transliteratie van de Hebreeuwse woorden is op zijn 'Nederlands Sefardisch', met een 'ng[h]ayin', bijvoorbeeld *danghat* ('kennis') (zie *Bibliothèque*, p. 348-349).

Het is opvallend dat Nunes Torres als eerste (en wellicht als enige) recensent over Hayons systeem opmerkt dat er aanvankelijk van enige verwantschap met het systeem van Spinoza sprake is:

[Hayon] soutient que l'Infini ne peut pas être la source et le Créateur du monde, parce que l'Infini étant un être simple, il ne peut y avoir en Lui aucune diversité de pensée, ni de volonté qui Le porte à faire quelque chose, ou élection dans un temps plutôt que dans un autre. D'où il conclut qu'Il ne peut avoir l'idée de la création du monde, ni aucun motif pour le former dans un temps limité de quelque manière préférable à toutes celles qu'un Entendement infini pourrait imaginer s'Il pensait éternellement [...] Qu'il y a plusieurs modes tellement unis qu'ils ne sont qu'un même corps, selon l'idée qu'il en donne vers la fin du chapitre 8 de son commentaire intitulé '*oz lelohim*, qui est à peu près conforme au système de Spinoza, dont il s'éloigne pourtant beaucoup dans la suite.⁷⁶

Zou Hayon hebben getracht de joodse theologie tegen het Spinozisme af te zetten? Of is het niet waarschijnlijker dat Nunes Torres zich op latere leeftijd zelf in de werken van Spinoza heeft verdiept en met diens ideeën geworsteld?⁷⁷ Aan het einde van de recensie geeft Nunes Torres rondborstig toe dat de kabbalistische opvattingen van Hayon, hoe vreemd deze de 18e-eeuwse lezers ook in de oren mogen klinken, niet essentieel verschillen van die der kabbalistische schrijvers uit het verleden.⁷⁸

XIV. Opnieuw haham te Den Haag en laatste poging tot verzoening met de Portugese gemeente te Amsterdam

Toen David Nunes Torres in 1708 als haham van de gemeente Bet Jacob werd benoemd, kende Den Haag tegelijkertijd een andere Portugees-Israëlietische gemeente, genaamd Honen Dal ('Minzaamheid jegens de bedeeden': Spreuken 19, 17). Deze bestond oorspronkelijk uit bezoekers van een huissynagoge op de Bierkade, behorende aan Jacob Abenacar Veiga, waar sedert 1698 Sefardische godsdienstoneeningen werden gehouden. In 1711 verhuisde de gemeente naar het Lange Voor-

⁷⁶ Zie *Bibliothèque*, p. 339-340. Wij hebben de *Bibliothèque raisonnée* in de New York Public Library geraadpleegd, waar zich de hele reeks bevindt.

⁷⁷ Spinoza hanteert denkbeelden die sterk aan het kabbalisme doen denken. Zie H. A. Wolfson, *The Philosophy of Spinoza* (New York 1969³) p. 394-395. Aan de andere kant was er reeds in de eerste helft van de 17e eeuw te Amsterdam een kabbalistische schrijver (Abraham Cohen de Herrera) wiens denkbeelden Spinozistisch *avant la lettre* aandoen. Zie G. Scholem, 'Die Wächtersche Kontroverse über den Spinozismus und ihre Folgen', in K. Gründer en W. Schmidt-Biggeman, red., *Spinoza in der Frühzeit seiner religiösen Wirkung* (Heidelberg 1984) p. 15-25. Het is de hoogste tijd om Hayons werk diepgaand te onderzoeken en tot de publicatie van een wetenschappelijke editie over te gaan.

⁷⁸ Dit is de stelling van Aylion *cum suis*. Zie Emmanuel, 'The Nehemia Hiya Hayon Controversy', p. 231-235. Nunes Torres verzuimt echter met Aylion de gevolgtrekking te maken dat het boek van Hayon derhalve niet ketters is.

hout, eerst naar nummer 50 en in 1715 naar nummer 60. In 1717 is Nunes Torres bij Honen Dal als haham in dienst getreden.⁷⁹ De heilige gemeente Honen Dal had kennelijk geen bezwaar om iemand als *haham* aan te stellen die zich bij de zustergemeente in Den Haag niet had kunnen handhaven en het bij de moedergemeente te Amsterdam had verbruid. In 1724 begon deze gemeente met de bouw van een nieuwe synagoge aan de Princessegracht. (Die synagoge bestaat nog, maar is helaas niet meer Portugees.⁸⁰) David Nunes Torres wordt in verschillende documenten van dat jaar genoemd en aangeduid als de Zeer Eerwaarde Heer haham.⁸¹

Op 4 februari 1723 richtte haham Nunes Torres zich nog één maal tot de ‘Zeer Edele en Verheven Heren van de *ma’amad* van de heilige gemeente Talmoed Tora te Amsterdam’. Hij schrijft aldus (wij vertalen het Portugees uit het afschrift in het notulenboek):

Ware de wil niet een van de machten der ziel en zou de wil zich bij de verstandelijke vermogens voegen, dan zouden hartstochten niet over de ziel regeren. Hoe zalig zou de mens dan wel niet zijn en hoe gelukkig de wereld! Het verstand in ons allen zou op gelijke wijze de waarheid inzien en op overeenkomstige wijze de deugd. Wij allen zouden de ware God kennen en Hem in dezelfde geloofsgemeenschap aanbidden. Evenwel zijn de mensen door de wil vrij gebleven om hun hartstochten uit te leven. Sommigen gedreven door haat, anderen door liefde, deze door vrees, gene door ijdelheid (en meestal gepaard met onrechtvaardigheid), volgen en verdedigen hetgeen de Wet verbiedt, de religie afraadt en de rede verfoeit. Hieruit vloeien de ruzies, de twisten en de geschillen voort; dit is de oorsprong van alle oorlogen in de wereld, alle oorlogsslachtoffers en alle ondergang. Dit verklaart waarom het geweld het van de rede wint en het zwaard de waarheid uitmaakt. Zij is zo geringschat en zo weinig bekend dat door omzichtigheid de meest wijze aan zijn rotsvaste denkbeelden twijfelt, vooral daar waar hij weerstand ontmoet. Want wie is zo stoïcijns dat hij zich van hartstochten gevrijwaard acht? Zo twijfelt de mens en is hij bevreesd dat een of andere emotie bij hem is opgekomen, die hem redeloosheid als rechtvaardigheid voorstelt en voor waarheid laat doorgaan wat geen waarheid is. Een dergelijke bescheidenheid zou prijzenswaardig zijn, ware het niet dat zij gevaar loopt om in ondeugd te ontaarden en tot het pyrronisme te vervallen, waardoor men niet slechts aan overduidelijke grondbeginselen twijfelt maar ook aan een verbod op een eeuwig waarheid gebaseerd.

⁷⁹ Zie ‘Lijst van de opper-rabbijnen der Gemeenten Beth-Jagnacob en Chonen-Dal in ’s-Gravenhage’, *Ned.-Israëlietisch Jaarboekje voor 1851* (Amsterdam 1851) p. 61.

⁸⁰ De gemeente Bet Jacob werd in 1743 met Honen Dal verenigd en de synagoge aan het Korte Voorhout opgeheven. Zie *Relação sucinta do que se passou no trato da união das duas qehilot de Honen Dal y Bet Jacob té o estreamento se fez na esnoga unida de Honen Dal em sabat besalah 15 de sebat anno 5503* [9 februari 1743]; Gemeentearchief ’s-Gravenhage, 130 [P.I.G.], 5, p. 1-12 (het zou aanbeveling verdienen dit interessante handschrift te publiceren). Volgens L. J. F. Wijsenbeek telde de gemeente Honen Dal op de vooravond van de bezetting 400 leden en bleken er bij de bevrijding acht in leven gebleven te zijn. Volgens J. Michman telde de gemeente in 1940 200 leden en waren er bij de bevrijding twintig over. Zie J. F. van Agt, ‘Portugese synagogen in Den Haag’ en L. J. F. Wijsenbeek, ‘Nawoord’, in *De Tempel van Salomo* (Den Haag 1976) p. 14-40; J. Michman, H. Beem en D. Michman, *Pinkas. Geschiedenis van de joodse gemeenten in Nederland* (Amsterdam 1992) p. 319.

⁸¹ Zie Buzaglo, p. 44-54.

Om dit gevaar te ontlopen zou de wijze mens aan zijn twijfels moeten leren twijfelen en zichzelf een regel voorschrijven dat het twijfelen nooit een doel op zichzelf mag zijn maar dat de waarheid de twijfel ten doel wordt gesteld. ‘Socrates is ons lief, Plato is ons lief, maar de waarheid moet ons liever zijn’ is een gezegde dat aan Aristoteles wordt toegeschreven. Het is alleszins aan te bevelen dat als de geleerde tegenstand ontmoet, hij aan zijn eigen redenering gaat twijfelen, met betrekking tot bronnen of getallen. Maar, aangezien wij allen maar mensen zijn en aan vergissingen onderhevig, laat ons toch ook aan de opinies van onze tegenstanders twijfelen! Laat ons onze redeneringen beschouwen als waren zij van een ander en die van anderen als die van ons. Laat ons het ene betwijfelen en het andere aarzelend afwijzen en met het vermoeden geboren uit deze twee twijfels, als waren zij stenen die men tegen elkander aanwrijft, zal de vonk naar het onderzoek overslaan, waarmede onze begeerte wordt bevredigd en de waarheid schitterend tot haar recht komt.

Deze regel die ik voorstel zou een meer zelfverzekerde tot wet kunnen dienen. Maar ik, die mij bezwaard voel ten opzichte van mijn eigen hartstocht, geef de voorkeur aan de conclusie en het besluit van een doorluchtig college en onpartijdige rechtbank, zoals de Heren van de *ma'amad* uitmaken, boven het vertrouwen in mijn eigen inzichten, die weleens verdacht zouden kunnen zijn. En daarmede zal de satisfactie die de Heren in verband met het meningsverschil dat de ‘theomachie’⁸² (om het zo te noemen) van Hayon heeft veroorzaakt, van mij verlangen, des te groter zijn. Ik heb Hayons redentatie veroordeeld als zijnde foutief in alle geledingen en absurd in ieder opzicht. Ik meende dat op dat punt de waarheid aan mijn kant stond. Daar ik evenwel niet de gerechtigheid aantrof die ik had verwacht, begon ik aan de waarheid te twijfelen. Vervolgens twijfelde ik aan mijn twijfel en eindigde ik met de twijfel aan de gerechtigheid.

Om mij nu van de kwelling van zoveel twijfel te bevrijden, om de waarheid uit de slavernij der gebeurlijkheid te verlossen, opdat de tijd niet langer van onze verwachting misbruik zal maken – zijn meesterschap over deze beroemde Dame zal hij toch allengs hebben afgezworen! – is het toch niet meer dan billijk dat wij, omwille van haar buitengewone eigenschappen, haar ten minste de gunst bewijzen die de wet toekent aan de meest verachtelijke slaaf, die na het einde van het verstrijken van ettelijke jaren uiteindelijk de zegepraal van zijn bevrijding binnenhaalt. Dat deze Dame eindelijk met zoveel luister in de wereld moge fonkelen dat allen haar onderkennen en vereren, niet als dochter van de bedrieglijke tijd, maar als enige dochter van God, die de waarheid zelve is.

Dit roemrijk doel heb ik mij steeds voor ogen gesteld, en dat was mijn mikpunt. Daarom, uitgedaagd door Hayon, hier door een daging en ginder door een uitdaging, heb ik mij steeds binnen de perken gehouden van het verschuldigde respect aan de Heren van de *ma'amad*. Ik heb U.Ed. aangeboden de absurditeiten van zijn geschrift uiteen te zetten, waar en wanneer U.Ed. het mij zouden toestaan. Zelfs in de bedekte termen waartoe ik bij gebrek aan een andere weg mijn toevlucht moest nemen, gebruikte ik passende woorden. Alhoewel ik op beledigende manier was gedagvaard en ik in dit geval geneigd was het *bet din* niet wettelijk te accepteren omdat de rechters voor één van de litiganten partij hadden gekozen, heb ik mij toch niet aan deze rechtbank onttrokken, mede gelet op de onmogelijkheid (ten gevolge van Hayons vertrek zo'n zes weken

⁸² De strijd der goden tegen elkaar. Zie Plato, *Republiek*, 378d.

eerder) een nieuwe procedure in werking te laten treden. Toen het ongeluk mij trof dat U.Ed. mij veroordeelden zonder mij te horen, heb ik onmiddellijk aan de Heren van de *ma'amad* geschreven dat als het U.Ed. zou behagen om vast te stellen wat mijn mening over dat boek was, 'de wijze waaraan U.Ed. de voorkeur zouden geven voor mij de meest aanvaardbare zou zijn'. Aangezien ik steeds dit doel voor ogen heb gehad, wetende dat de doorluchtige Heren van dit eerbiedwaardige college zo rechtvaardig zijn, en ik naar het einde van mijn verdriet en droefheden hunker, verzoek ik U.Ed. ootmoedig mij nu de kans te geven mij te verdedigen, want welke rechtbank ter wereld ontzegt de beschuldigde het Godgegeven recht om gehoord te worden? Onderzoek, in uw hoedanigheid van rechtvaardige rechters, mijn verdediging, mijn argumentatie en mijn bewijs en laat mij uiteindelijk recht wedervaren, zo deze zich aan mijn zijde bevindt en ik gelijk heb. Zo u dit ten uitvoer brengt, enz.

David Nunes Torres, Den Haag 29 sebat 5483 (4 februari 1723)⁸³

Tevergeefse moeite! In het notulenboek wordt het afschrift van bovenstaande brief door de volgende opmerking gevolgd:

De Heren van de *ma'amad* hebben dit rekest onderzocht en vastgesteld dat het opnieuw tracht zaken te betwisten die door ons *bet din* reeds zijn beslecht. Aldus werd door de genoemde Heren van de *ma'amad* eenstemmig besloten dat zij geen audiëntie aan David Nunes Torres verlenen, of hem over zaken horen die weer op hetzelfde neerkomen en reeds door ons *bet din* zijn beslecht. Dat evenwel in betrekking tot iedere andere zaak waarvoor genoemde David Nunes Torres audiëntie mag vragen hem deze gegeven is, en hij mag, afhankelijk van het advies van de Heren van de *ma'amad*, worden gehoord.

David de Pinto
Mosse Mendes da Costa
David Abendana Gomes
Ishack de Pinto
Abraham Bueno Henriques
Ishack Curiël
Daniel Bueno⁸⁴

Wij zien dat de *ma'amad* van de Amsterdamse gemeente David Nunes Torres de titel van 'haham' niet meer toekent en zich bijgevolg niets gelegen liet aan het prestige van de gemeente waar hij reeds vijf jaren als haham fungeerde.

In de hoedanigheid van *adjunto* tekende haham David Nunes Torres de 24 nieuwe *haskamot* (reglementen) van de gemeente Honen Dal. Op 24 juli 1726 wer-

⁸³ Uit deze brief blijkt andermaal dat Nunes Torres zich zeker aan het eind van zijn leven intensief met Spinoza heeft bezig gehouden.

⁸⁴ GAA, 334, 21, p. 294-295. Zie de Portugese teksten in bijlage 13.

den zij het publiek voorgelegd en bij algemeen besluit goedgekeurd.⁸⁵ Op vrijdag 9 augustus 1726 werd de nieuwe synagoge plechtig ingewijd en bij de eerste sabbatdienst werd de haham David Nunes Torres als vierde voor de Wet opgeroepen om de Tien Geboden voor te lezen. Hij 'offereeerde' bij die gelegenheid fl. 3,10.⁸⁶

Op 28 april 1728, nog geen twee jaren na de inwijding van de prachtige nieuwe synagoge, sterft haham David Nunes Torres op 68-jarige leeftijd. (Zijn Amsterdamse tegenstrever haham Aylion was 19 dagen eerder gestorven.) Hij ligt op de joodse begraafplaats van Den Haag begraven. Zijn zerk bevat een Hebreeuwse tekst, opgebouwd uit een spitsvondige aaneenrijging van bijbelse citaten, waarvan de vertaling luidt:

'Van de knecht van de Eeuwige, van David' [Psalm 18, 1; 36, 1]

Hier ligt een wijze man verborgen, een voorbeeld voor zijn generatie, een bron van onze religie, die de ketters met voorbeelden van rechtvaardigheid beschaamde en die dorens en strikken uit 'de haag' verwijderde. Hij was een veste Davids ons ter hulpe. De geachte en volmaakte haham, de uitstekende rabbinale rechter, de bejaarde en geëerde rabbijn David Nunes Torres ging heen uit de ommekeer en weg van de angst voor de onbetrouwbaarheid van de tijd. Hij ging op reis naar de plaats alwaar hij voor het aangezicht van de Eeuwige zal staan en Hem in Zijn heiligdom zal bezoeken. Op dinsdagavond 19 iyar in het jaar 5488 [27 april 1728]. [De numerieke waarde van] LEVEN [*hayyim* = 68] [is gelijk aan] de jaren van zijn leven.

Zijn Ziel zij Gebonden in de Bundel der Levenden.⁸⁷

Naast hem ligt zijn echtgenote Debora, die eind 1735 stierf. Wij hebben het onzekere vermoeden dat het echtpaar kinderloos is gebleven.⁸⁸ Op 26 juli 1728 kwam zijn boekenverzameling, bestaande uit 1525 gedrukte werken, waaronder het exemplaar van Uriël da Costa's anti-rabbinjs geschrift – het uitgangspunt van deze studie – onder de hamer.⁸⁹

⁸⁵ Gemeentearchief 's-Gravenhage, 130 [P.I.G.], 5, p. 1-5, 'Escamot de Honendal 5486'. Zie de originele Portugese tekst in bijlage 14. De gedeeltelijke Nederlandse vertaling die zich bij Buzaglo (p. 56-62) bevindt is niet naar het origineel, maar naar het gebrekkig afschrift van David de Fonseca gemaakt ('Jornal de la Fábrica de la Esnoga', Gemeentearchief 's-Gravenhage, 130 [P.I.G.], p. 44, 51-71).

⁸⁶ Zie Buzaglo, p. 66. De beschrijving van de plechtigheden bij de inwijding worden door Buzaglo uit het Spaanse handschrift van de Fonseca in Nederlandse vertaling opgenomen (p. 39-55, 63-70).

⁸⁷ Zie Gemeentearchief 's-Gravenhage, 'Grafzerken Joodse begraafplaats 's-Gravenhage', nummers 54-55. Wij hebben de Nederlandse vertaling uit dit register met enige wijzigingen overgenomen.

⁸⁸ In het Grootboek van Bet Jacob over 5467-5471 (1707-1711) (Gemeentearchief 's-Gravenhage, 130 [P.I.G.], 2) wordt onder de *ofertas* van haham Nunes Torres slechts één familielid van de haham genoemd, namelijk in 1707 zijn neefje Benjamin, waarschijnlijk genoemd naar Benjamin Musafia, de grootvader van zijn vrouw. Misschien is deze Benjamin de zoon van Jozef Semah Arias, wiens naam ook in het Grootboek van Bet Jacob over 5468-5469 verschijnt.

⁸⁹ Onder de 1525 gedrukte boeken blijken (behalve de *Exame* van da Costa!) geen tot nog toe onbekende werken voor te komen. Het viel ons op dat er naast *Diálogo entre discípulo e mestre catechizante* van João Baptista d'Este (Lissabon 1621) *liber rarissimus* staat, naast het boek van Uriël da Costa **varisimo*. De Spaanse en Portugese gedichtenbundel van Manuel de Pina, getiteld *Chanzas del ingenio y dislates de la musa* die in 1656, het jaar van Spinoza's veroordeling, door toedoen van haham Mortera op de brandstapel terecht kwam, wordt als *lib. rar.* gekwalificeerd

Wij hebben wijlen haham David Nunes Torres leren kennen als begaafd prediker en redenaar, als geleerde auteur, verkoper en verzamelaar van boeken. Vooral zijn gedrukte apologie, waarin hij ondanks verbitterde oppositie in zijn standpunt volhardt, is voor ons een literaire openbaring, want hij beheerst de kunst de lezer te overtuigen dat hij het slachtoffer van onverzettelijke tegenstanders is. En in 1714 wijst de gemeente waarin hij geboren en getogen was, hem voorgoed de deur, een haast paradoxale variant op het verhaal van Uriël da Costa.

David Nunes Torres is *haham* van de gemeente Honen Dal te Den Haag gedurende de eerste twee jaar na de inwijding van haar synagoge op de Princessegracht. In de 218 jaar dat in deze synagoge regelmatig Sefardische godsdienstsoefeningen zijn gehouden is er nooit over wie dan ook een ban uitgesproken.⁹⁰

Summary

David Nunes Torres (Amsterdam, 1660 – The Hague, 1728) was an orphan, raised and educated at the cost of the Portuguese community. Although an expert Portuguese orator (in 1690 three of his sermons were published) and a most learned Hebrew scholar, he was unable to secure a rabbinical position in his native city. He devoted himself to editing books of Jewish scholarship (including a magnificent edition of Maimonides' *yad bahazaqa* and its commentaries) and made his living by exporting them wholesale. Probably through his connections with the army provisioner Moses Machado he was called to The Hague to minister to the incipient Portuguese congregation Bet Jacob, founded by the army provisioner Jacob Pereira, who died the year before Nunes Torres officially became its haham. A conflict arose between haham Nunes Torres and the Amsterdam Sephardic rabbinate in connection with the funeral and the week of mourning for Jacob Pereira. This conflict is described in the printed sample (of which only one copy has survived) of a book in Hebrew of his rabbinical responsa which Nunes Torres was apparently unable to have published. His ministry was an unhappy one, turned sour by conflicts with the *parnassim*. His vivid description (in excellent Portuguese) of these conflicts is contained in a little book he published at his own expense of which also only one copy has survived. Forced to resign his post, Nunes Torres attempted to re-enter the Jewish book trade on a large scale. In 1713 the famous Hayon controversy erupted at Amsterdam, wherein Nunes Torres found himself on the same side as Moses Hagiz and haham Sebi Askenazi, against the Sephardic chief rabbi of Amsterdam, haham Solomon Aylion and against the powerful *parnassim* of the Amsterdam Se-

(zie H. P. Salomon, *Saul Levi Mortera en zijn 'Traktaat betreffende de waarheid van de Wet van Mozes'* (Braga 1988) Inleiding, p. 52-54). Enerzijds is het aantal Nederlandse titels, omvattende belletrie, theologie en geschiedenis, indrukwekkend. Anderzijds schitteren alle Hebreeuwse rabbinale werken die men in deze bibliotheek zou hebben verwacht door afwezigheid. Wij vermoeden dat zij door de erfgenamen aan de veiling zijn onttrokken.

⁹⁰ Zie Henriques Pimentel p. 21.

phardic congregation. As a result he was forever excluded from the Amsterdam community. During the last 11 years of his life Nunes Torres was the first haham of the second Sephardic congregation of The Hague, Honen Dal. He was its spiritual leader at the very time its beautiful synagogue was built, which survives, bereft of its congregants, to this day. His astonishingly rich library (probably minus the Hebrew part) was sold at auction in 1728 and included among other rare works the sole surviving copy of Uriel da Costa's *Exame das tradições phariseas* which was thought to be lost but somehow found its way to the National Library of Copenhagen, where it was located in 1990.

Bijlagen

In de nu volgende transcripties van Portugese documenten zijn interpunctie, indeling in alinea's en het gebruik van hoofdletters volgens de normen van de huidige Portugese taal aangebracht. Ook de spelling hebben wij aan deze normen aangepast. Niet-Portugese woorden en Portugese woorden met een niet-Portugese betekenis zijn cursief gedrukt. Voor ons gelden als Portugees alle woorden en uitdrukkingen die zich in de *Dicionário da Língua Portuguesa* van António de Moraes Silva (8ste uitgave, Rio de Janeiro en Lissabon, 1890) bevinden. Afkortingen zijn opgelost. De in de documenten gebezigde transliteratie van Hebreeuwse woorden is door ons genormaliseerd, behalve waar deze op een afwijkende uitspraak duidt. Bijvoorbeeld *escavot* (eigenlijk *haskabot*) is gehandhaafd; ook Hebreeuwse woorden met een Portugese uitgang zijn *ipsis letteris* weergegeven, bijvoorbeeld *gavais*, *parnases*, *darsar*. Afgekorte Hebreeuwse woorden zijn opgelost en genormaliseerd, bijvoorbeeld 'k.k.' = *qahal qados*.

Bijlage 1.

(GAA, NA 633, 134-135)

Cópia

Em nome del Dio bendito em Amsterdam 26 de Outubro 1628 anos

Eu Josef Nehemias Torres, aliás Gaspar Nunes Torres, estando em meu juízo e entendimento natural, estando doente na cama de uma enfermidade de que *el Dio* me dê saúde, ordeno meu testamento na maneira e forma seguinte:

Primeiramente peço aos Senhores Jacob Nehemias Torres meu irmão, aliás António Nunes Torres e Jacob Israel Dias, aliás Gonçalo Dias Pato que nessas foram por meus testamenteiros e *albaceos* a quem deixo por tais e dou poder a ambos e cada um deles para que possam cumprir e cumpram a este meu testamento e todas e quantas cláusulas ditas em avante com direito *hay* lugar conforme o *judesmo*.

Deixo a minha lâmpada de prata que tenho no *qahal qados* de Bet Jacob ao dito *qahal qados* com que nas páscoas e mais dias acostumados se me bote *mi seberak* com *escavot* para minha alma, declarando que se (o que Deus não queira) se desfizer o dito *qahal qados* ou minha filha e parentes se mudarem dela para outro ou fossem para fora da terra, a levem consigo.

Deixo à minha mulher Dona Reina Nehemias de mais do que lhe toca por sua *ketuba* mil e duzentos libras de grosso e demais disso a metade de todas as jóias de ouro e prata que tenho e a outra metade à minha filha Judique Nehemias Torres.

Deixo ao *qahal qados* de Bet Israel e ao *qahal qados* de Neve Salom a cada um deles por uma vez vinte florins de que me deitarão *escava* nas páscoas acostumadas, e se entreguen aos *gavais* para que logo repartam com os pobres deles para a minha alma.

Deixo à filha solteira de meu irmão Manuel Lopes que Deus tem, a qual está em Liorne, para seu dote mil e quinhentos florins, com que case à vontade do dito meu irmão e parentes. E se *el Dio* a levar antes de casar, fiquem à minha filha.

Deixo mais a seu irmão Daniel meu sobrinho quinhentos florins para que ajude remediar às necessidades de sua mae.

Deixo mais às duas filhas solteiras de meu irmão Mateus Lopes que Deus tem a cada uma delas por ajuda de seus dotes a mil florins para cada uma, os quais pagará lá seu irmão do que lá tem. E não bastando-lhe, perfaçam em todo ou em parte de minha fazenda. E falecendo antes de casarem, fiquem à minha filha.

Deixo mais às três filhas de meu irmão Jacob Nehemias Torres a mil duzentos florins a cada uma para ajuda de seus dotes.

Deixo aos quatro filhos de minha irmã Violante Nunes e Abraham Navarro a cada um deles a quatrocentos florins, e dezoito florins mais a seu filho mais velho, Isack Navarro.

Deixo mais à filha de Philipa Nunes minha sobrinha que está em Lisboa, para ajuda de seu dote trezentos florins. E não casando tornem à minha filha.

Deixo mais para a filha solteira de minha prima Clara Nunes, mulher de Castanho, trezentos florins para seu dote. E morrendo sem casar, tornem à minha filha.

Deixo mais para as três filhas de Maria Nunes, minha prima, que estão aqui com sua mãe, filhas de Manuel Lourenço, para cada uma delas a cinquenta libras de grosso.

Deixo mais para a filha de Ergas e de minha prima Ilena Nunes Torres, para seu dote livras cinquenta. E morrendo antes de casar, tornem à minha filha.

Deixo mais para as filhas de meu primo Sebastião Nunes, que são três, a quinhentos florins por cada uma.

Deixo mais a Isack, o moço que se criou em minha casa e ora está em Amsterdam, casando em *judesmo* à vontade de meu irmão e parentes, dois mil florins em que se contente com estar sem pretender outra cousa alguma. E não se contentando, é minha vontade que lhe não dou nada.

Deixo mais a minhas sobrinhas, filhas de Filipa Nunes de Viseu e de Sai Cornelis, solteiras que estiveram para casar, sendo tais mulheres e honradas, a cento e vinte florins cada uma, e morrendo antes de casar tornará à minha filha.

Deixo mais para ajudar os dotes de minhas sobrinhas, filhas de minha prima Beatriz Nunes, mulher de Lourenço Rodrigues, a cento e vinte florins para cada uma. E não casando, tornem à minha filha.

Mando que se repartam logo por pobres desta vila e outros que ocorressem a meus *albaceos* quarenta livras de grossos.

Deixo mais para minha sobrinha Francisca Nunes, filha de Rodrigo Nunes meu irmão, casada com Vasco de Mesquita, duzentos florins.

Assim mais deixo a meu sobrinho Francisco Nunes, filho do dito meu irmão, cento e cinquenta florins, para ele e para que ajude a remir às necessidades de sua mãe.

Deixo mais para meu primo Isack Israel Nunes aliás Domingos Nunes cem florins e esta é minha vontade que lhe governe Diego Fernandes Dias para que lhe andasse na ganância.

É minha vontade e deixo por minha universal herdeira de toda a mais fazenda e bens que me ficam, a dita minha filha Judique Nehemias Torres e é minha vontade que sendo de idade para isso, case com meu sobrinho David Torres, filho do dito meu irmão Jacob Nehemias alias Antônio Nunes Torres. E sendo caso que Deus leve a dita minha filha antes de se casar com ele, sou contente que lhe dou ao dito David Nehemias Torres quinhentos livros de grosso, e de mais disto é minha vontade que lhe dou o meu *transilim*.

É minha vontade que todas as esmolos que deixo para casamento de minhas parentas orfas, que se elas não casassem, não se lhe dêem e fiquem à minha filha.

É minha vontade que se funde de minha fazenda da melhor parte que a meus *albaceos* lhe parecer, mil cruzados (que são quatrocentos libras de grossos), os quais se porão em parte segura para que da ganância delas se casem e servissem parentas minhas e de minhas mulheres. Deixo andar aos ditos meus *albaceos* o fundamento desta *misva* e do que eles fizerem e ordenarem desde logo aprovo e ratifico e sou contente que os ditos meus *albaceos* possam elegeer e ordenar outros dois, para que em suas ausências e faltas façam minha vontade. E esta é minha postreira e última vontade. E esta quero se cumpre e guarde. E revogo todas as mais mandas e testamentos que até agora haja feito, assim de palavra como por escrito. E rogo a meu cunhado Abraham Navarro, aliás Rodrigo Fernandes, o firme de mim por meu nome por eu estar fraco do braço e o não poder fazer, sendo testemunhas o dito Rodrigo Fernandes e Samuel Israel Dias e Isac Israel Dias e David Dias e Jacob Baruch e Davide Nunes e Jacob Burgos e eu Isack Navarro que a rogo do dito Senhor Josef Nahmias escrevi esta de minha letra em Amsterdam a de 5386

[Firmado]

Ishac Israel Dias

Samuel Israel Dias

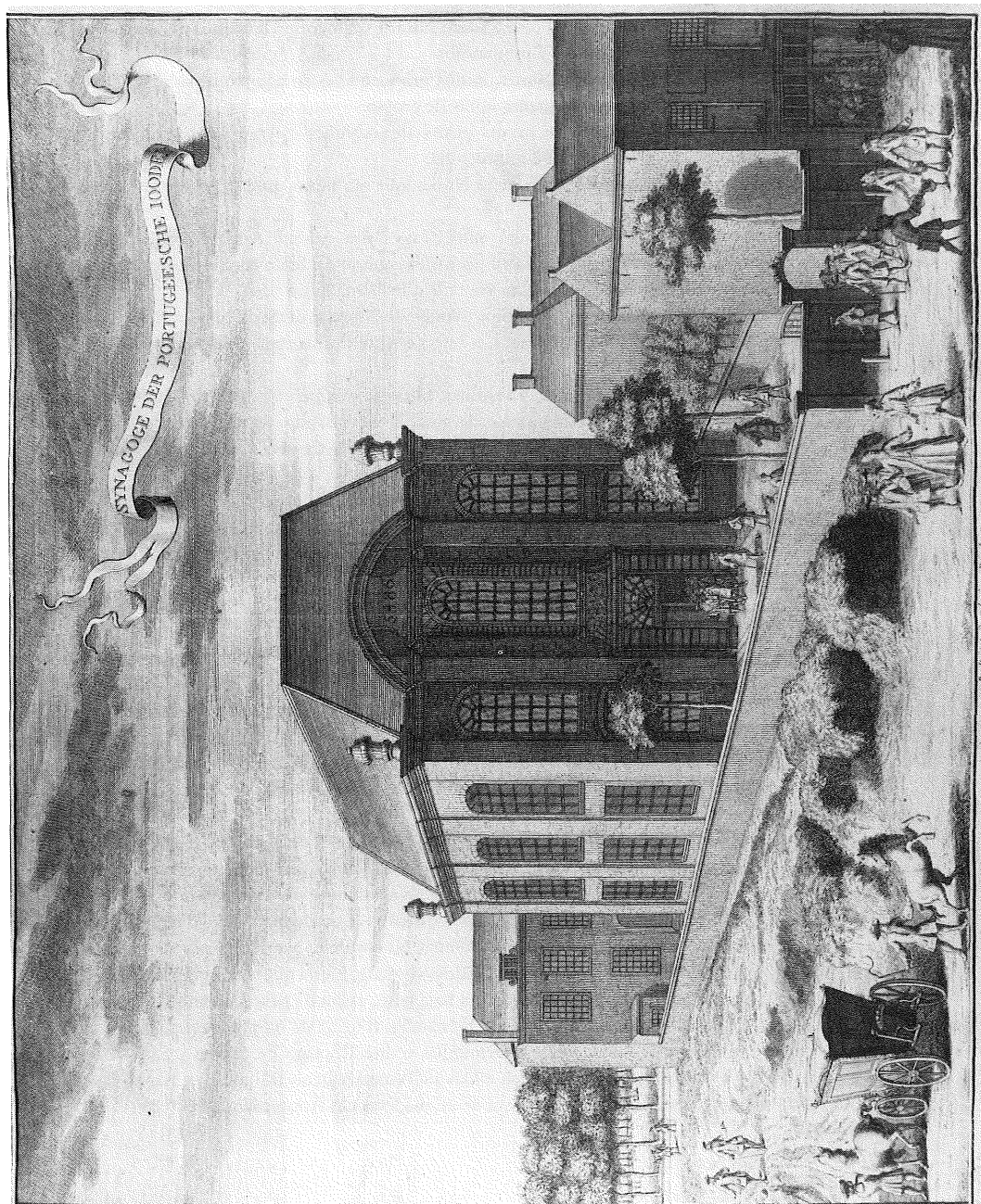
Jacob Fernandes Burgos

Davide Nunes

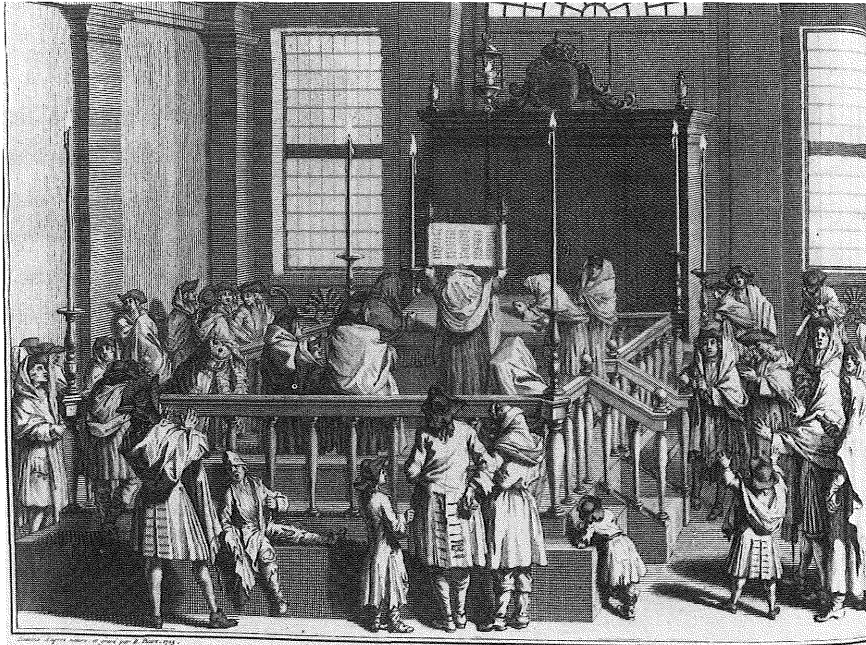
Abraham Navarro

Isack Navarro

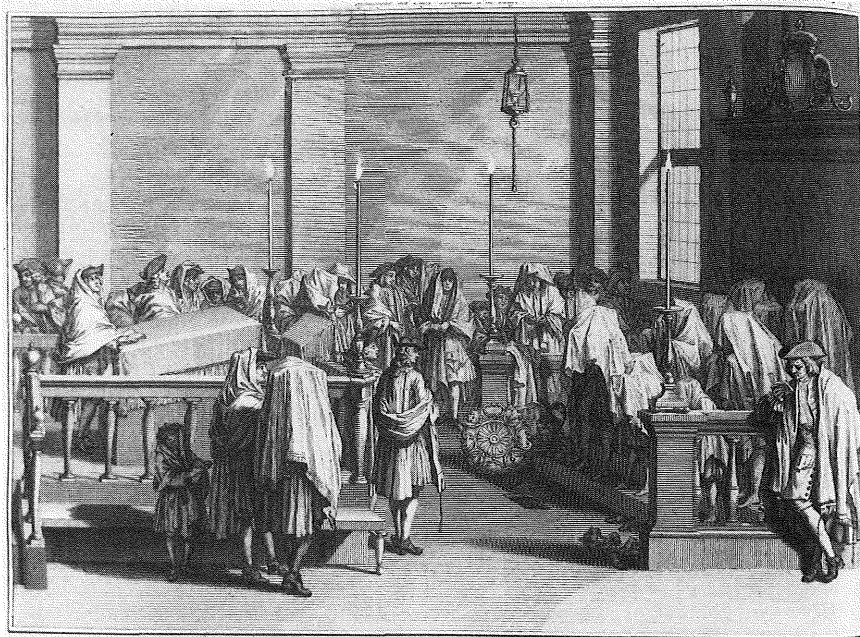
Jacob Baruch

[1] De synagoge van de gemeente Honen Dal, Den Haag, 1725.

Manere d'EXPOSER la LOY au PEUPLE, avant que de commencer à la LIRE.

A. Les PRÊTRES descendants d'ARON donnant la BENEDICTION au PEUPLE.

[2] [3] Interieur van de synagoge van Bet Jacob, Den Haag, 1725.

CATALOGUS LIBRORUM,

357: 6
8

Quibus (dum viveret) usus est

Vir admodum reverendus

DAVID NUNES TORRES,

Olim Rabbini Synagogæ Judaicæ Lufitanorum Hagæ-Comitis.

Publica eorum distractio fiet

PER

JOANNEM SWART.

Die Luna 26. Julii 1728.

HAGÆ-COMITUM
Apud JOANNEM SWART.

NB. Hier agter zyn gevoegt veel schoone
PRINT-KONST.

For
It there is anything in the Catalogue.

a. 3204

X

- Theologici in Octavo. &c.* 33
- 69 Imitacion de J. C. por Thomas AKempis, Amberes 1633 con fig.
- 70 Ano Espiritual por Palafox, Brussillas 1661. 4 tom. 2 vol.
- 71 Hebræus en Nederduyts Psalmboek door A. Leusden / Hircsch 1688
- 72 Theologia Natural por Barrientos, Haya 1725
- 73 La Torre de David por H. Lemos, Salamanca 1578
- 74 Conquista del Reyno de Dios por Juan de los Angeles, Barcelona 1597. 2 tom. 1 vol.
- 75 Orden de oraciones de Ros a Sana y Kipur, Amsterdam 5412
- 76 Tratado da Imortalidade da Alma por Semnel da Silva Ibid 5383 Item Examen das tradicoems Pharissas Conferidas com a Ley Efvrita por Uriel Furiista Hebreo com resposta a hum Semuel da Silva seu falso Calumniador, Ibid. 5384 rarissimo
- 77 Tratado da Imortalidade da Alma por Semuel da Silva Ibid. 5383. Item Epitome de la Logica o Dialectica por Alonso Nunes de Herrera, &c.
- 78 Flavio Josepho Guerras Judaicas por J. M. Cordevo, Anvers 1557
- 79 Flavio Josepho Repuesta contra Apion Alexandrino, Amst. 1687 en veau doré sur tranche
- 80 Apolojica Repuesta y Declaracion de las fienta sentençias de Daniel por Ishac Lupercio, Basilea
- 81 Thesturo Dos Dinim por Haham Menasseh Ben Israel, Amst 5405. 5 tom. 1 vol. en veau
- 82 Menasseh Ben Israel de Creatione mundi, Ibid. 1635. Item de Resurreccione mortuorum, Ibid. 1636
- 83 Sermón funebre à la Memoria del Haham David Netto por su hyo Ishac Netto, Londres 5488
- 84 Sermón funebre al mismo preposito por Jacob de Castro furmento, Ibid. 5488 en veau
- 85 Sermón al mismo preposito por el Dr. Samuda, Ibid. 5488
- 86 Exemplar de penitencia por Jacob de Castro Sarmiento Ibid. 5484
- 87 Consuelo de morientes por Monferate, Colonia Agrippina 1626
- 88 Dios Solo &c. por S. Izquierdo, Roma 1676

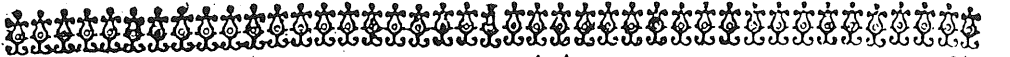
E

89

[4] [5] De veilingcatalogus van de boekerij van haham David Nunes Torres (Den Haag 1728). Daarnaast de bladzijde met onder nr. 76 de vermelding van het boek van Uriël da Costa (verzameling British Library).

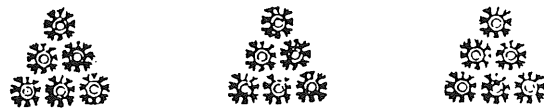
[6] De grafsteen van haham David Nunes Torres en zijn vrouw Debora Semah Arias (foto Haags Gemeentearchief).

וידעת היום והשבות אל לבבך כי יהוה הוא האלהים בשמים

ירוח : דעו כי ירוה הוא אלהים רוח עשנו ולא אנתנו . שמעו ישראל ירוה אלהינו ירוה אחר :

במעל ועל הארץ כחמת אר עז : ואתה שלמה בנ דע את אלהי אבך ועבדו : כי אם בואת

ספר עז לאלהים

ובית קדש הקדשים . שניהם יסוד התורה . ויה והדרה . ליהודים היתה אורה . ללכת בדרך ישרה . להכיר הכורא בדרך רחבה וקצרה . ולידע אלהותו בלי שינוי ותמורה : חד מנייהו דכריו ברוב תקירה . כונה בניינים וסותר כתיבה . כלל חכמה אשר לא נאמיה כשורה . בדברים המוגדים את הלכ ואת חוט השדרה . וחד מנייהו דורך קשטו בעוו וגבורה . וארבעה מלות שקל כסף מניאמרי הוהר הביא עמו לעורה . וגם התיקונים זוהר חדש שם לו למטרה . ולא חלי ולא חרניש וכלי פחד ומוחא . כלבית יקום להסיר הנקי ולבריס עטרה . חנכו וגם יסדו בלי ישוב ודירה . גברא דמאריה קייעיה בהיותו סני בהורה . ה"ה היואור הגדול הרב הכולל שתקובל האלקי כמורה"ר כחמיה חייא חיינו חעיר הקודש נפ"ת תוב"כ ישודו האל עליון ויזכהו לעלות לנין ולראות בכנין אפיריון אכ"ר :

נרפס פה קיק ברלין

באותיות חדשות וחשובות מאותיות

אמשטרדם

חחת ממשלת ארונינו המלך המסולל רחמן וחמיד
פרידריך ווילהעלם השני מלך פרוסיא וחכם
הברידה מכראנבורג יר"ה :

בכית הנעלה כמר ברוך בוך בינער :

כשנה ויהוה אלהים אמת לפ"ק :

סאז ומאטא לראא יא וזא ומאז למאא לראמא לראמא

[7] Titelbladzijde van de *Mehemenuta dekola* van Nehemia Hiya Hayon (Berlijn 1713).

עון לאחים פרק י"ד

קצתנו י' : מדאמר המחבר וכפני ריאה מקבלים לרוחא דליהו: מלכא עליהו ש"מ ומלכא קדישא ר' דיונו לרוח בתוך הלב * ועליתא : בתקוניו וזהו דף י"ג ע"א וז"ל מלכו איהו ע"ה דליהו ארחא אקילות איהו אשכחון דליכא בדלועיו וענפו שיא דאשקי לאלילגא ואתרבי בההוא שקיור רבך עלמין אכת הוא עילת העילות סיבת הסיבות דאשקי לאלילכא בההוא כביעו וההוא כביעו איהו כנשתתא לגופא דליהו חיים לגופא עכ"ל * הרי שהפוא כביעו דליהו שם ח"ה איהו כנשתתא לגופא * הרי וכל האמור לעיל ראיות ברורות ששם מ"ה דליהו מלכא קדישא ואכינתיה איהו כשמה לוא"ו וכל באינלות * וזה דאמינא יותר שמתלבט בעודי אקפין משאר פרוטפין היינו משום דהריוח טורה כלל ומשם מתפשט ככל הנקו * וכל שאר דמיתיי בבק"ק נבר בחבר כפתי האר"י ז"ל ולמאורסיות אינן נריכין ראיה :

עון לאחים פרק ט"ו

ומה שאמר בבק"ק ששאיחדת השכינה לכ"ע מקטנת ולבא אל ביאור המחבר זה נרדף להקדים לך ולהודיע את עצמה * ש רחוק לזה כדכרי רז"ל מיהו שאמרנו

על ענין הלבנה שאמר לה הקב"ה לכו ונעשו את ענין * מקטנת עצמה וזו אין ויוון כדי שבשחתו לא יתערב אר * אבל ואמרו ג"כ שנעשית א' מששים באור השמש * וקשה שהרי אין

לה אור מעצמה כלום כדאיתא בנורה לית לה מגרמא בלום * וזה הדבר ברור שהענינים רוחות שאם לא יהיה אור השמש מכהיק בה לא תאיר כלום שהיו לקות הלבנה כשיעמדו על קו התלי

סנייהם והיה גוף הארץ ביניהם יחשך אורה עד שלפעמים לא תראה משמים

שכינים כדאיתא בנורה וקרא דף רמ"ח עכ"ו ז"ל אבל סיהרא איהי כמבוגא דלית

ליה פסק דכתיב בה וכאמא חיים אשר לא יכבו מימיו * מדאמר המחבר אבל

סיהרא דעץ חיים היא נקדה דגלחו מינה איהי כמבוגא דלית ליה פסק ש"ח תרתי ש"ח דאית סיהרא אחיתא דלית

לה מגרמיה כלום מדאמר אבל סיהרא דעץ חיים אית בה היא נקודה * וש"ח דאפי' סיהרא דעץ חיים יחד דארוכך דלא פסק

כמבוגא דקרא ליהיא נקודה דכגה אבל כגמיה הוא לומכין ודיעין אבל מ"ח מרחית שהיא ע"כ נס כן אית לה א' משיטין

שאר השמש שכן אמרו חז"ל שהחלום הוא א' מששים יאכנזיה * והגמין הוא שידוע ש"ח הוא ששה קצוות וכל קצה כלול מעשר

הרי

ורע שהגתה דמוקפ'אית נקראת עטרה פומן שהיא בקטנות לפי שהיא מקפלת ומפטלה ולפעמים נקרא עטרה בעלת דמתיב אשת חיל עטרת בעלה מיה שלא בקרא כתר לא

עטרה הוא לפי שמה שאל לה הוא דרך עטרה של האיש ע"כ נקרא כתר שלה עטמה וכשהיתה מקודם בסוד וכך הוא מחזון

כנגד הטיבו כמא שכתב דידה הוא פגמית"ת דידה מאחוריו מחזית"ת ולמטה שהוא מקום המעיים אבל מת"ת וליעלה אינה מתגדלת עד שנעשית פרנץ וזה שאמר המחבר מסיים שכולת

[8] Een bladzijde (48v) uit dit werk (verzameling B. Ogorek).

[9] Haham Selomo Aylion.

(1)

MANIFIESTO.

o

Relacion, de lo que ha passado en el Examen del Libro intitulado BET CODES A CODASSIM, Y OZ LELOHIM, Compuesto por el H. R. *Nebemya Hiyà Jayon*. Y de los procedimientos del H. *Sebi Asquenazi*, y *Moseh Jagez*, y de otros Hahamim de diferentes Partes, que incitados por los Dichos, condenaron al Autor, y a su Libro, con terminos escandalosos, e indecentes, sin haverlo visto, ni examinado, ni atender al Profanamiento del Nombre de Dios, a la Honra de sus Santa Ley, ni a la de sus Professores.

PUBLICALO.

EL Bet din de este Caal Cados de Amsterdam, por orden de los muy Ilustres, y Dignissimos Señores del Maamad. Traduziendolo por la misma de su Original Hebrayco, en la lengua Española; para que los que no entienden aquella, tengan en esta, las verdaderas noticias, de todo lo que ha pasado, en este Caso.

Con tristes voces, lamenta la Santissima Ley. Estiende sus palmas, y con amargo llanto se queja. Ay! que se ofuscó mi Luz, y se escurecio mi Sol! Este es el fundamento en que estriba a culpa. Que se juntaron Sabios, para destruir, aniquilar. Sin ser intruidos ni ablandados con el azeyte de a Divina Palabra, para sacar de ella una pia Consequencia del modo de la Reprehencion; que deve ser entre las tieblas de la noche, entre el mas profundo silencio. Esto es, que sea oculta,

para que aproveche, y no a las claras, porque no escandalize. Pero vinieron Interpretes, que con maliciosas, y siniestras interpretaciones, declararon sus Misterios con oprobio y escandalo. *Y Mensagero por las Gentes fue embiado*, a cada Ciudad, y Ciudad, a cada una conforme su Caracter y su language, para profanarla, poniendo en la boca del vulgo, cosas contra la verdad, suponiendo lo que no hay: quitando, añadiendo, y trocando las voces, y frases sin acordarse del Texto: ni del Temor de Dios; fulminando falsedades, contra los Professores de la Santissima Ley, con osada desvergüença! Cierrense las orejas, por no oír semejantes blasfemias. Permitasenos que con tristes lagrimas expliquemos el interno dolor de nuestro corazón. Mas ay! que no cabe lo menos de lo que sentimos, en lo mucho que pudieramos decir! Si nuestra boca, pudiera competir

A

en

[10] Het Manifiesto van Aylion (Amsterdam 1713, verzameling B. Ogorek).

[11] De steen op het graf van Jacob Pereira in Ouderkerk.

(1)

סימן אחר וישירים סה

שבט מישור

סימן כא

אגרת

אונרת תרעומת המסכר על קצת תלמידי מדרש"א כר"ו אשר לא קשו על כבוד חכמים יקלנו וקבל עליהם לפני הרב הג"ל: ואין זה לא מורה באצבע מקום טעומת בהתירם לאכלים לזאת מיתתם וממקומם בשבת ראשון: ואנב אורסיה יבאר אי זה הדרך ישכון אור להתנהג בין קהלנו הקדש ספרדים אם על פסח ההלכה שדרך מהר"י קארו על שלחנו או על דברי בעל המפה: וינחם כי בורכיא על המולגלים בכבוד החכמים הראשונים אשר היו לפנינו ושאלו לשמות מכתם הטוב והוראתם הנכונה: ואחרי זאת יעורר נ' ספקות עצומות בנטשה שהיה בני קברי: ועל הכל יתלה פני הגאון הג"ל ישיב לו תשובה נוגעת אלא שלפי שלא עבד לא בכתב ולא בעל פה ויעברו עליו כמה ימים ואין קול ואין עונה ויחסנה לו המסכר לנדקה דשתיקה כהודאה: וקצעה בספר הזה להלכה:

בוצינא

קדישא שרגא דכטיהרא אהניא ירו ככל שיתא דרמישנה ונמר: העומד על העורה ועל הערודה לכונן אותה ולסעדה פטיש החזק עמוד הימני וישב בשבת תסאכומי הוא עדוני ואדוני אחי וראש הסכם השלם הרב הגדול והגאון המופלג כמהרש"א כר"ו חי"ע אה"ר:

מי

האמין לשמועטנו כד הויכא ווטר לנברי דהשתא דקשישא לדרדקי דבירב אשר יולו פחוקים והתולים יערפו עלי אדם רב ירהבו הנער בזקן ויעל כיונק לפני שועלים קטנים תלמידי שלא הגיעו להוראה ומורים הלכה לפני רבם מנפנפים ומהנים ונפספסו: דברים שאין בהם ממש עליון תקלתם באקרי ותלן נאילן גדול הוא האשל הגדול אכת הוא ראשה די דהנא וכבודך לקלן ימירו באמרים למדנו רבנו ללול באבלו ובהספדו של אדם כשר ולהורות כהן בלבנו להתיר לאכלים לזאת ממתקם פטירתו ומיעירו וליעם מן האקוה לפנור אורס ולבא אל עיר אחרת להספידו כאילו ס"ו בקהלתנו זאת ספרנו כל ואין אמתנו יודע עד מה:

אמנם

לא כן אחילה לפניך ואני לא כן אדמה ולבני לא כן ישנב כי ע"כ ידעת סכותנו ולא הוה משתמיט מר מלשאלו את פי כנעמיה כתיבה מאיזה טעם דתי ומאיזה טעם אחרתי ואדוני חכם ככמת מלאך האלהים לדעת כל אשר בארץ החיים וים התלמוד לא נפלת היא מידך ולא רסוקה היא ההיא דתיא בפרק אלו טרפות ובפרק כל היד חכם שטימא אין סברו ראשי לטהר אסר אין סברו ראשי להתיר ואילו ק"ל כהר"ז ז"ל דס"ל דטעמא דמלת' הוא משום זלול כבודו של ראשון הפרשתי כי איני חם על כבודי ומחל אחי על עלבונאי חף כי קשה עלי המעשה להתיר את אשר אחרתי בלי ההכמתי כאלו כימוק י"ו א"ב ה"ג ע"ת"ק טעם הראשון ישאר טעמות לעולמים 17 א 1 יו

[12] Eerste bladzijde van Nunes Torres' Sebet Misor (Amsterdam 1707, Bodleian Library, Oxford).

COLLECCAM

D E

ACTOS TERMOS E CONDICOEMS,

Com que foy tomado *David Nunez Torres* por Rab:
& Haham no K. K. de *Beth Jacob* na
Haya, & o que a cerca disso se offreceu
& passou; para servir de Apologia e
deffença de seu Comportamento
& proceder. nas questoes
que se moveram contra
elle em ditto Kahal.

[13] Het verweerschrift van Nunes Torres (Den Haag 1712).

Muy Magnifico D.^o do Mahamad do S. S. de T. T. em Amsterdam

1147

Vem a vms. nem a osse do Beth Din, nem a esse Santo Sahal
Ley qui ofendese pamais paxa mexuca o pregao que me dozem fexca
publical contra mim em deidouxo de meu honore & da Santa Ley &
profess, se tiue a degraça de que vms. Reves D.^o o Entendessem
assim, passaxy por vno como por hua realidade, pedindo com res=
peito & benexacaõ se me xelene & que sem coxigir de mim vnta
demostracaõ mayor, admitido por honra de m. Ley esta m. d. humica
para renovar esse Pregao que se fez, & plo demais se for do gosto
de vms. se aja de auxiguax o que sinto sobre esse vnto, o modo
que vms. escolherem, se ja para mim o mais plauzivel, fomo de
acomodarme a dissimulacaõ julgando vms por favor de m.
P.^o mim osca sempre o observarme em sua graça Cujas
muy dignas Pessoas me g.^o do m. d.

Ahya a^o de Nuv 3474/2

Humilde & obsequioso serv.^o de vms
q. S. m. d. a

David Nunes Torres

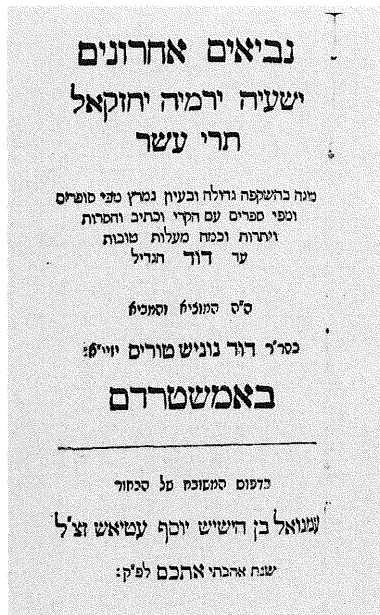
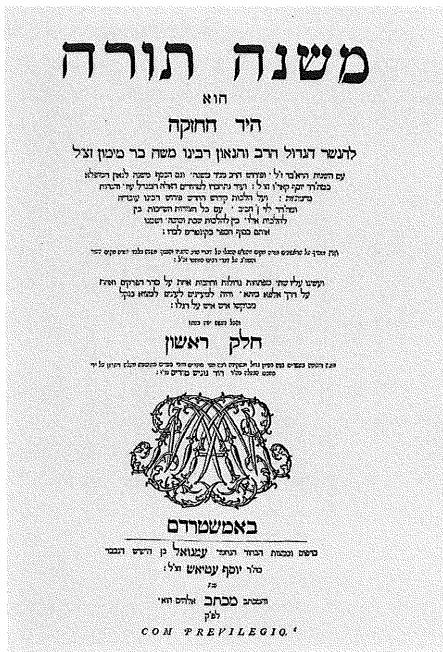
[14] Een brief uit 1714 van Nunes Torres aan de Ma'amad van de gemeente Talmud Tora in Amsterdam (Gemeentearchief Amsterdam).

SERMOENS
D E
DAVID NUNES
T O R R E S.
P R E G A D O R
Da celebre irmandade de
ABI YETOMIM.

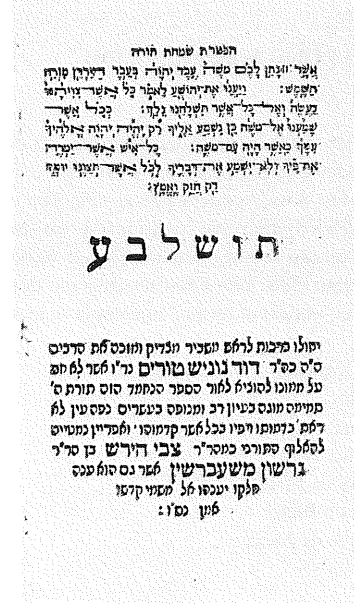
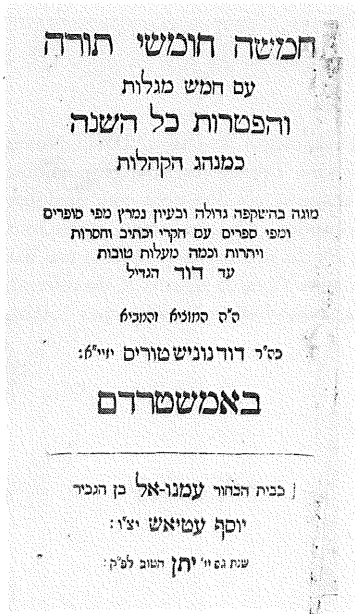
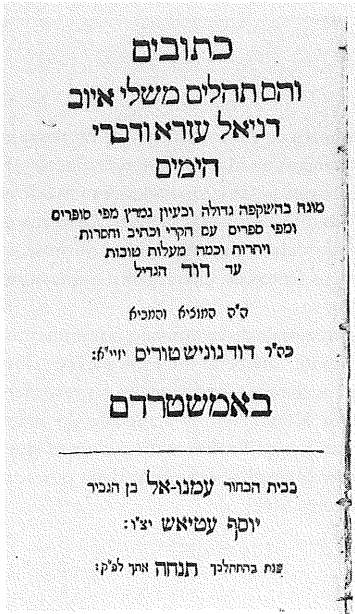

En Amsterdam,
En Casa de MOSEH DIAS.
A N N O 5 4 5 0.

[15] Bundel met drie preken van Nunes Torres (Amsterdam 1690: Bibliotheca Rosenthaliana).

[18] Nunes Torres' uitgave van de Misne Tora van Maimonides (Amsterdam 1702: Bibliotheca Rosenthaliana).
 [19] Bijbeluitgave met eigenhandig geschreven naam van David Nunes Torres (Amsterdam 1705: Bibliotheca Rosenthaliana).
 [20] Tora met Rasji en megillot (Amsterdam 1701: Bibliotheca Rosenthaliana).
 [21] Latere profeten (Amsterdam 1701: Bibliotheca Rosenthaliana).

[22] Geschriften (Amsterdam 1703: Bibliotheca Rosenthaliana).
 [23] Tora met Rasji en megillot (Amsterdam 1700: Bibliotheca Rosenthaliana).
 [24] Andere uitgave van Tora met Rasji en megillot (Amsterdam 1700: Bibliotheca Rosenthaliana).
 [25] Colofon hiervan, met vermelding van de naam van Nunes Torres.

Bijlage 2.

(GAA, 334, 25 [‘Libro de memorias’], 73)

Havendo David Nunes Torres apresentado uma súplica aos Senhores do *ma’amad* em que remostrou como achando-se neste *qabal qados* certo legado que o *hakam* Benjamim Musaphia (*‘alav basalom*) deixou por seu testamento para seu rendimento se repartir anualmente por pessoas sinaladas em virtude e estudo de nossa santa Lei; sendo o suplicante casado com uma neta do dito *hakam* Benjamim Musaphia e assistente aos estudos e meditação de nossa Lei sagrada; em virtude dela e das conclusões de nossos sábios, se lhe devia de direito sendo ele necessitado aplicar-lhe todos os frutos do dito legado; o que com todo o rendimento suplicava fossem servidos tomar em consideração.

Sobre a qual os Senhores do *ma’amad*, depois de discorrido na matéria e de examinado o testamento do *hakam* Benjamim Musaphia e reflectido às alegações do suplicante, deliberaram com parecer dos Senhores *hakamim* que provisionalmente, enquanto não saírem outros parentes que venham a pretender os benefícios desse legado, se haja de entregar ao suplicante David Nunes Torres a metade do neto rendimento dela e a outra metade se repartirá por quatro pessoas em que os Senhores do *ma’amad* que cada ano servirem acharem concorrer as qualidades que o dito *hakam* Musaphia defunto ordena por seu testamento. Cujá resolução se notou aqui por lembrança, hoje 17 de elul 5462.

Salomon Abrabanel Souza
Abrão Bueno Henriques

Bijlage 3.

(GAA, 334, 25 [‘Libro de memorias’], 105)

5470

Em 22 de tebet, estando junto os Senhores do *ma’amad*, a pedimento do *hakam* David Nunes Torres se lhe concedeu a licença para dar à estampa o Talmud Babli e o Talmud Jerusalmi. E nenhuma pessoa, que seja *yahid* nosso, poderá por si nem por outro embarçar-se em dita obra com qualquer comento que seja, debaixo das penas acostumadas em semelhantes ocasiões; e isto por tempo de seis anos seguidos. E esta resolução se notificou aos Senhor *hakam* Aylion, o qual se obrigou também a não dar *haskama* para imprimir ditos *talmudim* no discurso dos ditos seis anos a pessoa alguma. E do referido fazem os Senhores do *ma’amad* termo, cuja cópia se manda entregar a dito *hakam* David Nunes Torres

Semuel Levy Ximenes
Jacob de Prado
Joseph de Lima
Isaac Henriquez Faro
Ishack Teixeira de Mattos
Josseph de Jacob Pinto
David de Isaque de Meza

Bijlage 4

(*sefer sefat 'emet*, Amsterdam, 1707)

Pergunta

Pido de sua *ma'ala* me faça o favor de fazer-me saber seu parecer, como entende ser no dia de hoje o grau da santidade da Terra Santa e se *hay* algum merecimento de morar nela. Pois segundo tenho entendido de alguns estudantes, é ser ao presente na mesma qualidade que as demais terras esta dita cidade de Jerusalém, e que em qualquer lugar chamamos a Deus, nos há-de responder tão bem como se fosse na Terra Santa, conforme o certifica o texto que diz assim: 'Em todo lugar que nomeares Meu nome, virei a ti, e te bendizerei' [Ex. 20, 24]. Mais me foi dito que os moradores dela passam pelo mandamento de Deus, que sentenciou ser dita terra desolada e sem moradores de seus filhos de Israel. E sendo assim a vontade divina, parece serem os moradores dela impertinentes, e antes mercedores de castigo que não da ajuda que de contínuo se lhes faz, com tantos *silubim*.

Ao mesmo tempo lhe suplico me faça a mercê de fazer-me saber a razão de tantos trabalhos e estreituras que de ordinário nos representam os ditos *silubim* com suas cartas, de donde procedem. E, se são verdadeiros os tais trabalhos, porque não se saem da dita terra? E como não lhes basta para seu sustento tanto dinheiro que mandamos destas terras e lhes vai de todo o mundo por meio dos *silubim*? Que de tudo será servido, conforme acostuma, perdoar-me o atrevimento, fazendo-me capaz da verdade, tudo por escrito para meu desengano. E me fique sua memória para bem em serviço de Deus, pois esta só é a minha atenção, e d'Ele terá sua *ma'ala* bom pago. Amen.

Bijlage 5.

(GAA, 334, 21, 472)

5468

Em 19 de Tebet [12 januari 1708]

Termo da resolução que tomaram os Senhores do *ma'amad* sobre um livro intitulado *sefat 'emet*

Havendo vindo à notícia dos Senhores do *ma'amad* se haver estampado e distribuído nesta cidade um livro intitulado *sefat 'emet*, composto por Moseh Hages, sem haver precedido a licença dos Senhores do *ma'amad*, lhes pareceu conveniente mandá-lo rever por os Senhores do *bet din*, os quais depois de haver examinado e feito diferentes reflexões sobre o dito livro, *raportaram*

Por fecho dellas

as palavras seguintes, a saber:

Estas são as reflexões que achamos ser precisas notar no livro *sefat 'emet*, das quais são umas mordazes, outras picantes e não verdadeiras; e algumas com termos indecentes e escandalosos. O qual visto por os Senhores do *ma'amad*, resolveram unânimes e conformes de proibir a leitura de dito livro, como fazem por este pregão, ordenando a todos os Senhores *yehidim* deste *qahal qados* em cujo poder estiver dito livro, tanto em hebraico como em qualquer outra língua, inteiro ou parte dele, que o venha entregar a qualquer dos Senhores do *ma'amad* dentro de três ou quatro dias, sem que no inter nem depois possam ler o dito livro nem mandá-lo para fora, todo sob pena de *beraka* e paz sobre Israel.

Ishac Levy Ximenes
Elisa Abarbanel
Ahron Alvares
Abraham Penso Felix
Abraham Abendana Osorio
Mosseh de Pinedo
Moise Mendes da Costa

Cópia do recado se mandou ao dito Moseh Hayes que lhe levaram os *hazanim* por ordem dos Senhores do *ma'amad*.

De ordem de Os Senhores do *ma'amad*, que não venda nem distribua, nem mande para fora, directa nem indirectamente nenhuns livros, seja inteiro ou alguma folha ou folhas, em hebraico nem em qualquer outro linguagem do livro intitulado *sefat 'emet*, como também de hoje por diante se lhe adverte não possa estampar nenhum outro livro ou papel sem pedir licença aos Senhores do *ma'amad*, para que o mandem rever, sobre pena de *beraka*.

Ishac Levy Ximenes
Moise Mendes da Costa

Bijlage 6.

Colecção de actos, termos e condições com que foi tomado David Nunes Torres por *rab* e *hakam* no *qabal qados* de *beth ya'aqob* na Haia, e o que acerca disso se ofereceu e passou, para servir de apologia e defesa de seu comportamento e proceder nas questões que se moveram contra ele em dito *qabal*.

Termo L^a A

Memória das condições com que se admitiu o Senhor *hakam* David Nunes Torres para se governar por elas, que são as seguintes, a saber:

Artículo 1

Em <...> de *qislev* 5468 [Outubro-Novembro de 1707] que se obriga a *qebilla* da esnoga chamada *bet ya'aqob*, situada na cidade da Haia, ao Senhor *hakam* David Nunes Torres, de lhe dar por seu salário quatro anos seguidos, que tomam seu princípio em 14 de *nisan* deste ano 5468 [4 de Abril de 1708], e *finem* em 14 *nisan* 5472 [21 de Abril de 1712], por cada um ano florins mil e trezentos, correntes, os quais lhe pagarão em quartéis. Assim mais se lhe agrega libras quarenta de *masot*, como também duzentos cestos de turfa, que são cem *tonas*. Pelo salário acima se obriga dito Senhor *hakam* por esta tomar a seu cargo dar cumprimento ao que segue, a saber:

Artículo 2

Que será obrigado o Senhor *hakam* dar lição de *rasi* e *gemara* aos filhos dos que contribuem com sua finta para esta *qebilla*, que Deus aumente, tomando para isso no verão duas horas pela manhã e duas à tarde, desde as nove até às onze, e por parte da tarde desde as duas até às quatro. E pelo inverno, dias curtos, uma e meia hora pela manhã, e o mesmo tempo por parte da tarde; começando pela manhã às dez horas, e *finindo* às três e meia. Bem entendido que não ocupará o Senhor *hakam* nenhuma destas horas para ensinar a qualquer outro que aos filhos dos *yehidim* de nossa *qebilla*. E para mais comodidade do Senhor *hakam* resolvemos que os discípulos que houverem de vir ao *medras* durante o inverno e dias curtos, hajam de acudir para suas lições à casa do Senhor *hakam* e, sendo verão, o Senhor *hakam* continuará as lições no *medras* da esnoga.

Artículo 3

Que depois de *arbit*, e *sabbatot* depois de *minba*, se terá *yesiba*: a de *arbit*, para meldar autor, ou *gemara*, ou o que melhor parecer ao Senhor *hakam*; e a de *sabbat* para declaração de algumas dificuldades.

Artículo 4

Será obrigado o Senhor *hakam* a *darsar* cada três semanas uma vez, em lugar que costumava fazê-lo cada quinze dias. Assim mais continuará a *darsar simbat tora* e nos *sabbatot* seguintes:

sabbat beresit
sabbat hanuka
sabbat hagadol
sabbat véspera de *tis'a beab*
sabbat mi kamoka
sebuot
sabbat nahamu
sabbat tesuba

e se declara mais que se algum dos *sabbatot* acima repetidos cair em alguma das três semanas que deve *darsar* o Senhor *hakam*, serão em seu benefício.

Artículo 5

Se por algum acidente deixar o Senhor *hakam* de *darsar* os *darazes* de sua obrigação, será obrigado o Senhor *hakam* a *replazar* a falta daquele dia, ou lhe cargarão o Senhor *hakam* em sua conta: florins dez.

Artículo 6

Todas as horas que se obriga o Senhor *hakam* a ensinar aos discípulos que acudirem de nossos *yehidim*, deverá observar pontualmente. E assim se obriga nestas condições. E faltando a elas, não terá qualidade nem força de manter a dito Senhor *hakam* os quatro anos que nesta nos obrigamos, mas sim seremos livres com cumprir-lhe a dito Senhor *hakam* somente o ano em que estiver servindo.

(Daqui consta que somente faltando a estas condições se pode livrar o *qahal* de sua obrigação para com o *hakam*, e ainda assim não no meio do ano [nota marginal])

Artículo 7

Todo o acima mencionado foi resolvido em junta plena de todos os Senhores *yehidim* do *qahal qados* de *bet ya'aqob* que contribuem com suas fintas para as urgências de dita *congrega*. Feito no dia e data como acima.

E firmaram
David Nunes Torres
Manuel Levi Duarte
J.H. Machado

(E ninguém mais e bastou [nota marginal])

Suposto que este contrato é recíproco e feito para um tempo determinado e que segundo todas as leis, tanto divinas como humanas, não se pode acrescentar nem diminuir nada nele sem consentimento de ambas as partes, não obstante, sob pretexto de um *get* de que fui *mesader* em dez de *hesvan* do ano 5469 [24 de Outubro de 1708], me chamaram os Senhores do *ma'amad* em companhia dos adjuntos em 15 do

dito mês [29 de Outubro de 1708], diante dos quais havendo aparecido, me *remostraram* com aspereza havia feito mal em que sem seu conhecimento e licença me houvesse emancipado a ser *mesader* de dito *get*, e que assim haviam resolvido fazer um termo em que mo proibissem no adiante sem sua comunicação e consentimento. Ao qual respondi que, enquanto ao feito suposto, que não lho havia comunicado, nem o podia nenhum do *qahal* ignorar, havendo sido tão público que o dia de antes haviam estado o *magares* e seu pai na esnoga e sido felicitados de sua vinda por diversos, que não podiam duvidar do desígnio que os trazia, que no seguinte dia haviam achado dez pessoas presentes à escritura de dito *get* e diante deles se fizeram todas as perguntas e exames requeridos em todas suas formas; que esta função havia durado todo o dia, por haver saído um *get* depois de escrito *pasul*; que nesse meio tempo, de tantos que aí haviam, continuamente uns entravam e outros saíam, o que é impossível deixasse de ser notado e a causa sabida; mormente, havendo sido prevenido o *sofer* e testigos desde o dia de antes, não podia deixar de haver vindo à sua notícia, e que não lhes contentando, lhes ficava fácil o impedi-lo, e seriam obedecidos com muito gosto. E enquanto a não havê-lo directamente comunicado aos Senhores do *ma'amad*, foi por parecer-me impertinente, tanto porque era dizer-lhes o que já sabiam, como por ser uma coisa que nunca pretenderam de mim. E que todavia não repugnava a *haskama* que propunham fazer e que a admitia com muito agrado; porém, que lhes suplicava suspendessem o pô-lo por efeito por um mês ou dois, que eu me obrigava a firmá-lo então e no inter[im] empenhava minha palavra de observá-lo como se o houvera feito; que eu não pedia isso senão pela consequência que daí se podia tirar de que havia havido alguma falta no *get*, o que não era assim, como constava e eu lhes havia manifestado. Todos os Senhores que se acharam presentes calaram e aparentemente condescenderam. Porém, o Senhor Jacob de Mercado prorrompeu intempestivamente, dizendo: 'Não, Senhor, há mister que se faça logo, e para enquanto o firmá-lo, não necessitamos disso, e basta que nós assim o entendamos'. Se foi justa esta resposta, se foi isenta de soberba e violência, julgue-o qualquer ânimo desapassionado. Eu, por mim, vendo que estes Senhores se iam retirando um a um, fiz o próprio, calando e justificando os juízos divinos, pois me havia chegado a *siglo* em que se ultrajasse um *hakam* como se fosse o último de todos os homens, e isso por quem, presumindo tanto de *estudante*, devera de saber particularmente a pena de quem despreza os *talmide hakamim*.

Poucos dias se passaram, quando ao sair de *arbit* me deu o Senhor Joseph Capadose (que então era *gabai*), um papel de parte dos Senhores do *ma'amad*. Creio – se não me engana a memória – que com a adição de que era o que observavam os *hakamim* de Amsterdam, para eu havê-lo de seguir; pelo menos, assim o diziam geralmente todos. Recolhi o papel e recolhi-me à minha casa, donde havendo-o aberto, achei que dizia o seguinte (a cópia que se me deu não tem cabeça, porém é da resolução tomada em 15 *hesvan*, ano 5469 [29 de Outubro de 1708]):

Termo L^a B

Artículo 1

Que o Senhor *hakam* que ao presente é, e os que em qualquer outro tempo houver, não poderá fazer, nem ser *mesader get* para ninguém, quer seja *yabid* ou *congregante* deste *qahal qados*, ou para estrangeiro, quer seja nesta, quer seja fora desta, sem conhecimento dos Senhores do *ma'amad*, os quais antes de resolver coisa alguma, haverão de chamar diante de si as partes e resolverão o que acharem a propósito, o qual o Senhor *hakam* haverá de observar e seguir. Bem entendido, em caso de *get* de morte, o poderá o Senhor *hakam* fazer sem pedir licença, mas há-de ser debaixo de condição que em caso que escape, fique o *get* nulo.

Artículo 2

Que o Senhor *hakam* não haverá de dar *qidussin* se não forem os públicos com consentimento do *ma'amad*.

Artículo 3

Que o Senhor *hakam* não poderá dar *qidussin*, nem qualquer outra função pública, salvo aos

yehidim ou congregantes deste *qahal qados*, sem conhecimento dos Senhores do *ma'amad*, excepto se o mandarem chamar para dizer o *vidui*.

Artículo 4

Que o Senhor *hakam* não poderá dar *din* nem *pesaq* ou qualquer outro acto público que lhe for pedido, nem responder aos que se lhe pedirem de fora da terra, sem conhecimento e licença dos Senhores do *ma'amad*, os quais darão a licença ou a negação, conforme lhes parecer e acharem conveniente.

Acabado de ler este papel, admirei e senti que indo por pecados a Lei de Deus tão costa abaixo que a sometem a homens leigos (como parece pelo último período do termo acima), vão tão em aumento as humanas, que de uma que me propuseram, chegavam já a ser quatro as que me prescreviam. Todavia, considerei o que podia e devia fazer neste particular para que sem detrimento de minha Lei pudesse dar satisfação a esses Senhores (que, ao fim, o são meus). E, assim, depois de haver conferido com um amigo particular meu – homem de idade e capacidade – sobre o caso, me adereci o seguinte dia ao Senhor Moisés Antunes (então Presidente) e lhe disse: ‘O *gabai* me deu um papel de parte de Vossas Mercês, a que devo de responder. Estimarei me diga Vossa Mercê se devo de fazê-lo a todos em corpo, ou se basta fazê-lo a Vossa Mercê em particular, como Presidente?’ Respondeu-me que nisso podia fazer meu gosto. Porém, se queria dar-lhe a resposta a ele, ele faria o raporte a seus companheiros. Fi-lo pois assim e lhe disse em suma que os três primeiros artigos do sobredito termo estava disposto a admitir; porém, o último me era impossível condescender, como contrário e repugnante à minha consciência e religião. Respondeu-me que pois os *hakamim* de Amsterdam admitiam essa condição, bem podia eu fazer o próprio, salvo se entendia ter mais consciência que eles. Respondi-lhe que eu não sabia o que faziam em Amsterdam, e que enquanto a consciência, não podia regrar a minha pela dos outros, e que a minha me ditava que não devia sujeitar minha Lei ao capricho ou à paixão de homens leigos. Que se tivéssemos sempre no *ma'amad* sujeitos tão capazes, tão devotos e tão judeus como Sua Mercê, seria fácil tomar essa resolução; porém, que isso sucedia poucas vezes. Com tudo isso não ficou dito Senhor satisfeito, e todavia, como homem *equitável* e de razão, no meio de sua cólera, mostrou que não pretendia fazer-me injustiça, dizendo: ‘Se isto se lhe houvera proposto a Sua Mercê o ano passado

(referindo-se ao tempo em que me tomaram; e confessando com isso que depois dele, não me podiam obrigar a condições novas, se não fosse de minha espontânea vontade [nota marginal])

havia de admiti-lo, ou largar o banco’. Ao que lhe respondi que eu não podia saber o que faria então, porém que agora sabia bem não me era permitido consentir nisso.

Em outras ocasiões mais protestei não me poder nem querer sujeitar a esse artigo, e em particular quando fui chamado pelos Senhores do *ma'amad* sobre o caso de um *nidui* que o *qahal* dos *Tudescos* haviam posto a dois galinheiros da mesma Nação, e se me fazia crime de que eu, a pedimento do Senhor Manuel Levi, houvesse ido a sua casa para ver de ajustar essas questões, como fiz (e ficara deitado de parte, se um desses *Tudescos* não houvera sido instigado por um *quidam* a desprezar o *nidui* primeiro, e depois a faltar à palavra que me havia dado e confirmado com sua mão). Nessa junta dos Senhores do *ma'amad* se achava o Senhor Jacob de Mercado, por falta de um dos *parnassim*, a quem perguntou um dos circunstantes, afim de convencer-me nesse caso, posto que no demais era meu amigo íntimo: ‘Não fizeram Vossas Mercês uma *baskama* de que o Senhor *hakam* não pudesse dar *din*?’ Ao que interrompi, dizendo: ‘Sim, Senhor, os Senhores fizeram essa *baskama*, porém, eu não a admiti, nem admito, nem admitirei, porque o dar *din* e ensinar a Lei divina é qualidade que me deu Deus por Sua graça e meus estudos, e essa não me é permitido ceder nem sujeitar a ninguém’. O que mais me passou nessa ocasião com o sobredito Senhor Mercado, o sabe dito Senhor e basta por agora.

Neste estado continuei até dez de *tebet* do ano 5472 [20 de Dezembro de 1711], em cujo dia se juntaram os Senhores do *ma'amad* em companhia dos *yehidim* deste santo *qahal* e me tomaram de novo por *hakam*, por tempo de seis anos consecutivos, na conformidade do termo seguinte:

Termo L^a C

Em 10 de *tebet* do ano 5472 [20 de Dezembro de 1711], havendo os Senhores do *ma'amad* deste *qahal qados* de *bet ya'aqob* convocado todos os *yehidim* desta santa *congrega*, lhes *remostraram* como para 14 de *nisan* [21 de Abril de 1712] próximo, expiravam os quatro anos da administração e serventia do Senhor nosso *hakam* R. David Nunes Torres, segundo a resolução tomada pelo mesmo *qahal* em *kislev* do ano 5468 [Outubro-Novembro de 1707]. Sobre o qual havendo discorrido brevemente, resolveram unânimes que se lhe continuasse a dito Senhor seu honroso emprego de *hakam* desta *qehilla*, com as mesmas obrigações e salário compreendidos no sobredito termo e resolução

(cuja cópia se pode ver no princípio desta coleção, Termo A [nota marginal])

e com todos os privilégios e imunidades de que gozam os *hakamim* do *qahal qados* de *talmud tora* em Amsterdam, por termo de seis anos consecutivos, que entram em 14 de *nisan* próximo [21 de Abril de 1712] e expiram no mesmo dia do ano 5478 [15 de Abril de 1718]. E desta resolução se fez o presente termo, no dia e data acima.

Esta resolução foi tomada uniformemente e o Senhor Jacob de Mercado, que chegou quando já estava concluído, se conformou com o mesmo, não obstante depois de lançado este termo em livro, fez acrescentar ao pé dele o que segue abaixo, fazendo crer ao Senhor Joseph Capadose não era outro que uma amplificação do conteúdo acima e em que o *hakam* estava de acordo. Neste abuso o firmou ele e alguns *yehidim* mais, e dizia assim:

(acrescentamento de J. de Mercado ao Termo L^a C. [nota marginal])

Assim mesmo será obrigado o Senhor *hakam* a observar as condições que em 15 *hesvan* de 5469 [29 de Outubro de 1708] os Senhores do *ma'amad*, em companhia dos Senhores *yehidim*, resolveram

(copiado acima, Termo L^a B [nota marginal]),

e deram cópia a dito Senhor *hakam* assim mesmo com as mesmas condições que está tomado o *hakam* do *qahal qados* de Amsterdam.

Passados alguns dias, perguntando ao Senhor Joseph Capadose se se havia posto em livro o termo e resolução tomada sobre meu particular, e se estava na mesma forma como havíamos ficado, me respondeu que sim, e suposto que Mercado havia acrescentado ao pé dele algumas palavras, não continham outra coisa que uma simples ratificação do precedente.

Pesou-me muito do que ouvia, e receando que com fraude houvesse abusado da bondade desse amigo, lhe pedi me desse cópia desse acrescentamento, o que me prometeu e cumpriu. E achei conter o que hei copiado acima, que me obrigou a reclamar e queixar-me a dito Senhor e aos *yehidim* que se achavam aqui, *remostrando*-lhes não ser isso o que na junta se havia resolvido, onde não se falou no termo de 15 *hesvan* 5469 [29 de Outubro de 1708] totalmente, e muito menos em obrigar-me às condições com que está tomado o *hakam* do *qahal qados* de Amsterdam, e que todavia me obrigava aos três primeiros artigos desse termo de 15 de *hesvan*, pois que já em outro tempo os havia admitido. Porém, o quarto, contra o qual havia protestado tantas vezes, não podia admitir tão-pouco agora, e o mesmo pelo resto, que como coisa em que nunca se falou, não se devia consentir que essa lei, por um capricho particular, se me houvesse de impor.

Entraram os Senhores *yehidim* no meu parecer, e obrigaram ao Senhor Mercado a que reformasse esse acrescentamento, o que ficou de fazer. E depois de algumas dilações, fez, e eu o vi. Porém, como então não tirei cópia, e agora ma negaram absolutamente, porei dele o conceito que retive de memória:

Declara-se

(anulação do acrescentamento feito sobre o termo L^a C [nota marginal])

que do termo de 15 de *hesvan* 5469 se exclui o quarto artigo, que não terá força senão para o ponto de actos públicos somente. Assim mesmo se anula o que seja obrigado o Senhor *hakam* às condições com que está tomado o *hakam* do *qahal qados* de *talmud tora* de Amsterdam.

Isto firmou o Senhor Jacob de Mercado mesmo e o Senhor David Arari próprio

(que são os que agora o querem obrigar a firmar aquilo que eles mesmos com suas firmas o eximiram então [nota marginal])

e não sei se não o fez também algum outro.

De todo o sobredito se conclui que as condições com que está tomado o *hakam* David Nunes Torres no *qahal qados* de *bet ya'aqob* na Haia são as compreendidas no termo feito em <...> *kislev* do ano 5468 [Outubro–Novembro de 1707], ao qual este último de dez de *tebet* do ano 5472 [20 de Dezembro de 1711] se refere; como também os três primeiros artigos do termo de 15 de *besvan* 5469 [29 de Outubro de 1708]; e do quarto não mais que o ponto de não dar acto público, porém, para o de dar *din* ou *pesaq*, ficou abolido. Como também o ponto das condições do *hakam* do *qahal qados* de Amsterdam, que foi anulado.

Assentado isto nesta forma, continuei em acudir a minhas obrigações com todo cuidado imaginável, não sendo o menor corrigir os descaminhos, já em particular, já em geral, nos sermões que fazia. E posso dizer com toda verdade que -suposto que por vezes passava minha repreensão a excesso – jamais foi mal tomada, e se não se corrigiam todos, pelo menos muitos se emendavam. Este conhecimento me animou a que – dia de *simbat tora* [23 de Outubro] deste ano 5473 [1712] – repreendesse no sermão os que se haviam barbeado em *medianos*. Porém, foi a exortação tão branda, tão suave e, a meu ver, tão insinuante, que julguei por impossível deixasse de ser aplaudido. Pedi ao Senhor *hatan tora* e ao demais auditório licença para fazer uma digressão a propósito do ponto que discorria, e continuei dizendo que todo o *qahal* estava com razão contente, e eu somente desgostoso pela dissolução que via de alguns se haviam emancipado a fazerem-se a barba em *medianos*, contra a ordem de nossos benditos sábios; que não sabia a quem culpar mais neste ponto, se aos nossos – como indutores dos forasteiros –, se aos forasteiros, como sedutores dos nossos. Porém, que bem sabia que para o mundo só eu seria o culpado, dizendo que minha bondade e descuido eram causa desses desmanchos. E sobretudo, o que mais me mortificava era que haviam incorrido em *nidui*, como infractores das palavras de nossos sábios de gloriosa memória; que sentia ser precisado a dar-lhes tal aviso em dia tão festivo, mormente não desejando nada tanto como que os gostos, contentos e festejos do Senhor *hatan tora* fossem por toda a parte cumpridos e que assim, para levantar toda sorte de escrúpulo que pudesse haver nessa parte, tanto para a distribuição das *misvot* como para os que pretendia chamar a *sefer tora*, lhe buscaria o remédio em acabando meu discurso. O qual concluído e dito o *kaddis*, com voz baixa e ânimo sentido, lhes levantei o *nidui*. E isso feito, estando ainda na *teba*, pedi *mi seberak* ao *hazan*, oferecendo um florim à *sedaqa* pela saúde dos Senhores noivos e do *qahal qados*, pedindo a Deus os bendizesse e preservasse de mal e de pecado.

Não creio possa haver nenhum judeu que com sã consciência repreve o que neste particular disse e fiz, porque de meu ofício e obrigação é repreender os vícios e corrigir as faltas que sei e alcanço haver neste pequeno povo que Deus pôs a meu cargo para conseguir o fruto desejado. É circunstância muito precisa dar-lhes a entender o peso e pena inseparável ao pecado ou descuido cometido. Assim o fiz em mil ocasiões, e assim o fiz nesta também. E pois era inevitável o dizer-lhes haviam incorrido em *nidui*, me pareceu era caridade tirar e levantar este escrúpulo. Fazê-lo em particular julguei nem era tão bom, nem tão eficaz. Não tão bom: porque ou se lhes havia de noticiar, ou não. Se se lhes havia de noticiar, vinha a ser o próprio; se não se lhes havia de dizer, que proximidade era deixá-los a eles no desgosto que deve causar a um judeu considerar-se incorrido em *nidui*, e aos demais no escrúpulo anexo à opinião de que não se lhes havia levantado, mormente em caso que os infractores eram bastante conhecidos, pois seus próprios rostos os manifestavam. Não era tão eficaz, porque aquele acto de levantar o *nidui* com verdadeiras demonstrações de sentimento, como também o *mi seberak* que me fiz deitar depois, pedindo a Deus pela felicidade espiritual do *qahal*, me pareceu devia fazer maior pressão nos ânimos para se arrepende e não tornar jamais a reincidir. Mais são tão vão nossos pensamentos, tão inúteis e incertos nossos desígnios, que quando de um discurso tão bom, tão pio e tão *equitável* esperava se me seguisse de uns aplauso e louvor, de outros o agradecimento e a emenda, me achei tão enganado em minha opinião, que dela mesmo tomaram princípio – não sei se diga meus émulo ou, melhor, meus pecados, para uma persecução, uma violência e uma injustiça, qual jamais se usou pelo mais despótico e absoluto príncipe contra o último de seus súbditos pelo mais execrável crime, como verão todos aqueles que, despidos de toda paixão, lerem com atenção e cuidado a relação que vou prosseguindo, aos quais não peço para me julgarem nem amor nem compaixão, mas sim somente uma íntegra justiça e sólida equidade.

Baixei da *teba* e reparei em alguns os rostos mais pálidos que de costume, se em outros mais

encendidos que de ordinário. Atribuo nestes à vergonha, e naqueles à comoção. Porém, poucas horas depois soube ser em uns cólera e em outros paixão. E o que se me devia contar por mérito mo acriminavam por pecado. Oh miserável condição dos humanos, que assim convertem o antídoto em veneno!

Cada um me fazia o processo, e não havia mais que corrilhos em que se falava do pobre do *hakam* com ignomínia e com ameaças. E o que mais me mortificava era o saber que o que mais se adiantava, era quem algum dia havia sido meu discípulo muito amado. E desde esse mesmo dia o vi passar por mim como se não me visse, sem a mínima humilhação de cortesia como era acostumado, e pelo mesmo estilo usavam outros, tanto do *ma'amad* como dos particulares, e isso com uma animosidade tão forte que nenhum deles teve a caridade de manifestar-me sua queixa ou minha falta, se é que a houve. Vinha-me a notícia que quem tanto havia querido e que por neto de tal avô estimava particularmente, não se lhe ouvia nas conversações senão dizer: 'Nós ensinaremos ao *hakam*, nós lhe poremos uma lei, que não no-la possa pôr a nós', e outras insolências por este estilo. E havendo trazido ao Presidente a que fizesse juntar os *yehidim* para o seguinte dia, com um império desordenado dizia havia mandar dizer ao *hakam* se tivesse pronto em casa desde a uma hora até as três, por se acaso os Senhores do *ma'amad* o mandassem chamar, o que todavia não executou. Não creio haverá homem tão insensível que não lhe toque muito ao vivo uma imprudência – por não dizer dissolução – semelhante, mormente para com seu mestre, pois além de havê-lo sido em particular seu, é certo que

(R. David Hacoheh, casa 22; *mispete semu'el*, consulta 116 [nota marginal])

o *hakam* e *rab* de uma *qehilla* tem esta qualidade para com todos seus *yehidim* e filhos de seu *qahal*.

Contudo, dissimulei, desculpando-o com a idade e que talvez não seria outro que copiar e *raportar* o que de outros ouvia, os quais não tendo a desculpa dos anos, não minoravam nada a culpa. E tal havia que andava de casa em casa, seduzindo os *yehidim*, a *persecutar* ao coitado do *hakam*.

Mas que pretexto tinham para isso? Em realidade, não outro que o de não quererem ser repreendidos. Porém, diziam e me acriminavam que havia afrontado os infractores em público, e particularmente ao Senhor *hatan tora*, além de haver perdido o decoro aos Senhores do *ma'amad*, levantando o *nidui* sem sua ordem e consentimento (censuras cuja falácia se vê pelas verdades que tenho dito e relatado, a que me refiro, acrescentando somente que na pregação sempre usei de afeiar o vício sem insultar o pecador, que o mesmo havia feito agora; se eram conhecidos os que prevaricaram, sucedia de trazerem os testigos de seu pecado à mostra, em que eu não tinha culpa).

E para o que toca ao Senhor *hatan tora*, como é possível supor quisesse eu estimular a um senhor que amo muito de veras e estimo com a sinceridade devida a suas partes louváveis, benignidade e cortesia? Veja-se a relação do que disse (que não discrepa em nada do que preguei) e julgue o justo leitor se há nisso algo que vise a ele ou lhe possa tocar. Nem tal podia ser minha tenção, porque protesto e declaro com toda sinceridade, que nesse tempo não sabia que esse Senhor houvesse incorrido no descuido dos demais, e a não ser o ruído que meus émulos fizeram, aparentemente ainda agora o ignorara. Verdade, para cuja verificação tomo a Deus por testigo, salvo se O recusarem por interessado neste caso. E todavia não digo que a havê-lo sabido, mudaria de resolução, porque seria contravir à minha função e ao temor de Deus. E me persuado que é tal a virtude de dito Senhor *hatan tora* e nas coisas de Deus tão desapaixonado para as suas, que o admitiria com amor, conhecendo não ser outro meu fim que de corrigir o mal, sem estimular a ninguém.

O que bem constou, pois acabei de levantar o *nidui* com o versículo 'e será perdoado aos filhos de Israel e ao prosélita que viver entre eles, porque a todo o povo (foi) por erro' [Nu. 15, 26], desculpando-os com o abuso suposto que talvez seria com cuidado; não no Senhor *hatan tora*, que segundo me informam foi meramente descuido, e como tal totalmente relevado. Dizerem que não devera de levantar o *nidui* sem ordem dos Senhores do *ma'amad*, não compreendo o crime. Se eu houvera posto a alguém em *nidui* ou levantado o *nidui* a alguém a quem os Senhores do *ma'amad* o houvessem posto, podiam ter lugar de queixa, ainda que nunca justiça, pois pelos contratos e termos que tenho com este *qahal*, não estou obrigado a essa atenção, a qual contudo não faltaria, como nunca faltei em outras de menor consequência. Porém, neste caso que nem pus em *nidui* a ninguém, nem nomeei ninguém, nem levantei o

que os Senhores do *ma'amad* puseram, qual é o mal que fiz? Se não é que queiram dar esse nome a uma caridade de que usei para com meus próximos. Outras queixas mais se diziam, porém, como é de outiva, deixá-lo-ei para o adiante, que sobre ser então mais certo, virá também mais a propósito. Juntaram-se pois esses Senhores dia de segunda-feira, 24 de *tisri* [24 de Outubro], para condenar ao triste do *hakam* por haver judaizado. E ainda se, como em Inquisição, lhe houvessem dado mesa para responder a suas culpas, seria deste menor a queixa e daqueles a injustiça, pois encomenda Deus 'que se oiçam as partes' (Dt. 1, 16). O que passou nesta junta não sei, nem pretendo saber. Basta-me que a conclusão foi por maioria de votos: 'queremos seguir os ditames de nossa inclinação' (Dt. 29, 18) sem estar expostos a que o *hakam* nos faça a guerra. E esta máxima os cegou de tal sorte, que sem dar lugar a razão, consideração e justiça, fizeram o termo que se copia abaixo, que indica esta verdade suficientemente.

Porém, antes de chegar a isso, devo de dizer como ao seguinte dia se tornaram a ajuntar os Senhores do *ma'amad* em particular, e se compunha do Sr. David Arari, Presidente, o Senhor Josué Jechurun Rodrigues, *gabai*, e o Senhor Jacob de Mercado, por falta do Senhor Moisés Antunes, segundo *parnas*, que estava ausente, e o mesmo fizeram a quarta-feira, se bem com os adjuntos que se acharam à mão. Uma e outra soube porque os vi à tarde na esnoga, porém, oh Deus! Como? Se me viam, era com carranca, foçinho, asco, indignação e desprezo. Mais ainda era pior quando me davam as espaldas para não ver-me, como se fosse réu e condenado e o mais indigno homem do mundo. E porquê? porque fiz o que Deus me mandava, o que a proximidade pedia! Oh! que bom fora que ouvissem o que *dialmente* do Monte Horeb se pregoa, quiçá temeriam o castigo de Deus pela injúria da divina Lei, e não prevaricariam para comigo o preceito divino

(Lv. 19, 17; para com o próximo, quanto mais para com o mestre, pois me toca esta qualidade, como provei acima [nota marginal])

pois nenhum deles me falou em todos esses dias.

Finalmente esta noite me trouxe o *hazan* Benveniste, de parte de ditos Senhores, um papel pedindo resposta a ele. Recebi o papel, persuadi ao *hazan* que se sentasse, como fez e, havendo-o aberto e lido, achei que continha o seguinte:

Termo L^a D.

Em 24 de *tisri* 5473 [24 de Outubro de 1712] se juntaram os Senhores do *ma'amad* em companhia dos Senhores *yehidim*, Jacob de Mercado, Abraão Jechurun Rodrigues, Samuel Teixeira, David Lourenço Henriques, Mardoqueu Senior Henriques, Isaac da Fonseca. Havendo assistido o Senhor Jacob de Mercado pelo Senhor *parnas* Moisés Antunes (que está ausente); havendo de mais a mais o Senhor Samuel Teixeira feito-se forte pelo voto do Senhor Salomão Pereira, e o Senhor Mardoqueu Senior Henriques feito o mesmo pelo Senhor Josué Castanho; e havendo-se deliberado sobre até onde se estendia a autoridade

(esta autoridade já a determinou Deus e a Lei, a qual deveram de consultar, e não expor-se a experimentá-lo a suas custas, com tanto desgosto do *hakam* [nota marginal])

de Senhor *hakam* que ao presente é, e a dos que ao adiante servirem este cargo neste *qahal qados*, resolveram por maioria de votos o seguinte:

Artículo 1

Que o Senhor *hakam* não poderá declarar a ninguém

(Se o *hakam* não pode declarar a ninguém que incorria em *nidui*, não poderá tão-pouco dar *din*, nem ensinar a Lei de Deus a quem lha perguntar, muito menos repreender a ninguém, *remostrando-lhe* o peso do pecado que fez, e isto nem em particular, nem em geral nos sermões, que é o primeiro ponto de sua obrigação e propriamente o que fez no que pregou e que deu motivos à injusta perseguição que se lhe faz [nota marginal])

haver incorrido em pena de *beraka*, *herem* ou *nidui*, nem levantá-lo,

(‘nem levantá-lo’: e se um judeu contrito lhe vier comunicar como a *hakam* – que lhe deve guardar segredo – que incorriu em *nidui*, etc., pode deixá-lo o *hakam* carregado com esse escrúpulo um instante, ou pode insultar um pecador que se reduz, fazendo patente seu pecado? Afronta! que talvez por não expor-se a ela ficará na impenitência, mormente havendo de cometer-se a um tribunal tão justo e tão equitável como o que presentemente me *persecuta* [nota marginal])

sem expressa ordem, licença e consentimento dos Senhores do *ma’amad*, sob pena que desde agora para então e de então para agora

(‘desde agora para então’: é um termo jurídico que em algumas ocasiões pode importar; porém, o de ‘então para agora’, que é trabucar a ordem da natureza, nunca ouvi – salvo se é algum frasis de tabelião que aos Senhores David Arari e Jacob de Mercado se lhes pegou, como àqueles que os frequentam em qualidade de solicitadores de profissão e ofício [nota marginal])

o damos por nulo e de nenhum valor,

(‘o damos por nullo, etc.’: quem viu jamais audácia, por não dizer irreligião, igual a esta, que se atrevam a dar por nulo o *nidui* que impuseram nossos divinos sábios, pois aqui não é questão de pôr em *nidui*, mas somente de declarar a alguém que incorriu nele, *id est*, por *din*, e o que quantos *hakamim* há no mundo não podem fazer, se atrevem a intentá-lo o *hakam* R. David Arari, o *hakam* R. Jacob de Mercado e o *hakam* R. Josué Jechurun Rodrigues. Qual *hakam* pois que tenha o mínimo respeito por seu Deus e por sua Lei poderá firmar semelhante desatino? E ainda que fosse um *nidui* ou *herem* que pusesse o mesmo *hakam*, se é fundado, quem os autorizou para isso? E se não o é, que necessidade temos deles? E quando bem o *hakam* haja firmado esse termo, ou outro semelhante, fazendo depois o contrário, não deixa de ter seu *nidui* ou *herem* toda a força e valor. Veja-se *ha-risba*, consulta 460. E se traz nas anotações do *sulhan ‘aruk*, 2ª parte, capítulo 334, parágrafo 18; *ha-ribas*, consulta 61; *ma’arit*, consulta 32 e *ribi ‘eliya ben hayyim*, 2ª parte, consulta 69 e os elogios que alguns destes dão aos que fazem semelhantes *haskamot* [nota marginal])

e os Senhores do *ma’amad* em companhia de quatro adjuntos, que se sacarão por sortes, em presença de todos os Senhores *yehidim*, resolverão de pôr-lhe a pena que lhes parecer, por maioria de votos, quer seja pecunial, quer seja despedido deste *qahal qados*.

(‘e os Senhores do *ma’amad* em companhia de 4 adjuntos, etc.’: para conhecer o carácter destes Senhores não há mais que ver este ponto; que por ele verão fazem glória de fazer para qualquer coisa muito alvoroado, muito ruído, muita junta e muitas questões, pois o que desde agora podiam fazer e determinar (se têm poder para isso) querem que hajam três juntas: primeiro a do *ma’amad*; depois desses, com todos os *yehidim*; e logo a dos quatro adjuntos com o *ma’amad* para decidir uma questão não pequena, pois é grande a distância que há entre castigar um *hakam* pecunialmente e a resolução total de despedi-lo. E se não foi esta sua tenção, seria a de com tanta bulha e ruído enxovalhar o coitado *hakam* que então os servir, que não é em nada melhor [nota marginal])

Artículo 2

Que se renova a *haskama* feita em 15 de *besvan* 5469 [29 de Outubro de 1708]. E porquanto no artigo 4 por erro diz que não poderá dar o Senhor *hakam din* nem *pesaq*, se declara ser a tenção que o Senhor *hakam* deve – como é de sua obrigação – dar o *din* que se lhe pedir, mas não *pesaq din*.

(‘mas não *pesaq din*’: este ponto e o artigo seguinte são efeitos do injusto rancor de Jacob de Mercado, pois contém o mesmo que me quis impor no acrescentamento que, à falsa fé, fez fazer sobre o termo de *tebet* assinalado nesta coleção L^a C. Porém, é tal a paixão de todos, que havendo sido eles mesmos os instrumentos então de sua anulação, que David Arari e dito Mercado firmaram, e Josué Jechurun Rodrigues – como meu discípulo que foi – teve palavras pesadas com dito Mercado sobre as dilações com que diferia de dia em dia o assentá-lo em livro, concorrem todos agora a prescrever-me as mesmas leis de que então me eximiram, ficando-me livre o dar *pesaq din* e somente impedido o dar acto público [nota marginal])

Artículo 3

Que o Senhor *hakam* haverá de seguir no demais tudo o que está obrigado o Senhor *hakam* do *kahal kados* de *talmud tora* de Amsterdam, sem poder pretender nenhum poder nem privilégio mais.

Artículo 4

Para maior validade deste termo, se firma pelos Senhores do *ma'amad* e adjuntos referidos acima, e será obrigado o Senhor *hakam* que ao presente é e que ao adiante se tomarem, de firmar este termo, sem cuja firma não serão admitidos de exercer dito (cargo), e se lhe dará cópia deste termo para seu governo.

(‘e se lhe dará cópia deste termo’: assim o resolveram; e contudo no princípio mo negaram; a razão se acha na injustiça que me queriam fazer, sem me dar lugar a especular [nota marginal])

Acabando de ler esta resolução, perguntai ao *hazan* se havia de ficar em meu poder. Respondeu-me que não.

(contra a condição de seu próprio termo; porém lhes convinha mais colher-me de improviso, sem dar-me lugar a aconselhar-me para opor-me à sua injustiça [nota marginal])

Pelo menos me consentirá (lhe disse) que tire dele uma cópia. Tornou-me a responder: ‘Não tenho ordem’. Dobrei o papel e cortesmente lho restitui. E para com os Senhores do *ma'amad* lhe encarreei lhes dissesse que para responder a esse papel, lhes suplicava fizessem dois favores: um, que me dessem cópia da resolução tomada em 10 de *tebet* do ano passado [20 de Dezembro de 1711] e do que sobre ela seguiu e o outro, que me dessem cópia deste novo termo, firmado por algum desses Senhores, para minha satisfação. E isto mesmo lhe tornei a reiterar ao sair, com toda submissão.

Ao seguinte dia [25 de Outubro de 1712], que era o de quinta-feira, às doze horas, tornou o *hazan* e me trouxe a cópia desta resolução última, que o dia de antes me haviam negado, dizendo que os Senhores do *ma'amad* não firmavam.

‘Seja em boa hora’, lhe respondi, ‘pelo menos Vossa Mercê bem o conhecerá’. E abrindo-o lho fiz ver por todas as partes. Ao qual me outorgou conhecia o papel e a letra muito bem. Perguntei-lhe outra vez pela cópia do termo de 10 de *tebet* [20 de Dezembro] passado. Respondeu que os Senhores do *ma'amad* não davam outra cópia, nem sabiam de outro termo, senão aquele que me mandavam, e que por ele me devia regrar. Ouvi-o com paciência e não foi pouco, porque uma soberania tão injusta como insolente podia fazê-la perder a um santo.

E com toda brandura lhe disse me pesava muito, porque eu não podia responder a esse papel sem a cópia do termo que lhes pedia, e que assim lhes suplicasse de minha parte ma concedessem, que tudo se faria a desejo. Porém, a nada disso se moveram. Antes, como seu fim não era a paz, senão o de fazer-me a guerra com injúrias e persecuções, mandaram o mesmo *hazan* ao sair de *arbit* com outro recado, que me deu na rua, quase diante de minha porta, e me disse que os Senhores do *ma'amad* diziam que, pois não queria firmar sua resolução, que me davam ainda de tempo para fazê-lo até o outro dia pela manhã. Respondi-lhe que eu não podia resolver nada sem a cópia deste termo que lhes havia pedido, e assim que fossem servidos de mandar-mo. Disse-me com força: ‘Os Senhores do *ma'amad* não a querem dar!’

Aqui, vendo por uma parte que súplicas, submissões e branduras não os movia, e que antes parecia que isso os fazia mais *tercos*, insolentes e inexoráveis contra a pessoa de seu *rab* e *hakam*; e por outra parte considerando que o que era concedido fazer ao mínimo de Israel para verificar sua verdade e defender sua justiça não se me podia disputar a mim por consequência de meu carácter, lhe disse ao *hazan* que pois me haviam negado já duas vezes essa cópia e agora me mandavam um recado tão áspero, tão imperioso e forte, lhes dissesse que sob pena de *nidui* mo mandassem, pois que sem ele não podia resolver nada sobre o que me propunham.

(Maimônides, *Tratado de autor e réu*, capítulo 5, parágrafo 8; *bet yosef*, 4ª parte, capítulos 16 e 60, conclusão tomada de *rabenu 'aser* no capítulo 20, e de suas conclusões, 68; e suposto parece lá que é por ordem de *bet din*, não obstante é certo que qualquer particular se pode fazer justiça sendo videntado: Maimônides de *sanbedrin*, capítulo 2, parágrafo 12 e todos os *posqim*; e o *talmid hakam* pode obrigar sob pena de *nidui* que lhe paguem: *bet yosef* e *sulhan 'aruk*, 2ª parte, capítulo 334, parágrafo 46 e *ribi yom tob sahalon*, consulta 214; quanto mais para que lhe façam justiça e não lhe impeçam os instrumentos de sua defesa [nota marginal])

Negou-se o *hazan* a obedecer-me em levar esta resposta. Instei em que devia de fazê-lo, pois me trazia o recado. Ficou *terco* em refusá-lo, o que me obrigou a levantar a voz, para que me ouvissem alguns judeus que vinha a *yesiba*, e aguardavam por mim na rua. E lhe disse devia de dar a esses Senhores a resposta que lhe dava, que tornei a repetir, acrescentando que havia de ser executivo.

Foi-se o *hazan*, e eu, com os que se achavam presentes, entrámos em casa e na *yesiba* a exercer nossas lições. Pouco tempo o havíamos feito, quando tornou o *hazan*, e fui chamado para o ouvir. Assim como apareci diante dele, me disse formalmente: ‘Os Senhores do *ma’amad* despedem a Sua Mercê’, sem outra palavra mais. Ao que respondi: ‘Pois eu não me dou por despedido. Porém, os despeço a eles com *herem* de todas as *qehilot* de Israel’, acrescentando em termo plural o versículo do Deuteronómio 29, 20 [‘O Senhor marcá-lo-á para sua desgraça entre todas as tribos de Israel, infligindo-lhe todas as maldições da aliança mencionadas neste livro da Lei’], excepto o último vocábulo. E contudo lhe disse que se entendia enquanto não se compromettessem comigo a *din tora*, elegindo eles um, e eu outro *hakam*, para que nos julgassem.

Com isto parei o golpe de maiores violências e injustiças que me ameaçavam, segundo o que me podia prometer de ânimos tão malévolos e envenenados.

Neste acto minha primeira tenção não foi outra que o de trazê-los à razão e a que se submetessem à justiça, pois não pretendendo outra coisa – segundo o nosso direito – ainda a violência em algum modo é concedida. É verdade que era contra o *ma’amad* (que é o forte de meus émulos e o coco que – segundo o vulgo inepto – me devia de reter). Mas pergunto: devem esses Senhores ser menos judeus ou mais injustos que os demais? E, se têm algum direito de soberania para com qualquer particular, nem é em tudo, nem para se negarem entrar em julgado com ele.

(*sulban ‘aruk*, 4ª parte, capítulo 4, na anotação [nota marginal])

E para com o *talmid hakam* não tem nenhum, que será para com seu *hakam* e *rab*, sem cujo consentimento e aprovação nem as *haskamot* talvez tenham valor e, se são em prejuízo de terceiro e – por consequência – dele mesmo, nenhum. Dizem que pôr em *herem* ao *ma’amad* é uma coisa que nunca se ouviu: leiam as consultas dos *posqim* e acharão que já sucedeu. E ainda que não tinha o *rab* toda a razão, teve seu *midui* e *herem* todo o valor, quanto mais tendo-a como aqui. Porém, o que nunca se viu em Israel é que se despeça a um *hakam*, ou lhe ponham leis injustas e impraticáveis somente por uma repreensão tão justa como doce e cortês. Juntou-se a isso o aborrecerem as repreensões, pois as que dei no sermão foram a primeira causa para me *persecutar*;

(*baraita* em *rab alfes* no fim de *yoma* e *ribi maimon*, capítulo 4 ‘de penitência’; que é um dos incapazes de fazê-lo [nota marginal])

darem força e ânimo aos pecadores, pois eles não foram os que incorreram;

(*ibid.*, e pela mesma razão [nota marginal])

faltarem a um preceito afirmativo na junta, não me chamando, nem me ouvindo (Dt. 1, 16) e prevaricarem um negativo depois, não me falando em mais de três dias por ódio e rancor injusto (Lv. 19, 17).

Deixo à parte os despezos contínuos feitos contra mim (de que já apontei parte) com o qual se constituíram epicureus, segundo a doutrina de nossos benditos sábios (*sanhedrin* 99, 2) e esses havendo sido tão públicos, não me era permitido relevar

(*ribi maimon*, capítulo 7 de *talmud tora*; e vê o *kesef misne*, de nome de *ribas* [nota marginal])

e que últimamente haviam incorrido e desprezado o *midui* com que os quis obrigar a fazer-me justiça e dar-me o instrumento único de que dependia. E que por remate, sem dar ouvidos a nada, me despediam, e que para maior desprezo da santa Lei que professo, saía esse decreto, não do *sanhedrin* (suposto que tem a insolência de se apropriarem esse sacro nome), não de *sion*, cidade santa, nem do *liskat bagazit*, justamente respeitado, mas sim de uma casa de jogo e, talvez (oh impiedade inaudita!), mais atentos a esse e ao lance que deitavam, que ao empenho atroz em que se metiam, sendo que o termo que me propunham era – se injurioso no primeiro ponto para a Lei divina – contrário nos demais à resolução com que me tomaram, como mostrei nas anotações sobre o mesmo. E, quando bem não concorressem nele todas essas razões, segundo esse mesmo termo não lhes dava direito para me despedir, pois diz que

sem firmá-lo, não serão ‘admitidos’, ergo trata e se refere aos que de novo entrarem, e não naquele que já antes disso estava tomado. E dado que esta ponderação não tenha toda a força requerida, como despedir-me no meio do ano, sendo que quando houvesse faltado aos acordos com que me tomaram, deveram de cumprir-me o ano em que estivesse servindo, como consta do 6º artigo do termo de *kislev* 5468 [Outubro-Novembro de 1707], a que este último de 10 de *tebet* 5472 [20 de Dezembro de 1711] se refere?

(desta coleção, fólio 5 [nota marginal])

Mas que muito se faltaram mesmo à sua palavra, pois havendo um quarto de hora antes dado-me de tempo até ao outro dia, o executaram logo imediatamente. Enfim, jogando dispararam contra mim as mortais flechas de sua irreligião (Prov. 26, 18) e, jogando os achou o raio de minha justiça.

A este golpe se alborotou a casa e, suposto que declarei aos que se achavam nela não era de importância o noticiá-lo a seus amigos e parentes, não obstante, como foram saindo, se foi divulgando, donde resultou que viesse à minha casa o Senhor Abraão Jechurun Rodrigues, acompanhado dos Senhores David Lourenço e Jacob Peixoto, e entrou dizendo: ‘Que precipitação foi esta de Sua Mercê, de pôr em *berem* a meu filho?’ Respondi-lhe: ‘Pergunte Vossa Mercê melhor que precipitação foi a de seu filho, que sempre estimei e amei como se o fosse meu próprio, para se conjurar com os demais contra seu mestre, e isso por haver tratado de servir a Deus; insultando-o por toda parte e depois despedindo-o ignominiosa e injustamente por quererem obrigar-me a firmar uma resolução que nem podia, nem devia fazer?’

Disputou-me as circunstâncias. Conveni-o com a cópia. Instou que levantasse o *berem* a seu filho. Respondi-lhe que o faria quando viesse e se submetesse à razão. Disse que se o pusesse a ele em *nidui*, que se sentaria no chão e diria *batati* [pequei: cf. 1Sm. 15, 24], porém que a seu filho não podia obrigar a isso. Disse-lhe que eu não tinha nada com Sua Mercê para passar com ele a esse extremo, de que Deus me livrasse. Queixou-se de que não o houvesse chamado. E eu lhe disse: ‘Como, queria que chamasse para me assistir quem, segundo me diziam, andava de casa em casa a fazer votos contra mim?’ Enfim, estando-lhe relatando como mandaram despedir-me e o *berem* que se lhe seguiu, muito colérico se foi.

Daí a pouco tornaram esses mesmos que o haviam acompanhado, com recado do *ma’amad* que mostrava bastante contumácia, pois me propunham sem mais nem mais que lhes levantasse o *berem*. Ao qual lhes respondi que isso não podia fazer sem conseguir o fim por que o havia feito, que era que me dessem a cópia do termo que lhes havia pedido e que se comprometessem comigo a *din tora*. Disse-me um deles que fosse a ter com eles. Disse-lhe que mais próprio era que eles viessem a ter comigo. Respondeu o outro: ‘Pois não está obrigado o *hakam* a ir diante dos Senhores do *ma’amad* quando o chamam?’ Respondi-lhe que sim, mas que era quando os Senhores do *ma’amad* estavam em todo seu lustre e no lugar acostumado, mas que faltando um e outro, não se seguia a mesma regra.

Foram-se com isto. E tornou pouco depois o Senhor David Lourenço, dizendo-me que esses Senhores estavam de acordo em dar-me a cópia do termo que pedia, e que para enquanto ao comprometerem-se a *din tora*, que consentisse que viessem, e que podia com eles mesmos ajustar melhor isso.

Pareceu-me bem o que propunha e nessa conformidade, daí a um instante, vieram com o mesmo senhor. Sentaram-se, e entre outros discursos que passaram entre mim e Mercado – que tudo vinha a parar na injustiça e desacato que se me havia feito, e o mais que já fica dito – disse devia eu como a *talmid hakam* havê-lo tratado, com distinção.

(mandando-lhe dizer: ‘te será honroso ficares recolhido em casa’; porém, isto não se deve usar senão com um homem singular em idade e ciência, príncipe ou cabeça do senado; vê *ribi maimon*, capítulo 7 de *talmud tora* e *sulhan ‘aruk*, 2ª parte, capítulo 334, parágrafo 42 [nota marginal])

Disse-lhe era verdade, e que esse havia sido meu primeiro desígnio, mas que já era assim; querendo dizer que isso vinha disposto do céu e, de qualquer modo, a variedade das palavras faz pouco quando ao fim a tenção é a mesma.

Disse mais: ‘Confesse-me, Sua Mercê, que estava com cólera!’

‘Assim é’, lhe disse, ‘mas com justa causa’, que lhe declarei com bastante distinção.

A mor culpa que alegou contra mim era de não lhe haver comunicado antes do sermão o que achava

que repreender, para que eles lhes buscassem o remédio, supondo que eu já o sabia antes disso.

Respondi-lhe que eu não o havia sabido antes, senão de um que sendo forasteiro não quis expor-me a repreendê-lo, e para com eles não era de sua jurisdição. Ademais, que é estilo sempre usado o repreender o povo no sermão e jamais *hakam* nenhum pediu para isso licença ao *ma'amad*. E, por cabo, que avançaria quando o fizera? Não me mostrou a experiência poucos dias antes o que tinha que esperar por essa parte? Pois que estando eu doente, lhe havia feito suplicar me viesse a ver, com intento de lhe pedir pusesse cobro numa desordem que podia suceder. E Sua Mercê não apareceu nem esse dia, nem nenhum depois.

'E se (me tornou a replicar), quando Sua Mercê *darrou*, se houvessem fulano e fulano saído da Esnoga, como ficaríamos e como ficaria Sua Mercê?'

'Eu (lhe respondi), ficaria muito bem, porque mais estimo poucos que amam a Deus e ouvem sua palavra, que muitos em que faltem essas circunstâncias'. E que para o resto, nunca pretenderia do *qabal* mais daquilo que me pudesse dar. Toquei de caminho algumas coisas que haviam passado na junta, das quais, suposto que me negou a formalidade das palavras, não me negou o conceito e, segundo isso (continuei), 'que há que esperar nem que se pode dizer, senão o que de *yerusalayim* mandaram dizer a *hananya*, sobrinho de *ribi yehosua*':

Se obedecerem, bem e senão, subam ao monte; *abiya* erigirá o altar, *hananya* entoará o hino idolátrico e abjurarão todos (de que Deus nos livre), dizendo que não têm parte no Deus de Israel (*berakot*, 63)'.
(mas bem puderam de seu moto próprio insultar-me, negar-me a cópia que lhes pedi e depois despedir-me [nota marginal])

Disse-me que os casos não eram iguais. Respondi-lhe que não distavam muito, porque lá era caso de *nidui* e este o era por muitas vias também.

Daqui passámos ao que importava, que era levantar-lhes o *herem*. Prometeram de dar-me o termo de dez de *tebet* [20 de Dezembro de 1711] que lhes havia pedido. Porém, que para comprometer-se a *din tora* não o podiam fazer sem comunicação dos *yehidim*.

(mas bem puderam de seu moto próprio insultar-me, negar-me a cópia que lhes pedi e depois despedir-me [nota marginal])

Disse-lhes que estava bem, mas que pelo menos me assegurassem de juntá-los e dar seu voto para esse compromisso, e fazer todo seu esforço para ver de persuadir aos demais a que viessem nisso. Mercado e Arari prometeram de fazê-lo assim. O *gabai* disse que não podia prometer isso, porque ele não se havia de achar na junta, senão seu pai.

Disse-lhe que pelo menos podia ver de persuadir ao Senhor seu pai a que viesse nisso. Ao que esse bendito discípulo me respondeu entre dentes não sei quê, que eu não entendi. E, contudo, passando adiante, me voltei para o Senhor David Henriques Lourenço e lhe disse: 'E Vossa Mercê, já que foi o medianeiro, não fará o próprio?' Assegurou-me que sim. Tornei a adereçar-me a Mercado e lhe disse que não obstante este convénio, procurariam desde o outro dia de fazer-me novas vexações, ou continuar as precedentes. Assegurou-me que não. Tornei a instar no próprio. Disse-me que já me havia dado sua palavra e que não era homem que houvesse mister dá-la duas vezes.

Perguntei-lhes se estavam arreposos do que haviam feito contra mim. Respondeu Mercado (ainda que fracamente) que sim. Porém, Arari respondeu distintamente: *si, señor, yo me arrepiento!* O *gabai* não o entendi tão-pouco agora. E não obstante, lhes levantei o *herem*, sem ordenar-lhes que se sentassem no chão nem que se descalçassem como deviam de fazer, tudo a fim de empenhá-los com essa docilidade, a manter-me o que me haviam prometido. Em todo este discurso que manteve só Jacob de Mercado, não interrompeu nenhum dos outros, senão David Arari, que no princípio dele me arguiu se o despedirem-me era razão suficiente para pô-los em *herem*. Respondi-lhe que se o despedir um *hakam* era em tempo ou com causa, não. Porém, que faltando um e outro e sobrando a injustiça, a impiedade e o insulto, me sobrava razão e direito para fazê-lo, e que ainda assim não o havia feito senão para que se comprometessem a julgado.

Levantado o *herem*, entendi ficaria tudo apaziguado e que me cumpririam o que me haviam prometido, pois sobre essa condição o havia feito. Porém, achei-me inteiramente enganado. Assim fiquei eu, como ficaram eles. Julguem-no outros. A cópia do termo de 10 de *tebet* [20 de Dezembro] não me

mandaram; junta não fizeram. E em vez de persuadir a outros a comprometer-se comigo a *din tora*, de novo contra mim os excitaram. Mercado com seus filhos se retirou desde logo da esnoga; David Arari veio esse *sabbat* aparentemente em ordem à festa do *batan beresit* e assim não tornou mais. Somente o *gabai* continuou. Se foi por virtude e se exerceu com decoro seu cargo e o de Presidente, Deus o sabe. E eu o sinto, e muito mais. Que por faltarem todos à sua palavra em tudo e aumentar sobre isso o escândalo e profanamento do nome de Deus bendito, a ignomínia e desprezo dos professores de Sua Lei santa, presentaram à Corte de Holanda uma requista que o compreende tudo, além de uma pintura pouco vantajosa que fazem de mim, como se pode ver pela cópia que encerrei aqui com umas breves anotações, a fim de instruir e capacitar ao atento leitor:

A Corte de Holanda

Dão respeitosamente a conhecer os *parnases* da Nação portuguesa da esnoga judaica portuguesa *bet ya'aqob*, aqui na Haia do Conde, que suposto que os pregadores da Nação judaica sejam bem ordenados para segundo a Lei pôr em excomunhão aqueles que transgredissem os preceitos da Lei ou alguns deles, todavia nestas terras – e particularmente na cidade de Amsterdam -

(nem há dúvida que se há isso, foi com justa causa e a bom fim; e um e outro falta aqui, ademais de ser contra seus acordos, como se provou [nota marginal])

não é permitido aos pregadores da Nação Portuguesa pôr a ninguém em excomunhão sem conhecimento, acordo e consentimento dos *parnasim* da mesma Nação aí; que aquilo que assim lá em Amsterdam está recebido, deve de servir de exemplo pelo qual se devem regrar os pregadores e rabinos da Nação judaica portuguesa nas demais cidades de Holanda onde há igrejas judaicas, ou sinagogas, como também aqui na Haia;

(em toda Holanda não há outro lugar que tenha *hakam* senão na Haia, com que não se pode fazer regra, principalmente havendo-se declarado desde seu princípio um *qahal* livre e independente de outro; e se deve seguir o exemplo do *qahal* de Amsterdam, dispam-se de seu *parnasado* os dois, por solicitadores que lá não admitem, e o 3º por faltar-lhe a idade e estado [nota marginal])

que o mesmo deve observar-se principalmente tocante alguns casos particulares e diferenças e disputas civis, sobre as quais se pudesse determinar excomunhão a cargo de alguém, para o qual jamais os pregadores e rabinos tiveram o poder de definir a excomunhão ou pôr em excomunhão a ninguém sem conhecimento, acordo e consentimento de seu ajuntamento eclesiástico

(isto é uma falsidade notória e pelo contrário os que submetem esta qualidade – que é inseparável aos *hakamim* – ao *ma'amad*, pecam contra Deus; vê *ribi yisshaq bar seset*, consulta 61 e *ribi yosef trani*, parte 1ª, consulta 32 [nota marginal])

e ainda mais particularmente quando eles mesmos, nas tais diferenças e disputas particulares, são compreendidos, seja contra particulares ou seja contra seu ajuntamento eclesiástico ou *parnases* mesmos, a fim de que não viessem a ser juizes em sua própria causa e segundo o que fossem talvez de humor e temperamento

(injuriam a todos os *hakamim* de violentos e injustos [nota marginal])

dirigiriam tudo *pro cubitis* e segundo seu capricho;

(insulta os *hakamim* de ambiciosos, injustos e caprichosos)

que na sobredita igreja está tomado por pregador, ou rabino, a pessoa de David Nunes Torres, por tempo de seis anos; porém que os suplicantes acham que este mesmo Torres é de tão despótico humor e comportamento

(isto não podem provar, senão é porque os repreendeu e já se disse o como foi [nota marginal])

que a susodita igreja não poderá subsistir muito com ele e seu ministério, mas inteiramente se desfará e reduzirá ao nada; que os suplicantes por esta causa em seu ajuntamento eclesiástico, em presença de todos os indivíduos que contribuem para dita igreja e por maioria de votos, em 24 de

Outubro deste ano 1712 fizeram um regulamento pelo qual dito Torres se devesse de regrar tocante o 'publicar a excomunhão

(que causa tinham para lhe impor essa lei, não havendo jamais posto em *nidui* nem em *herem* a ninguém? [nota marginal])

e outras coisas concernentes ao geral';

(são as mesmas que Mercado acrescentou ao termo L^a C, e que depois anulou [nota marginal]) que os suplicantes mandaram esse regulamento à casa de dito Torres pelo precentor, requerindo que quisesse firmar também esse regulamento e governar-se por ele; que o mencionado Torres sobre isso mandou requerer dos suplicantes cópia de certa resolução precedente que os suplicantes, julgando não deviam dá-la a dito Torres, lho fizeram noticiar assim,

(pois que instou em que se lhe desse, se não achassem era em abono do *hakam*, certo não lha negariam simplesmente por capricho [nota marginal])

sobre o que o mencionado Torres insistiu pela sobredita resolução, recusando de firmar o mencionado regulamento,

(não se declarou sobre o firmar, mas pediu a cópia do termo precedente para poder resolver [nota marginal])

fazendo pedir a sobredita resolução sob pena de excomunhão;

(não na segunda vez, mas sim na terceira e quando lhe deram de tempo até ao outro dia [nota marginal])

que os suplicantes sobre isso mandaram dizer a dito David Nunes Torres que se abstivesse daí por diante de seu ministério e que se houvesse de regrar por certa resolução tomada acerca disso pelos suplicantes, a qual mandaram também noticiar a dito Torres em boa ordem pelo precentor da mesma igreja e de entregar-lhe cópia dela;

(não deu tal recado o *hazan*, mas secamente disse que o despediam; e tudo o que segue, confuso, falso e mal ordenado [nota marginal])

que o mencionado Torres, em lugar de se regrar por isso

(não podia, como judeu, em parte; e no demais não devia, como se tem mostrado [nota marginal])

- pois em caso que se imaginasse ter algum direito de falar ou acção que fazer, pudera fazê-lo então diante de tal juiz, e por tal modo que lhe parecesse melhor -

(então seria tarde e antes já havia dito se queria submeter a *din tora* [nota marginal])

não somente segundo seu natural e despótico humor

(injúria [nota marginal])

fez muita bulha e ameaçou os suplicantes com a excomunhão, mas efectivamente o determinou contra os suplicantes e actualmente os pôs em excomunhão,

(omitem a razão que para isso tinha [nota marginal])

o qual depois todavia levantou;

(omitem a condição de que se submetessem a *din tora*, etc. [nota marginal])

que os suplicantes, vendo de uma parte que quando quisessem rebotar a dito David Nunes Torres da função de pregador, para o qual se persuadem ser autorizados, lhe ficasse não obstante sem impedimento tal acto civil como ele nessa ocasião imaginasse que lhe competia ou que podia fazer,

(aqui mostram sua maldade e sua fraqueza e pedem o penal para poder fazer-lhe a seu salvo a injustiça de despedi- lo [nota marginal])

[e] quererá, segundo seu natural ambicioso de vanglória e turbulento

(novas injúrias [nota marginal])

pôr os suplicantes outra vez na excomunhão; e pela outra parte estão seguros que a sobredita igreja não pode subsistir com o mencionado David Nunes Torres como pregador e que inteiramente se desfará e arruinará

(com o *hakam* se mantém a esnoga e a Lei; porém, sem ele ou sem temê-lo segundo a mesma, um e outro se perderá, como já se vai experimentando [nota marginal])

em caso que no tocante o dar ou publicar a excomunhão não se determine e retenha em certa moderação e limitação como de susodito – que sobre isso se encarregou e compete esse cuidado aos suplicantes e não a David Nunes Torres, de sorte que os suplicantes por ofício e por obrigação não podem continuar a dito David Nunes Torres no susodito ministério de pregador, no qual todavia dito Torres, contra vontade dos suplicantes e por sua temerária ousadia

(outro insulto [nota marginal])

e sua inaudita excomunhão como por força procura de manter-se e exercer,

(como ‘por força’, se se declararam arpesos de havê-lo despedido? [nota marginal])

o qual não deve de ser assim, mas que encontra disso, com boa justiça, se deve de prevenir; pelo que se volvem os suplicantes humildemente a esta nobre Corte, pedindo seu nobre e alto mandamento pelo qual o mencionado David Nunes Torres, sob certas grandes penas de parte da alta soberania, seja interdito de fazer em diante ou de exercer alguma função como pregador na sobredita igreja *bet yá'aqob* aqui na Haia,

(digno acto de judeus [nota marginal])

até tempo e ocasião que haja firmado o sobredito regulamento, mas pelo contrário lhe seja encarregado de abster-se de todas as funções de pregador na mesma igreja; ficando-lhe, não obstante, sem impedimento tal pretensão que ele do contrário, ou bem de outro modo, tocante a susodita descontinuação quiser fazer; e adjunto a isso mais que ao sobredito David Nunes Torres se lhe interdiga, sob igual pena que haja de perder, de parte da alta Soberania pôr alguma excomunhão aos suplicantes ou a alguns dos mesmos ou a qualquer outro que possa ser sobre o caso mencionado, ou por qualquer outra coisa que seja, salvo com conhecimento dos suplicantes ou seus sucessores em ofício; e em tempo e caso que se deva fazer ou publicar alguma excomunhão contra os *parnases* que estiverem presidindo, o tal não o haja de fazer, senão precedendo o conhecimento, acordo e consentimento dos *parnases* que saíram ultimamente, e juntamente que haja de pagar os gastos feitos por esta causa; e em caso de oposição, que o sobredito mandamento e interdição penal tenha firmeza até que, sendo ouvidas as partes, se ordene outra coisa, seja ao opositor ou opositores assinalado um dia diante desta Corte para dar as razões disso, e ouvir tal pedimento e conclusão como os suplicantes sobre o susodito caso quiserem fazer e tomar, responder contra isso e logo proceder conforme as leis.

Abaixo estava: ‘o qual fazendo, etc.’

E estavam firmados: Joan van den Burgh & J. Huyssen

Segue a apostilha da Corte:

A Corte da Holanda, antes de dispor sobre a anexa requista, ordenam às partes que para quarta-feira próxima hajam de comparecer diante dos Senhores Jacob Valensis e Herbert van Beaumont, Conselheiros na mencionada Corte, que os haverão de ouvir e acomodar, sendo possível; quando não, dispor adiante sobre a petição feita na susodita requista como for conveniente. E todavia que haja de ficar tudo no inter[im] no mesmo estado em que presentemente se acha. Feito na Haia a 4 de Novembro 1712.

Estava firmado: D.P. van Assendelft

Esta requista, com o apontamento da Corte, se lhe mandou ao *hakam* a horas de *sabbat*, não sei se com cuidado para lho dar neste santo dia. Pelas anotações que lhe puseram aqui à margem se podem ver parte das falsidades, insultos e ignomínias que publicamente fizeram dizer, não só contra a pessoa de seu *hakam*, mas ainda em desdouro de todos os *hakamim* de Israel. E assim somente acrescentarei para desengano do vulgo que não penetra o sólido da minha justiça, que o exemplo dos *hakamim* de Am-

sterdam, que na requisição me propõem por modelo para sujeitar-me a firmar o termo que me prescrevem, não refuso em nenhum modo por presunção nem capricho – porque me conheço bastante e sei que minha qualidade não pode entrar em paralelo com sujeitos tão eminentes e graves e cuja memória como de meus mestres venero e estimo – mas sim por quatro causas e razões que a meu parecer me eximem disso:

A 1ª porque eu não sou obrigado a crer a quem uma vez me abusou. Que já noutra ocasião fizeram um termo debaixo do mesmo fundamento, e que todavia não era verdade, e foram obrigados a confessar neste último se havia encerrado no outro por erro. E este ponto do *nidui* e *herem*, como também o de não dar *pesaq din*, parece que eles mesmos supõem no sobredito termo não ser das condições com que os *bakamim* de Amsterdam estão tomados; porque a sê-lo, se escusava expressá-los, como incluídos já no 3º artigo que o obriga a todas as condições com que os *bakamim* de Amsterdam estão tomados.

A 2ª razão me dão também eles mesmos nessas mesmas palavras, porque se os *bakamim* de Amsterdam estão tomados e obrigados a essas condições, justo é que as observem, e o mesmo todos aqueles que à sua imitação houverem feito o próprio. Porém, o *bakam* da Haia, que não está tomado nem obrigado a esses acordos, nem se lhe propuseram então, e que – pelo contrário – quando Jacob de Mercado acrescentou esse ponto sobre a resolução com que foi admitido, foi obrigado a anulá-lo, nem há razão, nem é justiça querê-lo depois de constar a isso antes de expirar seu tempo.

A 3ª razão consiste em que o termo que lhe propõem tocante ao *nidui* ou *herem*, é audaz, presunstuoso e injurioso para a Lei, além do que tem de mal colocado e pior concluído, como mostrei nas adições sobre o mesmo, que tudo o constitui indigno e inapto de poder ser proposto por ninguém que seja verdadeiro judeu, muito menos que seja admitido por nenhum *bakam* que professa e defende a Lei de Deus. E é certo que jamais os Senhores do *ma'amad* de Amsterdam puderam fazer semelhante *baskama*, como aqueles que sempre trataram de manter a Lei; nem que nenhum de seus ilustrês *bakamim* a recebetu, como aqueles que a deviam ensinar.

A 4ª razão é que – quando bem não contivera essa *baskama* outra coisa que o de simplesmente impedir ao *bakam* o pôr alguém em *herem* ou *nidui* – o que bem creio há no *kahal kadosh* de *talmud tora* em Amsterdam – contudo isso não era consequência para admitir-se aqui, porque se deve supor – e eu o creio – que quando essa *baskama* se fez lá, foi com grande causa e a bom fim; e concorrendo essas duas coisas, se pode consentir. Porém, aqui faltaram ambas, causa não houve, porque eu jamais pus em *herem* nem em *nidui* a ninguém, e quando o fiz foi depois de tomada já essa resolução e com justa causa, como provei.

E se formos ao fim que nisso se propuseram, acharemos que não teve nada de bom e que não foi outro que o de sacudir-se de toda sorte de sujeição legal para correr a rédea solta pela estrada de seus vícios, como consta pelo que passou, se discorreu e resolveu na junta de 24 *tisri* [24 de Outubro].

E não foi melhor o que se deixou dizer um, na que fizeram em 21 deste [20 de Novembro], que havia quem não tornaria à esnoga, posto que o *bakam* firmasse o termo de não pôr *herem* ou *nidui*, por não estar exposto a que em algum sermão dissesse algo ainda pior. De sorte que se vê claramente que o desígnio não é outro senão ficarem incorrigíveis no vício, e este é o branco a que tiram. E quando não fora tão mau, bastava o não ser bom para que semelhante *baskama* não tivesse nenhum valor, nem para com o mínimo *estudante*, e jamais para com o *bakam* e *rab* da *qehilla* mesmo, como escreveu *r. yisbaq bar seset* em suas consultas, dando aos que as fazem e introduzem o nome de *qeser resaim*, cujo concurso e resolução não tem nome nem qualidade; e o mesmo entende *ribi yosef trani* na primeira parte de suas consultas, número 32 e *ribi semuel adarbi*, consulta 295. Inclina quase a dizer que os que instituem semelhantes *haskamot* merecem ser postos em *nidui*.

Feita esta digressão que me pareceu precisa, prosseguirei a infausta relação que hei começado. Os insultos e desprezos foram cada vez em aumento, animados em que por ordem da Corte deviam ficar as coisas no estado em que se achavam. Quem mais se esmerava em desprezar-me era este discípulo ingrato, irreligioso e imprudente. E como o amor que lhe havia tido não estava de todo ponto apagado em meu peito, dizia muitas vezes (entendendo que falava com ele e que me ouvia): 'Torna a teu pastor, ovelhinha perdida, torna a teu mestre, discípulo mal aconselhado'. Porém, ainda que meu coração lhe falava, o seu –

sempre contumaz – nada lhe dizia, e de dia em dia empiorava, até dizer como insolente não me conhecia por *hakam*, e como sujo, porco e indigno, que se sujava em seu mestre.

Neste estado deplorável chegou o dia de 16 de *besvan* [15 de Novembro] em que se disputou o penal diante de comissários. Pediram meus inimigos e de minha Lei que se fizesse sair todas as pessoas a quem não tocava o caso, aparentemente por que não ouvissem as blasfêmias que queriam dizer contra a Lei divina. Porém, não lhe foi concedido e ouviram alguns judeus que aí estavam dizer seu advogado num pequeno debate que teve com o que me servia, que eles não entendiam essas matérias e que assim não dizia mais que o que seus amos lhe ditavam.

Estava sentado a seu lado Jacob de Mercado com uma cara que trazia o desaforo por sobrescrito e com meneios de cabeça e um sorriso contínuo já aprovava o que dizia o seu, já negava o que alegava o nosso. E neste estado ouviu e ouvimos todos que disse seu advogado, entre outros despezos que proferiu contra mim – que é o menos – uma blasfêmia contra a Lei e a divina tradição – que é tudo – dizendo que eu por qualquer bagatela punha em *berem*, como era por barbearem-se ou deixar de fazê-lo, por raparem-se à navalha ou à tesoura. E tornou a repetir o desprezo, acabando: ‘e outras bagatelas semelhantes’.

Ele nos havia dito que não dizia nada senão o que seus mestres lhe sugeriam. E Mercado não só com seu silêncio consentia, mas ainda com seus meneios e gestos o aprovava. Oh desgraça fatal! Que se veja o Nome de Deus e Sua Lei tão publicamente menoscabada! Não sei como quererá depois disso presumir de *estudante*, sem dar ocasião a que se lhe diga o que já antigamente se disse por outro.

Ordenaram os comissários, ou Conselheiros, que se trouxesse o livro dos termos acima. O como esse se viu e como se traduziu, não sei, mas sim que se me negou o achar-me presente a essa função.

Seguiu-se a sentença, prestando-lhes o mandamento penal tão amplo e tão exacto como eles mesmos o souberam pedir. Exprobaram-me sexta-feira à noite, hora e meia depois de entrar *sabbat*, não sei se por afligir-me nesse dia ou se porque nesses sujeitos é pouco cometer um pecado. Como nele me interdiziam o exercer nenhuma função de pregador na esnoga até haver firmado sua resolução ímpia e irreligiosa, absteve-me também (sabe Deus com que dor de meu coração) de ir a essa santa casa, por evitar novos insultos, até que Deus me apiede, dizendo uma e muitas vezes contrito: ‘se Deus te suscitou contra mim, valha-me minha tribulação por grato presente, etc.’ (1 Sam. 26, 19).

Cantavam com isto meus inimigos glórias e vitórias, triunfando não de mim, mas da Lei divina; e não obstante me consolava, não na consideração de que em tomando Deus satisfação de Sua injúria se veria também vingado meu ultraje: porque não o desejo; mas sim por ser Sua a causa porque padecia, como se diz por *ribi ‘aqiba* na persecução de Adriano (suposto que entre ambos há uma distância infinita).

Achei-me empenhado a defender meu direito, e como em matéria de processos sou inteiramente imperito, abandonei o cuidado aos letrados que me servem. E, contudo, bem vejo que há de depender muito de que minha justiça e proceder sejam aprovados pelos nossos. Pelo que não só peço, imploro e suplico com respeitoso obséquio, mas ainda conjuro com vivas instâncias, por tudo quanto temos de sagrado (se é que tenho qualidade ou direito para isso), a todos os *hakamim* do mundo, em qualquer parte que se achem e os alcançar esta colecção, de que sem reparar em respeitos nem outras considerações políticas, só por temor de Deus e receio do infausto sucesso dos companheiros de *ribi sim^con ben setab* (*sanhedrin*, 19) me respondam às questões, perguntas e interrogações que sobre este caso e o conteúdo nestes escritos lhes faço. Que me obrigo a verificar, com testigo ou testigos – e onde não os houve, com juramento – que me ofereço a depor cada e quando me for pedido, para que seguros de minha verdade declarem contra meus contrários e os da Lei, conforme a graça que Deus lhes fez e a capacidade que essa lhes concedeu e prestou, e a mim me dêem o alívio que de suas doctas cartas, conclusões e avisos se me deve seguir.

Pergunto:

se segundo os acordos e termos com que estou tomado por um certo tempo, que não expirou ainda, sou obrigado no meio dele a subscrever e consentir a qualquer outra condição;

se o que disse *simhat tora* no *daras* e o que fiz depois pode ser reprovado de algum verdadeiro judeu;

se a junta que sobre isso se fez, em sua forma, em seu fim e no que nela e depois dela passou não foi injuriosa contra mim, e contra a Lei;

se pode um *hakam* relevar as afrontas públicas que se fazem contra ele e contra a Lei que professa, mormente concorrendo nisso a infracção dos preceitos divinos; se não é permitido a qualquer *estudante* e – por consequência – ao *hakam* do *qabal*, obrigar sob pena de *nidui* a que lhe façam justiça e lhe dêem cópia de um instrumento de que necessita para isso, e em particular de um livro que, tocando ao geral, se fiam e repousam sobre ele, como se cada um o tivesse em seu poder e de que o *ma'amad* não são mais que depositários, mormente havendo precedido o havê-lo pedido com brandura e cortesia, por duas vezes;

se quem despreza o *nidui*, se nega à justiça, ultraja seu *hakam*, não pode ou não deve o mesmo *hakam* subir o *nidui* a *herem*, já seja para castigar a dissolução ou já para obrigá-los a submeter-se a julgado;

se o *ma'amad* tem algum direito para poder insultar livremente ao *hakam*, ou de negar-se a submeter-se com ele a *din tora*;

se o pôr em *herem* ou *nidui* não é, segundo a Lei, da autoridade do *hakam*, independente do *ma'amad*;

se o *herem* que pôs o *hakam* ao *ma'amad* não foi justificado pelas razões que acerca dele se alegam;

se o *herem* está bem levantado quando os réus não o tomaram sobre si e que não observaram, nem por um instante, o que em ordem a ele lhes ocorria;

se importa haverem faltado as condições sobre as quais se levantou para que deixe de ficar legalmente levantado;

se pode algum *hakam* em temor de Deus subscrever ao artigo 1º do Termo L^a D;

se o segundo e terceiro artigo não são os próprios que se anularam sobre o termo L^a C;

que qualidade tem quem leva coisas de nossa religião a outros tribunais;

que qualidade tem quem, negando-se à justiça da Lei, faz interdizer ao *hakam* o exercício da Lei no de sua função;

que nome toca a quem leva e comete o *hakam* a algum tribunal e lhe faz impor uma grave condenação em caso que use das qualidades que Deus e a Lei lhe deu;

se os que têm essas qualidades ficam inabilitados de poder ser juizes ou testigos, ou se podem servir no *ma'amad*;

se os solicitadores de processos podem ser do *ma'amad* e ao mesmo passo se suplica, com todo rendimento, aos Senhores do *ma'amad* do *qabal qados* de *talmud tora* em Amsterdam nos façam a graça de que benévolos nos dêem a notícia se segundo suas *haskamot* os dessa profissão o podem ser;

que merece quem em público ultraja, afronta e insulta a um *hakam*, *rab* e mestre com nomes indignos, termos infames e falsidades inauditas;

que merece quem faz blasfemar publicamente de nossa santa Lei e verdadeira tradição, seja no todo ou em alguma de suas partes.

Espero que o zelo, a religião e o temor de Deus não faltem de tal sorte no mundo que careça Israel de *hakamim* que, respondendo ao que lhes consulto, me defendam e saiam pelo honor de Deus bendito, por cuja causa padeço e sacrificio tudo quanto possuo, a Quem peço, rendido, veja os indignos e injustos ultrajes que se me fazem, dos quais não é o menor as insolências e mentiras que contra mim divulgam; o qual – adjunto ao crerem de mim meus inimigos que a necessidade me há-de obrigar a fazer qualquer acto contra o decoro da divina Lei que professo – me obrigou a consentir saísse esta recopilação ao público para que no tablado do mundo se lhes dê a satisfação que merecem e lhes toca, já que não pode ser a que com audácia tão ímpia como atroz se atreveram a proferir, não cessariam de me *persecutar* até que na *teba* publicamente lha dê.

E contudo, o desejo que tenho de conservar em *judeismo* este pequeno rebanho, e que talvez, segundo o que diz el-rei David: 'Deve ceder a Lei, a mesma Lei' (Ps. 119, 126), me ofereci antes e agora ultimamente em 24 deste mês de *hesvan* [23 de Novembro] a intercessão de um senhor muito amigo meu a condescender em algo com o *qabal*, contanto que tivesse por desculpa – contra a proibição que lhe pudesse achar – o exemplo de uma das primeiras *qehillot* de Israel; e que reciprocamente se obrigassem a

não inovar mais nada nestes cinco anos e mezes que faltam para o cumprimento do tempo de meu contrato, deixando todavia em seu inteiro os ultrajes que se fizeram a Deus em Sua Lei e os que padeceu a mesma Lei nas injúrias, afrontas e injustiças que se me fizeram a mim, as quais na pertinaz impenitência em que estão, nem posso -nem me toca a mim só – o havê-las de relevar.

Disponha-lhes Deus o coração de sorte que o mereçam d’Ele e Se apiede dos aflitos de Seu povo e entre eles deste triste e injustamente *persecutado*, e que ainda que indigno se subscreve

servo do todo poderoso Deus de Israel

David Nunes Torres

Haia a 29 *hesvan* ano 5473 [28 de Novembro de 1712]

Bijlage 7.

(Gemeentearchief ’s-Gravenhage, 130 [P.I.G.], 1, 15r en v)

Em 24 de tisri 5473 se juntaram os Senhores do *ma’amad* em companhia dos Senhores *yehidim* Jacob de Mercado, Abraham Jessurun Rodriguez, Samuel Teixeira, David Lourenço Henriques, Mordehay Senior Henriques, Izaque Fonseca.

Havendo avisado o Senhor Jacob de Mercado por o Senhor *parnas* Mosseh Antunes que está ausente, havendo de mais a mais o Senhor Semuel Teixeira feito-se forte por o voto dos Senhores Selomoh Pereyra e o Senhor Jeosua Castanho, e havendo-se delib[e]rado sobre té onde se estendia a autoridade do Senhor *hakam* que ao presente é, e ao dos que ao adiante servirem este cargo nesta *qahal qados*, resolveram por maioria de votos o seguinte:

Que o Senhor *hakam* não pod[e]rá declarar a ninguem haver incorrido em pena de *beraka*, *herem* ou *nidui*, nem levantá-lo sem expressa ordem e licença ou consentimento dos Senhores do *ma’amad*, sob pena que desde agora o dão por nulo e de nenhum valor. E os Senhores do *ma’amad*, em companhia de 4 adjuntos que se sacarão por sortes em presença de todos os Senhores *yehidim* resolverão de pôr-lhe a pena que lhes parecer por maioria de votos, quer seja pecunial, quer seja despedido deste *qahal qados*;

que se renova a *haskama* feita em 15 de hesvan 5469, porquanto no artigo 4 por erro diz que não pod[e]rá dar o Senhor *hakam din* nem *pesaq*, se declara ser a tenção que o Senhor *hakam* deve como é de sua obrigação dar o *din* que se lhe pedir, mas não *pesaq din*;

que o Senhor *hakam* haverá de seguir no demais tudo o que está obrigado o *hakam* do *qahal qados* de *talmud tora* de Amsterdam, sem poder pretender nenhum poder nem privilégio mais.

Para maior validade deste termo se firma por os Senhores do *ma’amad* e adjuntos referidos acima e será obrigado o Senhor *hakam* que ao presente é e os que ao diante se tomarem de firmar este termo, sem cuja firma não serão admitidos de exercer dito cargo. Se lhe dará cópia deste termo para seu governo.

David Arari
Jacob Mercado
Josua Jesurun Rodrigez
Abraham Jesurun Rodriguez
David Lourenço Henriques
Salomon Pereyra
Samuel Teixeira

Bijlage 8.

(GAA, 334, 90 [Copiador de Cartas], 114A)

Mui ínclitos Senhores do *ma'amad* do *qabal qados* de *talmud tora* em Amsterdam e mui dignos Senhores meus:

Obriga-me a molestar a Vossas Mercês com estas regras o verdadeiro conhecimento em que estou da integridade de sua justiça, que não consentirá jamais prejudicar a ninguém e muito menos a quem se preza de ser feitura de vossas mercês.

Em 6 do passado estive nessa e conclui um negócio que já por cartas havia tratado algumas semanas antes. Fiz essa viagem com bastante moléstia, tanto pelo mau tempo que corria, como pelo infirme de minha saúde, convalescente apenas de uma grave enfermidade. Porém, o desejo de ganhar uma placa com honra para sustentar-me sem servir de encargo a ninguém me animou a isso, e a esse fim comprei toda a obra do *lehem misne*, té donde chegou Manuel Atias, que parava em poder dos herdeiros de Josias Rasiet – com intento de acabar essa obra e a cujo fim comprei também ao seguinte dia, que foi o de 7 de março, uma imprensa com vários apetrechos para a estampa, e juntamente ordenei se me vazasse letra em casa da viuva Vosken e filhos, como vossas mercês poderão averiguar, sendo servidos, ou bem informar-se do Senhor Mosse de Mordochai Senior, que me fez bom terço para o primeiro e de meu cunhado Aharon Abenatar, que me acompanhou em tudo. Foi isto bastantemente público e notório. Não obstante soube poucos dias há que certos Senhores (não sei se por atravessar-se-me no caminho), abusando da bondade de Vossas Mercês, alcançaram licença para acabar dita obra sobre umas folhas que acharam do princípio da terceira parte, faltando-lhes as duas precedentes, excepto alguns poucos exemplares que tem da primeira, quando em meu poder pára toda a obra até à última folha que imprimiu dito Atias e isso até à quantidade de mil e duzentos exemplares. E confiado nisso me pareceu que a licença que se deu ao defunto, seguia por tudo donde se achasse o corpo da obra e negligencieei o procurar novo consentimento. E como o emprego que já fiz passa a mil florins, temo que embaraçando-se-me alguém na impressão, fique, senão perdido, pelo menos muito menoscabado. De sorte que sou precisado a adereçar-me a Vossas Mercês como faço, com todo obséquio, suplicando-lhes de que em consideração de haver precedido meu emprego e desígnio ao desses Senhores; ser uma obra perfeita que intento acabar e uma quantidade tão considerável, como tenho apontado; e o inevitável prejuízo que se me seguirá de não acabar essa obra, sejam servidos de ter a bondade de fazer recolher a licença que se lhes deu e que unicamente foi propensada a meu detrimento. E contudo não pretendo seu dano e lhes pagarei com avanço esse pequeno emprego que fizeram para que declarando em verdade o custo, se lhes sinale por avanço aquilo que Vossas Mercês julgarem razoável, ao que me resigno. E quando Vossas Mercês não inclinem a retirar essa licença inteiramente, mereça pelo menos declarem em meu favor, que nem ela, nem a proibição que contém me compreendem nem a ninguém que trabalhar por mim em dita obra. Com o qual me darei por muito contente, pois seu gosto de Vossas Mercês me será sempre plausível. Cujas digníssimas pessoas me guarde Deus muitos anos como desejo.

Mais rendido servidor de Vossas Mercês

que sua mão beija

David Nunes Torres

Haia a 10 de Abril 5474 [1714]

Termo do que se publicou na *teba* tocante à pessoa de David Nunes Torres

Havendo chegado a poder dos Senhores do *ma'amad* certo papel, ou contestação, produzido por David Nunes Torres ao *bakam* Hiyya Hayon, contra seu livro intitulado *mehemnuta dekola* com seus comentos e haver publicado com grande desaforo ser o livro herético, sem mais razões nem provas do que entendê-lo ele assim, como também haver suposto maliciosamente estar em dúvida de que nosso *bet din* pudesse haver declarado não ser o dito livro herético, [sendo] coisa tão patente e pública a este santo *qahal* não haverem achado os Senhores do *bet din* nenhuma heregia em dito livro, como ainda até o presente não acham, resolveram os Senhores do *ma'amad* entregar o dito papel ou contestação aos Senhores do *bet din* para que o revissem mui exactamente. E depois de o haverem examinado, acharam ser mais libelo prejudicial ao sossego geral, sem ser acompanhado do mínimo zelo, pois que com evidência mostrou não levar outra mira que introduzir sedição e discórdia neste santo *qahal*. E considerando os Senhores do *bet din* a muita osadia do dito Torres, lhes pareceu conveniente participar aos Senhores do *ma'amad* o conteúdo dos pontos de dita contestação, fazendo-lhes narração das muitas ignorâncias, torpezas e falsidades que contra o dito livro havia acusado.

E como a pérfida tenção de dito Torres foi fazê-lo público por notário, sem atender ao grande escândalo que daí poderia resultar, imaginando-se por essa via lhe seria mais fácil seminar parcialidades, fomentar novos distúrb[i]os e aumentar discórdias, a fim de perturbar o sossego geral deste santo *qahal* e sua união, resolveram os Senhores do *ma'amad* ordenar aos Senhores do *bet din* escrevessem a esse David Nunes Torres, como fizeram em 20 do mês passado, para desenganá-lo da fraudulosa dúvida em que dizia se achava na opinião que tinha de nosso *bet din*, e juntamente lhe mandaram entregar uma cópia do manifesto, para que não o duvidasse; como também lhe insinuaram que dentro de oito dias comparacesse diante deles, pois estavam prontos para dar razão e responder, tanto aos pontos já referidos em sua escritura, como aos mais que se lhe pudessem oferecer contra o dito livro e seus comentos, julgando os Senhores do *ma'amad* que por essa via se acharia o referido Torres satisfeito de sua dúvida e mais sossegado de sua paixão, com haver alcançado a licença dos Senhores do *ma'amad* para podê-lo ventilar, pois que os Senhores do *bet din* o chamaram para vir a conferir com eles.

Achou-se ser infrutuosa a diligência que haviam feito por evitar novos escândalos, com a resposta que o dito Torres fez ao nosso *bet din*, buscando pretextos e excepções *inadmetíveis* e indecentes para não comparecer diante deles, por não ser essa sua tenção. O que visto p[el]os Senhores do *ma'amad*, depois de discorrer largamente sobre o caso, e consid[e]rando ao dito Torres como ingrato aos benefícios que recebeu deste *qahal qados* e de suas *hebtot*, de quem foi assistido e alimentado, e como mordaz, inobediente e rebelde ao *bet din* e como sedicioso fomentador dos que pretenderam perturbar o sossego e união do *qahal qados*, resolveram que de hoje em diante não possa dito Torres congregiar neste santo *qahal* com nós, nem não com ele, durante sua vida. E por seu falecimento não possa ser enterrado em nosso *bet ha-bayyim*, salvo se lhe preceder arrepender-se e haver dado satisfação geral e pública neste santo lugar dos erros que cometeu. E para que seja patente a todos os Senhores *yehidim* desta santa congrega, se lhe faz notório neste dia de 9 *elul* 5474. E para que conste se faz nota nesse livro e paz sobre Israel.

David Mendez da Silva
Salomon Abrabanel Souza
Joseph de Prado
Joseph de Lima
Abraham Henriques
Aron Alvares
Isaque de Abraham de Meza

Bijlage 10.

(GAA, 334, 90 [Copiador de Cartas], 114.I.)

Mui Magníficos Senhores do mahamad do KK de TT em Amsterdam

Nem a Vossas Mercês nem aos Senhores do *bet din*, nem a esse santo *qabal* sei que ofendesse jamais para merecer o pregão que me dizem fizeram pública contra mim em desdouro de meu honor e da santa Lei que professo. Se tive a desgraça de que Vossas Mercês e esses Senhores o entendessem assim, passarei por isso como por uma realidade, pedindo com respeito e veneração se me releve e que sem exigir de mim outra demonstração maior, admitam por honra de minha Lei esta minha submissão para revocar esse pregão que se fez. E pelo demais, se for do gosto de Vossas Mercês se haja de averiguar o que sinto sobre esse livro, o modo que Vossas Mercês escolherem será para mim o mais plausível, como o de acomodar-me à dissimulação, julgando-o Vossas Mercês por conveniente. Para mim o será sempre o conservar-me em sua graça, cujas mui dignas pessoas me guarde Deus muitos anos.

Humilde e obsequioso servidor de Vossas Mercês
que sua mão beja

David Nunes Torres
Haia, 10 de Elul 5474

Bijlage 11.

(GAA, 334, 90 [Copiador de Cartas], 114.E.)

Mui magníficos Senhores do mahamad do kk de TT em Amsterdam

Mui Senhores Meus,

Não obstante o honor que Vossas Mercês me fizeram em responder-me, devo ainda tornar a molestá-los com estas regras, para suplicar-lhes queiram ter a bondade de servir-se de minha precedente como de instrumento para a satisfação que pretendem de mim que o ser público dependerá de Vossas Mercês publicando-o na esnoga, e se deve intervir notário fazendo-o autenticar por algum dos que conhecem minha firma virá a ser o próprio.

Venham pois Vossas Mercês nisso e me cream que ninguém *abhorre* mais o *hilul basem* do que eu e que depois de Deus nada desejo tanto como de servir e agradar a Vossas Mercês cujas digníssimas pessoas me guarde Deus muitos anos como desejo.

Humilde e obsequioso servidor de Vossas Mercês
que sua mão beja

David Nunes Torres

Ao Senhor Ishac de Abraham de Mesa
como Gabai da Sedaca do *qabal qados* de *talmud tora* que Deus guarde em Amsterdam

Senhor David Nunes Torres A'dam a 15 de Elul 5474

Inda que não era nossa tenção responder a uma que sexta feira se nos entregou de Vossa Mercê sem data, o fazemos para lhe confirmar o avisado em nossa antecedente. Conforme a ela e a cópia do pregão que vai com esta, se poderá governar Vossa Mercê, a quem Deus guarde muitos anos.

Bijlage 12.

(GAA, 334, 90 [Copiador de Cartas], 114)

Sr David Nunes Torres Amsterdam 11 Elul de 5474

Em resposta da que recebemos de Vossa Mercê de ontem, lhe diremos que o pregão que nela menciona haver-se feito neste *qahal qados* se haverá de manter enquanto Vossa Mercê não houver com efeito, por instrumento público, remediado o *bilul basem* que na mesma forma causou em todo este *qahal qados* que *el Dio* aumente. Que sirva de governo a Vossa Mercê a quem Deus guarde muitos anos.

Bijlage 13.

(GAA, 334, 21, 294-295)

5483 [1723]

Termo da resolução que tomaram os Senhores do *maamad* tocante a uma requesta, ou petição, que apresentou David Nunes Torres, de que a cópia é a seguinte:

Mui Nobres e Magníficos Senhores do *maamad* do *qahal qados* de *talmud tora* em Amsterdam

Se a vontade não fosse uma das potências da alma, ou se juntou às suas faculdades, não reinassem nela as paixões. Que feliz seria o homem, e que ditoso se acharia o mundo! O entendimento em todos aperceberia igualmente a verdade e todos igualmente a virtude. Todos conheceriam o verdadeiro Deus e todos O adorariam no mesmo culto da religião. Porém, como a vontade os constituiu livres, seguiram cada um os ditamens de sua paixão. E uns por ódio, outros por amor, estes por receio, aqueles por vaidade e raro sem injustiça, seguem e defendem o que a Lei defende, a religião proíbe e a boa razão abhorre.

Daqui nasceram as questões, as disputas e as controvérsias; daqui se originaram as guerras, as mortes e as ruínas no mundo e daqui que a violência decidisse da razão e que a espada fosse o árbitro da verdade, ficando esta tão menoscabada e tão pouco conhecida, que a prudência faz duvidar ao mais discreto de suas mais bem fundadas concepções, mormente quando acha opposição. Que como ninguém é tão estóico que se presume sem paixões, duvida e receia que algum affecto introduzido em seu espírito lhe haja representado a justiça como sem razão e por verdade o que não o é. Seria louvável esta modéstia, se não estivera exposta a degenerar em viço, descaindo no pirronismo e duvidando não só do que é patente como princípio, mas ainda do que é defeso como verdade eterna.

Para prevenir este perigo, deve o homem sábio duvidar mesmo de suas dúvidas e prescrever-se tal regra que nunca o duvidar seja seu fim, mas sim que a verdade seja o fim proposto no duvidar. 'Amado nos é Sócrates, amado nos é Platão; mais amada nos deve ser a verdade' (dizem dizia Aristóteles). Duvide em hora boa do douto de seu próprio discurso quando encontra opposição, ou na autoridade, ou no número. Mas pelo menos, pois que todos são homens e expostos a errar, duvide também de seu parecer. Olhe seus discursos como alheios e julgue dos alheios como se fossem próprios. Duvide de uns e não adopte os outros, e da presunção destas duas dúvidas – como se fossem pedras – sairá a faísca com que se

encenda seu desejo no escrutínio e se entenda a verdade com luzimento.

Esta regra que proponho pudera servir de lei a outro mais confiado. Mas eu, escrupuleando minha própria paixão, pretendo antes subscrever à conclusão e decisão de um ilustre colégio e tribunal imparcial, como são os Senhores do *ma'amad*, que a minhas próprias luzes, que podem ser suspeitas. E com isso será tanto maior a satisfação, que ditos Senhores tocante as questões que a teomaquia de Hayon (falo segundo minha ideia) excitou, pretendem de mim. Condenei seu sistema como errôneo em todas suas partes e como absurdo em todos seus pontos. Cri nesse ponto estava a verdade de minha parte. Porém, como não achei a justiça que me prometia, duvidei da verdade e duvidando da dúvida, cheguei a duvidar também da justiça.

Para sair do tormento de tanta dúvida, para tirar a verdade da *escravidude* de sua contingência, para que o tempo não abuse mais tempo de nossa esperança, como já abjurado mestre de tão ilustre senhora, será justo que por suas qualidades eminentes lho procuremos, pelo menos, aquela graça que concedeu a Lei ao mais abjecto escravo, e que a cabo de uma revolução de tantos anos consiga o triunfo de sua liberdade, brilhando no mundo com tais realces que todos a conheçam e todos a venerem, não como filha do tempo que é falso, mas como única filha de Deus, que é a mesma Verdade.

Esse glorioso fim me propus sempre por branco, e esse foi meu fito. Por isso, provocado por Hayon, nesta por carta e nessa por cartel, sempre me tive dentro dos limites do respeito devido aos Senhores do *ma'amad*, oferecendo-me a provar-lhe seus absurdos, cada e quando mo consentissem ditos Senhores. Mesmo nas insinuações a que fui precisado. Por falta de outra via, usei do próprio termo. Citado injuriosamente, suposto que recusei juridicamente o *bet din* de juizes nesse caso, por se haverem constituído partes e outra não havia por ser Hayon partido cousa de seis semanas antes, não me neguei a isso. E com ter a desgraça de ser condenado sem ser ouvido, imediatamente depois escrevi aos Senhores do *ma'amad*, que sendo seu gosto se averiguasse o que eu entendia sobre esse livro, o meio que escolhessem seria para mim o mais plausível. E como andai contínuo no mesmo desígnio, sabendo que os ilustrês membros desse nobre corpo são tão equitáveis e desejando cessem uma vez meus desgostos e pesares, suplico a Vossas Mercês humildemente tenham a bondade de conceder-me mesa, pois em nenhum tribunal do mundo se nega usem de equidade em ouvir-me, pois Deus o encomenda. Examinem meus descargos, minhas alegações e minhas provas, como rectos juizes e finalmente me façam justiça se me achar e a tiver, o qual fazendo, etc. Está firmado David Nunes Torres, Haia, 29 sebat 5483.

Sobre o qual havendo os Senhores do *ma'amad* examinado a dita requesta e reconhecido que pretende volver a litigar casos que já estão decididos por nosso *bet din*, resolveram ditos Senhores do *ma'amad* unânimes e conformes, não podiam dar audiência, nem ouvir a David Nunes Torres em cousas que toquem a volver litigar casos que já estão decididos por nosso *bet din*. Porém que para qualquer outra cousa que dito David Nunes Torres pedir audiência, se lhe posse dar e ouví-lo com parecer dos Senhores do *ma'amad*.

David de Pinto
Mosse Mendes da Costa
David Abendana Gomes
Ishack de Pinto
Abraham Bueno Henriques
Ishack Curiel
Daniel Bueno

Bijlage 14.

(Gemeentearchief 's-Gravenhage, 130 [P.I.G.], 5, 1-5)
Haskamot de Honen Dal

5486

Os divinos auxílios – que em cumprimento da promessa que Deus unicamente por Sua imensa misericórdia fez a Seu povo de assisti-los propício mesmo durante o tempo de sua dispersão, peregrinação e cativo – experimentaram Seus filhos no discurso de três mil anos infinitas vezes, e entre eles nós outros, presentemente, Regentes, *parnassim* e *yehidim* do *qahal qados* Honen Dal, que -suposto que a menos de todas as *congregas* de Israel – não cede a nenhuma no desejo de servir a seu Criador, cujos benignos influxos de Sua providência inspiraram em nossos ânimos o desígnio de erigir-Lhe uma casa de oração, ou templo abreviado para Seu santo serviço, parecendo-nos (à imitação de David) indigno da majestade divina, sendo tudo Seu, que andasse o lugar de Seu culto vagando por casas e aposentos particulares e impróprios. Resolvemos unânimes de construir desde seus fundamentos uma esnoga para nela adorá-Lo e servi-Lo. Favoreceu Deus nosso intento e vemos com satisfação quase consumada a obra: obra pouco menos que perfeita, pois nela se vê cumprida com notável propriedade o que Deus prometeu pelo profeta Yehezq'el às *congregas* de seu povo na catividade, 'e fui a eles [diz] por santuário pequeno, etc.'. Este, se pelo âmbito e distrito é pequeno, pela estrutura e decoração merece o nome de templo. Assista nele Deus para assistir-nos, para conservá-lo e conservá-nos até conduzir-nos a nossas terras e servir a Deus unânimes e com coração perfeito, como nos assegura imediatamente pelo mesmo profeta. Para consegui-lo aqui, mediante Sua divina graça, contribuiremos com os meios mais naturais para isso, fazendo uns breves *reglamentos* ou *haskamot*, a que todos se obriguem, e a união seja perfeita. E para maior acerto e evitar toda suspeita de parcialidade, tanto nisso como na distribuição dos lugares que cada indivíduo deste *qahal qados* haverá de ocupar, fizeram os Senhores do *ma'amad* convocar todos os *yehidim* em 18 de iyar [19 de Maio de 1726] do ano 5486, a fim de eleger três pessoas que adjuntos a ditos Senhores ditassem ditas *haskamot* e repartissem os sobreditos lugares. E saíram eleitos por pluralidade de votos (sendo *parnas* o Senhor Mose de Pinto e *gabai* Benjamim da Costa), os Senhores seguintes: o Senhor *hakam ribi* David Nunes Torres, o Senhor Abraham Mocata e o Senhor Yehuda Senior, a eles e a todos assista Deus para aumento de Sua santa Lei e bendiga a Seu povo com tranquilidade e paz.

Em conformidade da resolução acima e da eleição dos Senhores adjuntos que, em virtude dela, se fez, se juntaram os Senhores de *ma'amad* em companhia de ditos Senhores, e depois de algumas conferências convieram de acordo que por benefício desta *congrega* se deviam instituir os seguintes *reglamentos* e *haskamot*:

1.

Se nenhum corpo vivente pode subsistir sem cabeça, deve tê-la também qualquer sociedade política, para conservar-se e evitar toda confusão e desordem. Assim o consideraram todas as *qehillot* de Israel, deferindo cada uma toda a autoridade e mando em seus respectivos *parnassim* e *ma'amad*, e à imitação deles fizeram o próprio os deste *qahal qados* de Honen Dal, que Deus aumente, deixando ao arbítrio e disposição dos Senhores de *ma'amad* que presentemente servem e aos que adiante exercerem o mesmo cargo, para disporem e acudir a todas as urgências de dita *congrega*, e nenhuma pessoa poderá ir contra as resoluções que dito *ma'amad* tomar e fizer publicar, nem menos se permitirá que ninguém firma ou faça firmar papéis para contrariá-las, e os que tal fizerem incorrerão em pena [de] *beraka* que poderão os Senhores do *ma'amad* reduzir às penas que lhes parecer mais a propósito e conveniente.

2.

Assim mesmo se suceder que algum ou alguns dos *yehidim* ou congregantes deste *qahal* ou de fora dele se desmandar, causando alvoroços ou desordens na esnoga e em seus distritos, tanto de obra como de

palavras, poderão os Senhores do *ma'amad* e, em sua ausência, alguns dos Senhores que precedentemente serviram e, não havendo, o mais velho *yabid* em idade que se achar presente, impor silêncio e mandar aquietar, mesmo até fazê-los sair da esnoga sob pena de *beraka*, até que os Senhores do *ma'amad* tomem conhecimento do caso, para castigar os agressores com pena pecunial ou *outramente*, como lhes parecer mais acertado.

3.

Que os Senhores do *ma'amad* que presentemente estão servindo farão eleição do novo *parnas* e *gabai* como também de *hatan tora* e de *hatan beresit* em dia de *sabat tesuba*. E tanto nesta eleição como em todas as que seguirem (que se farão sempre em dito dia), chamarão por adjunto algum dos Senhores que precedentemente serviram, advertindo que não poderão servir pai com filho, irmão com irmão, avô com neto, sogro com genro, tio com sobrinho, nem cunhados, a menos que sejam por afinidade.

4.

Que nenhum dos eleitos para servir no *ma'amad* poderá sobre nenhum pretexto recusar o cargo para que foi eleito, nem despedir-se dele depois de havê-lo aceitado; e quem o recusar de um ou outro modo será condenado a pagar um ano de finta fora de sua ordinária. E a mesma condenação terá quem não aceitar as *misvot* de *hatan tora* e *hatan beresit*.

5.

Dita eleição, na forma acima referida, poderão fazer os Senhores do *ma'amad* sem comunicá-la com a pessoa ou as pessoas que quiserem eleger para saber antecipadamente sua inclinação.

6.

No dia da eleição, antes de se publicar novo *ma'amad*, lerão o Senhor *gabai* da *teba* a conta do rendimento e despesas da *sedaqa*, extracta dos livros da *qabal*, para que todos saibam o estado em que as coisas ficam e se animem a favorecer obra tão meritória. E imediatamente depois do dia da eleição, entregará dito *gabai* ao que de novo entrar, os efeitos e dinheiro da dita *sedaqa* com os livros e mais papeis que lhe pertencem.

7.

Que cada seis meses terá cuidado o Senhor *gabai* de fazer distribuir aos Senhores *yehidim* e *congregantes* deste *qabal* as contas do que estiverem devendo pela meia finta e promessas de ditos seis meses. E se houver algum ou alguns que andem remissos em ditos pagamentos, terão a bondade os Senhores do *ma'amad* de temporisar com eles o termo de um ano depois de dar a primeira conta. Os quais expirados e não acudindo a pagar o que deverem não se lhes dará *misva* em dito *qabal* até que o hajam feito.

8.

Que as três *nedabot* obrigatórias se farão no primeiro dia das três festas, como até agora se há feito.

9.

Que no dia de *sabbat hanuka* se fará uma *nedabá* para a vestiária dos *talmidim*, e todas as promessas que esse dia se fizerem (exceptuando somente as que se fizerem para os oficiais) se aplicarão para dita *misva*, advertindo que fora esse dia não se haja de oferecer para dita *misva*.

10.

Para evitar toda confusão e desordem na esnoga, se adverte que nenhum dos que *meldam* hebraico haja de levantar a voz mais alta que a do *hazan*, causando que essa não se possa ouvir distintamente em todo o *qabal*, a fim de que os mais distantes saibam o lugar aonde vão na *tefila*. Assim mesmo que ninguém pratique com seu vizinho, muito menos levantar-se de um lugar a outro para fazê-lo, tanto no

tempo da *tefila* como no de *meldar sefer tora*, nem se poderá sair da esnoga, contentando-se com havê-lo visto levantar, pois todos devem de saber que a obrigação não é só ver a Lei, mais ouvi-la *meldar* inteiramente. Pelo conseguinte e ao mesmo fim, não poderá ninguém estar levantado na esnoga no tempo que os demais estão assentados, nem fazer outros movimentos e costumes que o geral não fazem, para evitar o escândalo que da variedade de costumes se segue.

11.

Para conservar a boa harmonia e correspondência entre os indivíduos deste santo *qabal*, se adverte que ninguém possa alugar em pessoa ou por outrem a casa em que vive seu companheiro, sem expressa licença e consentimento do que vive nela, *a menos que* conste tem o caseiro causa suficiente para fazê-lo sair dela. E quem contravier esta ordem será condenado em florins trinta para a *sedaqa*. Assim mesmo não poderá ninguém alugar doméstico de seu companheiro, seja criado, criada, ama, camareira, etc., sem consentimento do amo ou senhora a quem está servindo. E quem o contravier pagará a *sedaqa* florins dez.

12.

Assim mesmo que nenhuma pessoa (seja *yabid* ou *congregante*) possa citar a outro para o diante de nenhuma justiça deste lugar e Corte (*a menos que* conste evidentemente podia causar grande prejuizo a tardança), sem primeiro chamá-los diante dos Senhores do *ma'amad*, os quais procurarão ajustá-los e pô-los em paz se for possível. E em falta se lhes dará licença para usar dos meios ordinários da justiça, advertindo que na proibição arriba se incluem todos aqueles que forem assistidos da *sedaqa* deste *qabal qados*, suposto que não sejam seus *congregantes*.

13.

Toda a pessoa deste *qabal qados* que por dita causa ou qualquer outra for chamada diante dos Senhores do *ma'amad*, e não parecendo nem pela terceira vez, se lhe será interdita a esnoga até que o haja feito e dado satisfação a ditos Senhores.

14.

Que ninguém possa comprar carne que não for degolada e examinada pelos *sobetim* e *bodeqim* das *qehillot* deste lugar, nem mandar degolar senão por eles, excepto os Senhores que têm suas quintas e vivem nelas no verão ou outros tempos; aos quais se lhes permite se possam servir de outro *sobet* que tenha sua *semika* e nos conste de seu bom comportamento; contanto que hajam de pagar a *sedaqa* ou a quem tiver arrendado a carne por cada vitela: placas trinta e por cada carneiro ou cordeiro: placas quinze. E caso quiserem fazer degolar boi ou vaca, terão a bondade de fazer pesar a carne que tomam, para pagar dela a meia placa por libra como estão obrigados todos os indivíduos e particulares deste *qabal*. Advertindo que no tempo da matança se pagará somente por cada quarto de carne que se comprar dos carneiros: placas doze e meia como se costumou até agora. E quem contravier a qualquer dos pontos mencionados neste artigo, será condenado a pagar três tantos do que devia pagar.

15.

Que nenhuma pessoa deste *qabal* possa comprar queijos, carne ou línguas de fumo vindas de fora, sem que lhe conste que o vendedor tem licença em forma dos Senhores do *ma'amad*.

16.

Que se evite o possível entrar em controvérsia com ninguém sobre matérias de religião, muito menos que se lhe digam palavras escandalosas contra o que professam e crêem, pois assim nos convém para a conservação de Israel.

17.

Que não será permitido a ninguém circuncidar nem banhar nenhuma pessoa que não seja por alguma via conhecidamente da nação judaica sem licença dos Senhores do *ma'amad*, os quais a não poderão dar para nenhuma pessoa que não seja Portuguesa ou Espanhola.

18.

Que ninguém se atreva a fazer libelos nem pasquins contra qualquer pessoa que seja, e muito menos em coisas que toquem ao Estado. E quem tal fizer ou mandar fazer será castigado rigorosamente.

19.

Que ninguém possa dar *get*, nem dispô-lo, nem escrevê-lo, nem servir de testigo sem expressa licença e ordem dos Senhores do *ma'amad*, sob pena de *beraka*.

20.

Que não se consentirá o fazer *sura* na esnoga por noivado ou *berit*, nem tão pouco honras por defuntos, nem se darão *misvot*, nem se chamarão a *sefer tora* em *sabatot* e dias festivos, senão pessoas da Nação Portuguesa ou Espanhola, excepto *kohen* e *levi*. E se o Presidente achar a propósito, poderá chamar a *sefer* em *sabat* à tarde, *medianos*, *ros hodes*, *hanuka* e *purim* qualquer judeu conhecido, suposto que não seja das sobreditas nações.

21.

Que não se poderá acrescentar nem inovar *tamid* nem salário a nenhuma pessoa mais do que estão presentemente no rol da *sedaqa*, sem chamar um adjunto, como no artigo 3.

22.

E tocante ao despacho dos pobres ou passageiros, será conforme às ocorrências que se apresentam, contanto que não exceda a florins dez. E caso o *parnas* e *gabai* acharem que se deve passar deste limite, serão obrigados a chamar um adjunto como acima, advertindo que quem se houver depachado uma vez, não poderá pretender outra assistência no tempo de um ano.

23.

Como Nosso Senhor nos favoreceu no desígnio de fabricar uma esnoga para Seu santo serviço e o dispêndio excede em muito o cabedal da caixa da *sedaqa*, se ordena que para o alívio e benefício dela, toda a pessoa que subir a *sefer tora*, prometer as portas do *hekal* ou em qualquer outra ocasião, prometendo mais de que uma promessa, a que seguir à da *sedaqa* deve ser para a fábrica.

24.

Que parecendo-lhes aos Senhores do *ma'amad*, tanto os que presentemente o são, como os que adiante entrarem a sê-lo de acrescentar ou diminuir alguma coisa nestas *haskamot*, o poderão fazer, chamando três adjuntos da qualidade que se declara no artigo n° 3.

Em 25 de Tamuz do ano 5486 fizeram convocar os Senhores do *ma'amad* em companhia dos adjuntos todos os Senhores *yehidim* deste santo *qabal qados*, e havendo lido diante dos que se acharam presentes os *reglamentos* acima, os aprovaram e por verdade os firmamos, no dia e data arriba

como *parnas* Mosseh de Pinto
como *gabai* Benjamin da Costa
Adjuntos
David Nunez Torres
Ishack de Abraham Mocata
Por meu pai e Senhor, que Deus haja